

КАЛІДАСА

•
ШЯКУНТАЛА

ХМАРА-ВІСТУН

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ - 1958

В цій книзі вміщені два твори одного з найвидатніших древніх поетів Індії Калідаси (жив півтори тисячі років тому) — драма «Шякунтала», що користується все-світньою славою, і знаменита елегія «Хмара-вістун».

Обидва твори присвячені темі кохання. Незважаючи на елементи фантастики, перед нами постають правдиві, яскраві, майстерно написані картини життя різних за станом людей з сивої індійської давнини.

Прочитайте цю книгу!

КАЛІДАСА І ЙОГО ТВОРИ

Я люблю Індію не тому, що я фетишизую географію, не тому, що я волею випадку народився на її землі, а тому, що вона пронесла через бурхливі віки живі слова, народжені в світлій свідомості її великих людей.

Рабіндранат Тагор

Століття і тисячоліття, якими вимірюється життя народів, в своїй повільній невблаганній ході стирають в пам'яті пізніших поколінь живі згадки про минулі бурхливі події політичної боротьби, про явища суспільного життя чи подвиги напівзабутих предків. Всепереможний час, цей найсуворіший суддя і критик, ховає в сивині своїх віків від майбутніх нащадків не тільки все другорядне, але часто і головне. І лише випадкові уламки далекої культури та окремі імена, що поросли незвичайними легендами, стають єдиним свідченням високої мудрості народу в прадавні часи.

Але і ті твори літератури і мистецтва, що дійшли з давніх епох, вражають нас, сучасників віку атомної енергії і електронних машин, глибиною своїх думок, чудовим гуманізмом, яскравістю фарб і проникливим

зображенням природи. Такими творами є безсмертні поеми Гомера та інших античних поетів, скульптури Фідія і Праксителя, книги азербайджанського поета-гуманіста Нізамі, геніальна поема таджика Фірдоусі «Шах-Наме». До них можна причислити і блискучі творіння індійського поета Калідаси.

Відділений від нашого часу п'ятнадцятьма століттями, Калідаса постає перед нами не тільки як визначний художник і справжній майстер художнього слова, але і як близька і зрозуміла нам людина-гуманіст. Його твори хвилюють нас, наштовхують на роздуми, знайомлять з незвичайним життям давніх індійців. Драми і поеми Калідаси сповнені любовно написаними картинами буйно-розкішної природи, дорогої серцю поета Індії, вони прославляють просту людину, її розум, кличуть до мирного життя. Вони, нарешті, оспівують саме життя в усій його різноманітності.

Видатний індійський поет був великим оптимістом. Його герої, незалежно від того, боги це чи прості смертні, страждають, радіють, борються із злими силами, торжествують перемогу над ворогом, а часто і над власними негативними почуттями і поривами.

Калідаса жив і творив в Індії, одній з найдавніших скарбниць світової цивілізації й культури, багатій на численні неповторні пам'ятки — свідоцтва творчого генія працьовитого народу. Про Калідасу, крім того що він написав невизначене число драм і поем, більше нічого відомо не було — ні часу і місця його народження, ні походження. Біографічні відомості про цього визначного поета дійшли лише у формі невірогідних легенд, що не можуть, безумовно, бути точним джерелом наших знань про поета.

Час життя Калідаси визначався дуже приблизно — між I ст. до н. е. і VIII—IX ст. ст. н. е., і тільки де-

тальне вивчення текстів його п'ес і поем, творів інших постів, співставлення з уривчастими даними про окремі історичні події допомогли відносно точно встановити століття, в якому він жив. Ці труднощі у визначенні окремих дат (і не тільки Калідаси, але й інших поетів і мислителів Індії) пояснюються тим, що Індія, в протилежність античній Греції, не знала історіографічної науки як такої.

Згідно з останніми даними, Калідаса жив у V ст., в період царювання династії Гупта. Імперія Гупта створилася на початку IV ст. у східній частині Індії, а потім розширила свій вплив майже на всю територію країни. Вона була останньою великою рабовласницькою державою, в якій вже ясно позначився розвиток нових феодальних відносин.

Розквіт імперії Гуптів припадає на кінець IV — початок V ст. ст. Він став можливим завдяки великому потоку багатств, що стікалися в казну у вигляді податків з селянства, різних митних поборів, товарів із заморських країн, данини з васальних князівств.

В цей період блискучих успіхів досягають мистецтво і література, на розвиток і підтримку яких правителі витрачали величезні кошти. Індія, подібно до Греції і Риму, переживає свій «золотий вік» культури.

В цей час створюються унікальні архітектурні споруди — палаци, храми, усипальниці, про красу і витонченість форм яких свідчать окремі записи і малюнки. Збереглися знамениті печери Аджанта, прикрашені всею чари чудовими фресками, частина яких відноситься до періоду Гуптів.

Особливого розвитку досягають точні науки — математика, астрономія, швидко розвивається медицина, вдосконалюються поетика, граматики. Винахідник

алгебри Ар'ябхата, астроном Брахмагупта, видатний лексикограф Амарусимху, великі буддійські письменники Васубандху і Дигнага (останній також був відомим лікарем), драматичний поет Вішакхадатта (автор політичної п'єси «Перстень міністра Ракшаса»), Патанджалі, Віраручі, автори граматик,— такий далеко неповний перелік великих людей того часу.

Дуже можливо, що сучасником деяких з названих учених був і Калідаса, який жив, мабуть, при царі Чандрагупті II Вікрамадітья (375—413 рр.). За переказами, при дворі цього царя було «дев'ять перлин» — поетів-митців, серед яких найвизначнішим вважався Калідаса.

Народ оточив ім'я свого улюбленого поета великою кількістю легенд, що досить правдиво відтворювали ті часи, коли Калідаса дійсно міг жити. Ці легенди здебільшого розповідали про походження поета з родини бідних пастухів, про його поетичний талант, подарований богами, про уміння поета тонко підмічати і оспівувати у віршах найнезначніші явища природи і життя людей.

Питання про творчу спадщину Калідаси до цього часу повністю не вирішене і, по суті, залишається спірним. Шість творів майже не викликають сумнівів. Це три поеми: «Нащадки Рагху» («Рагхуванша»), «Народження бога Кумари» («Кумара-самбхава») і «Хмаравістун» («Мегхадута») і три драми: «Малявіка і Агнімітра» («Малявікагнімітра»), «Шякунтала», або більш повна назва «Знову впізнана Шякунтала» («Абхіджняна-Шякунтала») і «Мужністю здобута Урваші» («Вікраморваші»).

Всі твори Калідаси побудовані на певній історико-міфологічній і релігійній основі, запозиченій здебільшого з найдавніших пам'яток індійської літератури —

т. зв. Вед або «одкровенъ Брахми» і величезних епічних поем «Махабхарати» і «Рамаяни».

Веди — це хвалебні гімни на честь різних божеств, розповіді про народження і подвиги богів, ліричні молитви і т. ін. Найдавнішу з Вед, «Рігведу», відносять до II тисячоліття до н. е., вона містить в собі більше десяти тисяч слок (двадцяти тисяч віршованих рядків). Ведична література дала численні сюжети і образи творам пізніших епох. Це в першу чергу — найбільшим пам'яткам не тільки індійської, але й світової літератури, рівних яким, за давністю і розмірами, не існує в жодній країні — поемам «Махабхарата» і «Рамаяна». Обидві ці поеми стали дійсно грандіозною енциклопедією народної мудрості, невичерпним джерелом для поетів наступних епох.

Поеми Калідаси являють собою чудовий зразок давньої індійської поезії. Надзвичайно своєрідні завдяки характерним для індійської поетики художнім засобам, вони вражають прекрасним розкриттям людських почуттів, рельєфністю образів, привабливими картинами живої природи. Поет виявляє гостру спостережливість і як справжній майстер підмічає найбільш потаємні думки людей, найнезначніші прояви їхніх характерів. Його твори, плід великого поетичного генія, несуть в собі найхарактерніші особливості індійського віршування з його неповторними і своєрідними законами і нормами.

Теорія поезії в давній Індії займала значне місце поряд з медициною і точними науками, її вивченням займалися представники вищих каст. Вже в I тисячолітті до н. е. робляться спроби обґрунтувати і систематизувати художні засоби і прийоми поетичної майстерності. Створюються наукові трактати і підручники

з теорії поетичного мистецтва («шастри»), для яких використовуються висновки багатьох поколінь.

Теорія поезії була надзвичайно складною, майже зовсім не схожою з принципами віршування європейських народів.

Нижчим жанром поезії вважалися твори, засновані на к званих «аланкарах» (риторичних фігурах). Сюди включалися зовнішні «прикраси» — внутрішня рима, порівняння, метафори, багатозначні слова, синоніми, гра слів, гіперболи і т. ін. Кожен з цих художньо-зображувальних засобів, в свою чергу, деталізувався, поділявся за ледь вловимими ознаками. Так, індійський теоретик VII ст. Дандін розрізняє тридцять дві форми порівнянь.

Середнім за значенням жанром вважалася поезія, заснована на «раса» (смак). «Раса» — це високо естетичні почуття насолоди, які виникають в освіченої людини під час виконання якогось твору мистецтва. За класифікацією давніх індійських учених, «раса» могли бути тривалими і короточасними. Тривалі «раса» могли сповнити собою весь твір і викликати у слухача якийсь один головний настрій (еротичний, комічний, патетичний, трагічний, героїчний, жаху, відрази і подиву). Короточасні «раса» не могли давати головний настрій всьому, навіть невеликому, твору, їх кількість доходила до тридцяти трьох, навіть сорока. До них відносилися такі почуття, як гордість, смуток, нудьга, втома, вмирання, злоба, відчай, божевілля, бездіяльність і т. д.. З головних тривалих восьми почуттів одне з них могло бути домінуючим, інші — другорядними. Так, наприклад, лірична поема Калідаси «Хмара-вістун» являє собою типовий зразок любовної або еротичної «раса», хоч в ній можна знайти й інші настрої (патетичний, тривожний, смутку).

До вищого жанру поезії в давній Індії зараховували твори, побудовані на «дхвані». «Дхвані» (дзвін, відзвук) — це натяк поета на якусь невимовлену думку або картину життя, на прихований зміст поетичної фрази. Подібно до дзвону, звуки якого чути спочатку виразно, а потім вони завмирають вдалині, дрібняться, викликаючи неясні почуття, поетичний твір спочатку сприймається слухачем буквально, і лише пізніше починає доходити до його свідомості прихований зміст віршів. Учення «дхвані» призвело до виключного затемнення поетичної мови.

Велику увагу індійські теоретики приділяли стилю твору, від якого вимагали особливої виразності, витонченості (солодкості), особливо там, де оспівувалася любов; енергійності і блиску при оспівуванні героїчних чи трагічних сюжетів і образів. Красива мова, позбавлена «простих» і «грубих» виразів, сприяла, на думку вчених, виникненню певних «раса».

Вчення про аланкари, раса і дхвані — основи всієї давньої індійської поезії — можуть бути віднесені до всіх жанрів поетичного мистецтва. Калідаса дуже широко використав у своїй творчості всі ці елементи поетичної теорії, майстерно поєднавши їх з гранично реалістичною чіткою розповіддю.

Поеми Калідаси знайомлять читача з деякими фактами індійської міфології, побутом давніх індійців, окремими місцевостями країни і її розкішною південною рослинністю.

Сюжет поеми «Народження бога Кумари», з якої до нас дійшло вісім перших пісень, взятий Калідасою з великих епічних поем V—IV ст. до н. е.

Ця поема присвячена всепереможній силі кохання. Грізний і похмурий бог Шіва сидить, заглиблений у свої думи. Суворо він карає сміливця Каму, бога кохання,

який порушив його спокій, спрямувавши в Шіву стрілу, щоб викликати в нього пристрась до дочки Гімалає, прекрасної Парваті. Полум'ям свого третього ока Шіва спалює Каму, якого потім гірко оплакує його дружина Раті. Але хоч і надзвичайно суворий небесний володар, проте і він не може протистояти сліпучій красі Парваті. Поема обривається сценою повного торжества кохання — Шіва і Парваті з'єднуються шлюбом за земними законами.

Характерно, що живій і неживій природі в цій поемі (наприклад, могутнім сніговим велетням Гімалаєм) поетом надаються людські почуття і якості.

Поема Калідаси «Нащадки Рагху», яка належить до того ж жанру «махакав'я», що й попередня, тобто до жанру великої епічної поеми, являє собою величезне полотно з дев'ятнадцяти пісень. Для неї характерна велика кількість подій, хронологічна обширність, відсутність єдності дії.

Калідаса розповідає про покоління легендарних монархів, з яких виводили своє походження сучасні поету володарі династії Гупта. Чудові своєю ліричністю рядки поеми овіяні глибокими роздумами автора про долю царського роду. Перші царі — Діліпа, Рагху, Аджа, Дашаратха, божественний Рама, що зійшов з братами на землю, — величні як за своїми думками, так і діяннями. Це ідеальні монархи, мудрі і активні. Але наступні покоління царів роду Рагху все більше дрібнішають, дрібнішають їхні подвиги, все менше їм відводиться місця в поемі. І от в кінці їхній рід завершується ласолюбним і розніженим Агніварною. Поет пише:

«В його палаці не замовкали тамбурини, багаті бенкети змінювалися один за одним, нові свята перевершували своїми розкошами ті, що пройшли...»

Різкою стає оцінка Калідасою Агніварни за його зневажання інтересів народу.

«...Він закривався в палаці і розважався дні і ночі, не турбуючись про народ, який хотів хоч на мить відчувати його присутність».

А от як Калідаса описує одного з великих царів на початку поеми:

«Юний Рагху мав могутню силу: руки були довгими, груди досягали ширини дверей, а голова міцно трималася на плечах...»

Це характеристика бійця, героя, якому доведеться зробити не один великий подвиг, витримати не одне єдиноборство з земними і небесними ворогами. Підкреслюючи фізичну силу Рагху, поет далі говорить про державний розум і талант Рагху. Як зовнішніми рисами, так і внутрішнім змістом він протистоїть слабкому і розбещеному Агніварні.

В поемі відчувається намагання автора наслідувати приклад «Рамаяни», надати своєму твору особливої масштабності, сповнити його героїкою. В поемі можна знайти багато епізодів, які вражають уяву читача грандіозністю картин боїв між демонами-ракшасами і героями або богами; образами могутніх героїв, що кидають у ворога цілими горами; богів, двох кроків яким достатньо, щоб обійти всю землю, і т. ін.

Кращою поемою Калідаси вважається його ліричний твір «Хмара-вістун», тему якого взято з «Рамаяни». Тут розповідається про страждання двох розлучених коханців. Незважаючи на міфологічну основу, поема в цілому присвячена реальному життю на землі, сповнена гуманізмом. Калідаса описує душевний стан генія-Якші, але за бурхливим виразом пристрастей фантастичного створіння криються почуття звичайної людини.

Перед нами проходять не тільки переживання героя, а й численні зображення міст і районів Індії, її річок; поема рясніє побутовими сценами з життя мирних селян і городян; образами жінок з різних соціальних верств, описами розкішних палаців, печер для закоханих, картинами танців і веселощів тощо. Ми бачимо, як поет захоплюється людьми своєї батьківщини, що свідчить про його гарячі патріотичні почуття. Калідаса намагається кількома рисами змалювати не тільки окремі образи (скажімо, коханої Якші), але й окремі національні групи.

Вже в давні часи «Хмара-вістун» стала зразком класичної лірики, викликавши велику кількість наслідувань і коментарів. Цією поемою Калідаса заснував новий жанр, в якому освідчення в почуттях у вигляді послань пов'язується з описом певних місцевостей і країн, філософськими роздумами. Всього відомо в давній індійській літературі понад сорок подібних творів. Найдавнішими з них вважаються «Вітер-вістун» поета Дхої, «Послання лебедя» Госвамні, «Голуб-вістун» Удая та ін.

Поява Калідаси — драматичного поета — була підготовлена і обумовлена розвитком театрального мистецтва попередніх віків. Тісно зв'язаний з традиціями давнього індійського театру, спираючись на кращі твори драматичної спадщини ранніх поетів-попередників, Калідаса зміг надати цьому жанру найвищої досконалості. П'єси його являють собою одне з кращих досягнень древнього індійського драматичного мистецтва і, по суті, є його вершиною.

Давня індійська драма народилася незадовго до нашої ери. Перша відома п'єса «Глиняний віз» поета Шудраки, що дійшла до нас, була написана десь у кінці II ст.— на початку III ст. Дехто з вчених вважає,

що походження індійської драми тісно пов'язане з танцями, музикою і пісенним діалогом (санскритською мовою вона навіть називається «натака» — від дієслова «танцювати»). Подібно до поезії, теорія драми була досконало розроблена давніми вченими, серед яких називають Кавірагу, Дханайю, Бхосатву та ін.

Основою сюжету драматичного твору звичайно був якийсь міф або історична легенда, відомі вже з «Махабхарати» чи «Рамаяни». В драмі найчастіше показувалося любовне томління головних персонажів, дуже зрідка — їхні героїчні подвиги. В драмах майже не зустрічається тема соціальної нерівності, нерівноправного становища жінки в родині, конфлікт окремої особи і суспільства, в ній переважають любовні теми. Вважалося неприпустимим показувати в драмах почуття і картини, які б ображали моральність глядача, викликали б у нього неприємні почуття. Тому з п'єси вилучалося все некрасиве, грубе, похмуре чи вульгарне: лайки, бійки, вбивства, нещастя, поцілунки тощо. З цієї ж причини всі п'єси закінчувалися щасливо, хоч в середині допускалися окремі трагічні моменти, які могли поєднуватися з комічними.

На сцені не дозволялося показувати смерть, оскільки вона була не карою, а, згідно з філософією індійців, визволенням від ярма непотрібного і випадкового життя і не могла вирішити жодного конфлікту. Деякі п'єси, зокрема дві драми Калідаси, мають два плани — земних героїв і небожителів. На сцені могли з'являтися не тільки тварини, але і різні потворні істоти.

Характерною особливістю індійської драми була надзвичайна її умовність: швидкість руху колісниць зображувалась жестами і мімікою актора; головні почуття героїв ототожнювалися з певним кольором, що призводило до матеріалізації цих почуттів (наприклад,

любов вважалася синьою і відповідно до цього сцена прикрашалася цим кольором); герої говорили різними мовами: головні персонажі — боги, царі, брахмани — користувалися санскритом, тобто класичною літературною мовою, а всі жінки, чоловіки нижчих каст — пракритом, мовою широких народних мас. Звичайна мова героїв передавалася прозою; коли ж змальовувались переживання людини, любовне томління або страждання — проза змінювалась віршами.

Герої більшості драм пасивні, вони навіть не намагаються боротися з перепонами, що постають на шляху до задоволення їх пристрастей. Нещастя згинає їх, примушує плакати і страждати, але не викликає активних дій.

Ще більш пасивні, за рідкими винятками, героїні драм, які соромляться своїх почуттів і для того, щоб розкрити їх коханому, вдаються до допомоги своїх подруг.

Першою драмою Калідаси вважають «Малявіку і Агнімітру», п'ятиактну п'єсу, що розповідає про життя двору царя Агнімітри і про його любов до танцівниці Малявіки. Сюжет її взятий з історичної легенди про Агнімітру, сина полководця Пушямітри, який скинув з престолу останнього імператора династії Маур'я і встановив династію Мунга (приблизно 187 р. до н. е.). Агнімітра, в основному, показаний в його взаєминах з жінками. Бездумний тон всього твору, витонченість мови, певна куртуазність у стосунках дійових осіб — все це надзвичайно підходило до типових зразків феодальної літератури, що повинна була задовольняти потреби і смаки придворної аристократії. Але головним, що привертає увагу глядача в п'єсі, стає не її зміст, а та дивовижна майстерність, з якою Калідаса розкриває почуття героїв.

Перу Калідаси належить також драма «Мужністю здобута Урваші», цікава, як і інші твори цього поета, докладністю змалювання побуту, вірувань і звичаїв давніх індійців. Легенда про царя Пурараваса, що закохався в небесну німфу-апсару Урваші, наводилася в багатьох давніх джерелах, зокрема в «Рігведі».

Нескладною є історія кохання небесної діви-апсари Урваші і могутнього царя Пурараваса. Викрадена демонами-асурами, німфа кохає свого рятівника Пураравасу, але змушена кинути його — її кличе на небо верховний бог Індра. Беручи участь у виставі для богів, закохана Урваші замість імені бога Вішну-Пурушоттами називає ім'я Пурараваса. За цю провину її відсилають на землю з дозволом з'єднатися з Пураравасом. Але через деякий час сам цар руйнує своє щастя. Своєю поведінкою він викликає ревності Урваші, яка в розпачі біжить у заборонений для жінок священний ліс бога війни Кумари і перетворюється в ньому на ліану. Довго безутішний цар розшукує свою кохану, ридає, просить допомоги у птахів, тварин, гір, струмка — але даремно. І лише знайшовши чудодійний талісман — «самоцвіт з'єднання» — він знову повертає собі Урваші. Але ще одне випробування чекає на щасливих коханців: згідно з наказом богів, Урваші повинна кинути царя після того, як він побачить свого сина. Одного разу орел схоплює знайдений царем талісман, прийнявши його за шматок м'яса. Орла вбиває хлопчик, вихований пустельником; Пураравас пізнає в ньому сина. Урваші вже збирається йти геть від царя, коли прибуває гонець від бога Індри з наказом Пураравасу готуватися до боротьби з демонами-велетнями і дозволом Урваші на завжди залишитися з чоловіком.

Кращою драмсю Калідаси вважають «Шякунталу»,

що неодноразово перекладалася прозою і віршами на всі європейські мови.

Історію Шякунтали, бідної дівчини, вихованої анахоретом і спокушеної царем Духшянтою, розповідає один з епізодів «Махабхарати» — «Покаяння царя Вішвамітри», але ставлення до цієї теми творців епосу і Калідаси досить різне.

В епосі цар Духшянта показаний грубим ласолюбцем, боягузом і брехуном, який відмовляється від покинутої ним дружини і свого сина; тільки втручання богів — голос з неба, що вимагає визнання дружини і сина, — примушує Духшянту змінити своє рішення. Щоб згладити враження від свого попереднього вчинку, він говорить, що дуже добре пам'ятав Шякунталу, але чекав вияву волі богів.

Калідаса, значно ускладнивши душевні переживання своїх героїв, набагато знижує гостроту трактування образу царя, роблячи його більш суперечливим і не таким негативним. Досягає він цього введенням додаткових епізодів про прокляття анахорета Дурваси, втрату Шякунталою персня і відповідно — пам'яті царем Духшянтою. Знижується і драматизм становища царя, оскільки в поемі «забутливість» Духшянти пояснюється його побоюванням, що народ почне сумніватися в царственному його походженні.

Зміну легенди Калідасою можна пояснити, поперше, тим, що він все-таки був придворним поетом і не міг в такій відвертій формі говорити про особисті недоліки царя, а по-друге, — його бажанням як справжнього художника наділити Духшянту, відповідно до своїх поглядів, більшою людяністю.

«Шякунтала» — один з шедеврів світової літератури. Геній Калідаси примусив злитися в єдиний гармонійний комплекс всі людські настрої і почуття, що не

старіють від часу і будуть вічно дорогими і зрозумілими людині до тих пір, поки вона буде любити життя в усіх його проявах і все прекрасне, породжене цим життям.

Великий Гете одним із перших зрозумів дух «Шякунтали» і палко вітав появу її перекладу німецькою мовою. Звертаючи увагу на життєрадісність і красу поеми, творець «Фауста» висловив своє захоплення творінням далекого індійського поета рядками вірша в збірці «Західно-східний диван».

Незважаючи на звичайну для індійської драми розтягненість діалогів і монологів, повільне розгортання дії, традиційні прийоми, що переходять з п'єси в п'єсу, цей твір захоплює читача, примушує його з неослабною увагою стежити за долею героїні. В драмі приваблює все — починаючи від зображення нехитрого почуття вихованої на лоні природи Шякунтали, захоплення нею царя Духшянті, дотепних і інколи в'їдливих реплік придворного блазня і кінчаючи характерним для Калідаси милуванням природою — сонцем, річкою, квітками рослин, птахами, тваринами, — що ніби покликана поглибити людські переживання, доповнити характеристику персонажів, надати всій поемі загального ліричного тону.

В творах Калідаси надзвичайно яскраво виявляються його демократичні тенденції, особливо там, де він говорить про царів, брахманів, представників простого народу. Саме в цих образах виявляється гуманізм поета, розкриваються його погляди на тогочасну дійсність.

Калідаса жив у період становлення феодальних відносин, в той час, коли централізація держави під владою одного монарха набувала особливого значення для дальшого економічного розвитку країни. Тому він

не міг не висловити в своїх творах ставлення до царя як правителя країни. Інколи він навіть говорить про обов'язки справжнього державного діяча бути захисником народу. Так, пустельник умовляє царя Духшянту не убивати беззахисну сарну, бо подібна ціль не достойна царя. Він говорить:

«...Як же бо недобре
Твариночку лякливо поціляти
Жорстокою стрілою. Кинь же, царю,
Стрілу. Ти краще лук свій підіймав би
На захист всіх пригноблених людей...»

В тих випадках, коли Калідаса говорять про монархів як про воїнів, супротивників злих сил взагалі, він їх звеличує.

Згідно з традиціями індійського театру, головний герой повинен був мати лише позитивні риси, ніякі негативні якості в його характері не допускалися. Калідаса не особливо дотримується цього правила, і хоч він безпосередньо не показує пороків героя-царя, але про наявність їх глядач легко догадується.

Калідаса-гуманіст не міг не бачити і не відбити в своїх творах розбещеності нравів і звичаїв королівського двору, пануючих у державі гніту і несправедливості. Його поеми і драми розповідають про героїв давно минулих часів, проте вони помітно (особливо драми) перекликаються з сучасною Калідасі дійсністю, у прихованій формі викривають неправильні дії царя, висміюють брахманів.

В драмах Калідаси засудження монархів набирає ясної і чіткої форми. Устами діючих персонажів поет викриває їхню брехливість і прикидання, обман і лицемірство, жорстокість і безпринципність.

Полювання царя Духсянти перетворюється на стихійне лихо для населення, лихо, від якого мирні люди повинні рятуватися втечею. Голос за сценою повідомляє про це словами:

«...Гей!.. Увага!.. Пустельники!.. Готуйтеся боронити своїх звірят, бо, кажуть, цар Духсянта тут полює!..»

Духсянта, якому цей крик перешкодив продовжувати бесіду з Шякунталою, припиняє полювання. Проте глядачеві зрозуміло, що якби не раптова пристрасть царя до дівчини, навряд чи прохолов би його мисливський запал.

Лицемерство, обман — характерні риси створених Калідасою образів царів. Майже в усіх його п'єсах можна знайти епізоди, в яких викритий своєю дружиною в зраді цар намагається (інколи вдаючись до допомоги друга) приборкати її гнів, починає брехати, клястися у вірності і коханні. Саме так робить цар Агнімітра, подібні ж прийоми застосовує і Пураравас. Такими ж негативними рисами наділених і цар Духсянта. Спочатку глядач наче вірить щирості його почуттів до Шякунтали. Але проходить незначний час, і Духсянта стає самим собою — вельможею, що лише бавиться і не любить по-справжньому Шякунтали. Він навіть соромиться свого кохання до простої дівчини, боїться глузування придворних дам. Тому Духсянта прилюдно відмовляється від свого почуття до неї:

«...Я лише з пошани до святих застаюся тут і зовсім байдужий до дівчини... Ти тільки сам подумай, яка велика різниця між мною й нею! Я ж таки цар, а то якесь дівчисько, що виросло між кіз. То я лише для сміху казав тобі...»

Коли в майбутньому цар Духсянта буде обвинувачувати знайдений перстень в тому, що саме через нього

він відмовився від Шякунтали, блазень Матав'я глузливо зауважить йому:

«А я почну дорікати своєму посохові: «Чому ти такий кривий, коли я рівенький?»»

Навіть версія з прокляттям Дурваси не задовольняє блазня, бо він взагалі не вірить у ширість царя, здатного покинути спокушену ним дівчину, як це він зробив і з царицею Гансаваті. Гнівню викриває царя пустельник Сарнгарава, коли Духшянта заявляє, що він не знав Шякунтали:

«Дістав, чого хотів,— тепер задкуєш?

Чи ж личить так поводитись цареві?

...Гидоту цю дозволить той собі,

Хто властю впивсь, як п'яниця вином!»

Суперечливим постає перед нами образ наперсника, друга царя. В усіх трьох драмах ним є брахман: Гаутама («Малявіка і Агнімітра»), Манавака («Урваші») і Матав'я («Шякунтала»), який одночасно виконує і роль блазня. Очевидно, автор пішов слідом за давньою традицією індійської драми, згідно з якою блазень (відушака) був звичайно і брахманом.

До брахманів Калідаса ставиться недружелюбно, що відчувається з тих оцінок, які дають їм інші персонажі п'єси. Так, наприклад, в п'єсі «Малявіка і Агнімітра» Іраваті називає Гаутаму «святошею», «благочестивим негідником». Служниця Ніпуніка порівнює Манаваку з «мавпою на картині», називає його «базікою і дурнем»; такі ж епітети надають і Мадгавії.

Але значно частіше в цих образах Калідаса бачить перед собою не брахмана, а людину, наділену народною мудрістю, що лише в силу необхідності при-

стосовується до вимог царя. Всі найбільш різкі і викривальні думки, що знижують образ головного героя, належать блазню. Запаси його дотепності невичерпні. Він направо й наліво сипле приповідками, афоризмами, приказками, в його вуста автор вкладає сатиричні зауваження, думки, що виражають глибокий народний розум.

Головні жіночі образи Калідаси наділені великою духовною красою і привабливістю. Незалежно від того, в яких творах з'являються його героїні, вони незмінно привертають до себе симпатії глибиною своїх почуттів і переживань, чистотою пориву. В них завжди відсутні риси низького, корисливого, злого.

Не беручи майже ніякої участі в житті свого суспільства і держави, займаючи підневільне становище в родині, вони цілком віддаються кохання, знаходячи в ньому головну мету свого життя. Характерне з цього погляду одне місце «Шякунтали»: пустельник Сарнга-рава гнівно говорить дівчині:

«Коли ж невинна ти, то в домі мужа
Тобі солодким рабство мусить бути...»

Героїня індійського театру здебільшого мала надзвичайно м'який і лагідний характер. Вона прощає своєму коханому найтяжчі образи, їй органічно чужа рішучість, суворість і жорстокість багатьох образів античної літератури — Клітемнестри, Медеї, Антігони, Федри тощо.

Кращим жіночим образом, створеним великим поетом, є, безумовно, образ Шякунтали, приналежність якого наче відтінюється поведінкою улесливого спокусника Духшянті. Тут найяскравіше виявився талант Калідаси — чудового майстра портретної характеристики.

Образ Шякунтали нерозривно пов'язується з навколишньою природою. Мабуть, у світовій літературі мало знайдеться подібних прикладів, де б почувався такий глибокий зв'язок людини з навколишнім світом рослин і тварин. Шякунталу не можна відділити від священного гаю, в якому вона знає кожную стеблинку, кожную квіточку. Дівчина називає їх по імені, дякує за те, що вони радують її погляд своїми розкішними квітами, сповнюють повітря тонкими пахощами, дають затінок в гарячий полудень. І це — чудовий приклад того, як людина може любити природу.

Не випадково зовнішній портрет дівчини пов'язується з тими ж квітами і рослинами, які вона так ніжно доглядає:

«...У неї руки — ніжні гілочки.
Вуста — червоні, свіжії троянди.
А повні перса — чаші буйних квітів».

Коли Шякунтала збирається покинути пустиню, природа наче плаче, розлучаючись із нею. Прощання дівчини з рідним гаєм — одне з кращих місць твору. Шякунтала турбується про лань, в якій скоро повинні бути малята, просить повідомити, «коли щасливо в неї все скінчиться»; вона мусить проганяти тварин, що не хочуть відставати від неї. В зворушливому єднанні з природою — ключ до розуміння всіх вчинків Шякунтали, її ставлення до подруг, до Духшянти: вона все робить від щирого серця, безкорисливо.

В сцені розмови з Духшянтою, який забув її, виявляються нові риси характеру Шякунтали. На відміну від інших героїнь Калідаси, вона активно бореться за своє щастя, за батька своєї дитини. Обурена пове-

дінкою царя, розуміючи, що лагідними словами його не переконаєш, вона вже не стримує свого гніву і відкрито кидає йому в обличчя обвинувачення:

«Безчесний!.. Ти судиш про нас по собі. Та хто ж би то захотів стати подібним до тебе! Ти тільки носиш одержу доброчесності... Чого хотіла я — те й маю. Повірила, дурна, царському слову, а в нього мед лише на язичі був, а в серці каміння...»

Щоправда, пізніше Шякунтала пробачить Духшян-ту і з радістю зустріне його повернення, але такий фінал слід скоріше вважати наслідком впливу традицій індійського театру, а не виявом справжніх почуттів героїні.

Образ Шякунтали значно ширший і багатосторонніший, ніж образи інших героїнь драм Калідаси. Вона показана як слухняна і ніжна дочка, дбайлива подруга, душа пустині; вона ж — вірна, але і гнівна, і ревнива дружина, прекрасна мати, трудівниця, благородна натура.

Портретна характеристика героїв і героїнь Калідаси побудована на традиційних порівняннях, причому у перших підкреслюється їхня сила і мужність, у других — фізична краса, жіноча чарівність і ніжність. Так, вигнанець Якша згадує свою кохану і перед ним спливає такий її образ:

«Струнка, чорнява, гострозуба і з червоними устами,
Вузька станом і з глибоким лоном, з жвавим зором
сарни,
З повільною ходою стегон, повних та міцних, з грудьми
важкими,
Вона поміж красунь на світі — осяйне створіння
Брахми».

Але ось страждаючий Якша помічає, що вся навколишня природа нагадує йому кохану. І її образ набирає вже іншого характеру, порівняння з явищами і елементами природи роблять його більш суворим і рельєфним.

Калідаса часто подає не тільки зовнішній портрет героя, але й намагається якнайглибше розкрити його духовний світ, показати ті почуття, що хвилюють людину, стан, в якому вона знаходиться. В героїчних поемах зустрічаються зображення гніву, бойового запалу, мисливського азарту, глибокого суму. В драмах поет частіше описує любовне томління, дівочу соромливість, ревності. Головним почуттям у п'єсах Калідаси є любов, і їй автором відведено найбільше місце. З великою проникливістю Калідаса схоплює те характерне, що найбільш повно зображує якесь почуття чи стан людини. Говорячи, наприклад, про соромливість Шякунтали, він відмічає її полохливість перед Духшянтою, опущені очі, тремтіння, що охоплює її, і т. ін. Наче змальованою з натури здається картина стану втомленої працюю дівчини:

«Зігнулися плечі, долоні почервоніли,
Втомилися руки наповнений глек підіймать.
Хвилюються груди, і дівчина дихає часто,
І поту краплини покрили дівоче чоло.
Коса у красуні ледь-ледь розплелась,
розпустилась,
І мусить рукою підтримувать діва її...»

Калідаса був одним з найдосвідченіших людей свого часу, він, очевидно, прекрасно розбирався в астрономії, медицині, знав свою країну. Про це свідчать детальні описи окремих місцевостей і селищ у поемах «Нащадки Рагху» і «Хмара-вістун», досконалі

картини живої і мертвої природи, згадки про засоби народної медицини тощо.

В індійській поезії часто з'являються сонце, місяць, блискавки, хмари, вітер і інші явища природи. У Калідаси також можна знайти порівняння головних героїв з сонцем, місяцем тощо.

З рослинного світу в його творах найчастіше зустрічається лотос, ашока, сандал, жасмин, ліана, манго. Особливо часто згадується лотос, що налічував більше трьохсот різновидностей, кожна з яких згадувалася поетами лише в певних випадках. Калідаса звертається до образу лотоса, коли змальовує озеро чи ріку, порівнює з ним тіло дівчини, її обличчя, руки, уста, очі; лотос стає символом людських почуттів (горя і радощів), ознакою кохання і т. д.

З пернатого царства Калідаса, як і інші поети, найчастіше згадує лебедя, павича, зозулю, папугу. Образи цих птахів, як правило, трактуються у відповідності з уявою, що встановилася про них у міфології. Так, вважається, що павич, який завжди хоче пити, починає танцювати з наближенням грози; самець чаква з наступом ночі починає кричати, бо на цей час він розлучається з самицею.

В тваринному світі головне місце належить слону, лані, тигру, леву, кабану, мавпі. Традиційним є порівняння хмар із слонами («Хмара-вістун»), величної ходи дівчини з ходою слона, царя із слонем.

В драмах і поемах Калідаси зустрічається дуже велика кількість алегорій, метафор, гіпербол. Примітною їх рисою є те, що всі вони, як і порівняння, побудовані на цілком реальних явищах чи предметах навколишньої дійсності. Для реалістичних алегорій Калідаса використовує назви тварин, птахів, рослин, природні стихії.

Твори Калідаси створюють широку і величну панораму життя в стародавній Індії, панораму, де можна знайти зображення міста і палацу, житла пустельника і кімнати пристрасної баядерки, небесних чертовів богів і хатини простого смертного, снігових вершин могутніх Гімалаїв і буйну рослинність лісів з цілим світом живих істот. В цьому житті, сповненому страждань і бурхливих пристрастей, беруть участь люди найрізноманітніших соціальних прошарків, починаючи від царів, брахманів, придворних і кінчаючи ремісниками, рибалками, воїнами. Тому твори Калідаси мають величезну пізнавальну цінність, вони стають тим джерелом, по якому хоч приблизно можна уявити життя в далеку давнину.

Калідаса з однаковою майстерністю створює вражаючу своєю грандіозністю картину бою богів з демонами, двобій Рами і Індри (в поемі «Нашадки Рагху») і маленьку побутову сцену ліричного прощання Шякунтали з дорогим її серцю світом рослин і довірливих тварин.

Натхненному гуманісту Індії дорогий і зрозумілий оточуючий його світ. Він милується природою своєї країни, пишається розумом людини-творця, її життєрадісністю. Навіть боги втрачають у нього свій небесний обрис і стають більш людяними, набирають земних якостей.

Калідаса творчо використав досягнення давньої культури минулого. Краші свої образи, думки і художні прийоми він бере з невичерпного джерела народної мудрості.

Калідасу з повним правом можна назвати великим народним поетом.

Високі достоїнства творів стародавнього індійського поета ставлять його в один ряд з великими класиками давньої літератури — з Гомером, Есхілом, Арістофаном, Вергілієм та іншими митцями, творча спадщина яких входить в безцінну скарбницю культури всього людства.

За рішенням Всесвітньої Ради Миру в кінці 1956 року народи всього світу широко відмічали ювілей видатного поета. Радянські люди, які глибоко цінують культуру інших народів, з великою пошаною ставляться до одного з найвидатніших класиків індійської літератури — гуманіста Калідаси.

Вадим Пащенко

*Переклад Г. Хоткевича
за редакцією В. Струтинського*

ПРОЛОГ

Водою, першим творивом господнім;
Вогнем, що пожира священні жертви;
Брахманом, що в ясних богів слугою¹,
І Місяцем, і Сонцем, що хід часу
Показують; Ефіром, що далеко
Розносить звуки й всесвіт обіймає;
Землею, матір'ю життя усього;
Повітрям тим, що дихають тварини,—
Всіма отими вісьмома речами,
В яких з'явився бог,— хай захища вас
І завжди береже великий Шіва!..²

Директор (*заглядаючи за лаштунки, до головної артистки*). Шановна!.. Коли ти вже готова, то виходь.

Артистка (*виходячи*). Я ось, мій пане! Наказуй, що тепер робити мені.

Директор. Дивись, яке блискуче зібрання перед тобою! Це все учені й дуже вибагливі люди. Ми покажемо перед ними нову п'єсу

Калідаси, що називається «Шякунтала»; або «Перстень-прикмета». Нехай же кожний з вас, артистів, старанно виконує свою роль.

Артистка. Але ти, пане, так добре все приготував, і ми всі вивчили так добре свої ролі, що, сподіваємось, вистава пройде якнайкраще.

Директор.

Але цього недосить, о шановна!

Артист — хоч як би роль свою не знав він

І як би вміло він не грав на сцені —

Знавців почути схвалення повинен.

Артистка. Так, це правда. Тож наказуй, що мені робити.

Директор. Спочатку заспівай що-небудь, потім піснею присутніх.

Артистка. Яку ж пору року мені оспівати?

Директор. Найкращу з пір — золоте
літо...

У літній день так хороше скупнутись!

В повітрі чути пахощі бегоній³,

І манить тебе в затінок дерев.

Увечері ще краще, ніж удень.

Артистка. Це правда! (*Співає*).

Дівчата закохані квітку зривають,

Квітку зривають,

Пилочком наповнену квітку шіріші⁴,

Квітку шіріші.

Дівчата закохані... Добре дивітесь,

Добре дивітесь!

Бо в квітці шіріші сховалася бджілка,
Сховалася бджілка!

Директор. Чудово!.. Чудово!.. Глянь: у театрі всі слухачі завмерли й сидять непорушно, мов намальовані. Що ж це нам показати, щоб зовсім їх задовольнити?

Артистка. Ти ж сам, пане, щойно сказав, що ми маємо показати глядачам «Шякунталу».

Директор. Ах, дякую тобі, що нагадала! Бо я так зачарувався твоїм співом, що все на світі забув.

Так цар Духшянта забува про все,
Коли у лісі на газель полює.

Обое виходять.

ДІЯ ПЕРША

Духшянта на колісниці переслідує газель; у нього в руках лук і стріла. Поруч з ним — візниця.

Візниця (*поглядаючи то на царя, то на газель*).

Коли я, царю, на газель дивлюся
І на твій лук нап'ятий, то здається,
Неначе тут я бога Шіву бачу,
Що на божественне мчить полювання.

Духшянта. Ого!.. Далеко нас завела ця газель.

Поглянь: охоплена глибоким страхом,
Щоб з лука я, бува, її не вцілив,
Вона тіка щодуху; час від часу
Свою прекрасну шию вигинає,
Щоб злякано зирнуть на колісницю,
Й нез'їдену траву на землю ронить.
І не біжить — летить вона в повітрі!

(Здивовано).

Але чому ми від неї страшенно так отста-
ли? Вже її я ледве бачу!

В і з н и ц я. Повелителю! Тут важко їхати, погана, бач, дорога. Я віжки натягнув і потрохи здержую колісницю, тому ця антилопа й випереджає нас. Та ось зараз на рівний ґрунт ми, царю, виїжджаєм, ти за хвилю порівняєшся з газеллю.

Д у х ш я н т а. Так попускай же віжки!

В і з н и ц я. Як накажеш.

(Рухами він показує, як швидко летить колісниця).

Дивись!.. Дивись, о царю!..

Я ледь послабив віжки твоїм коням,

А як помчали!.. Ціла хмара пилу

Летить за нами, та догнать не може.

Дивись!.. Вони повитягали шиї

І вуха поприщували гнівно,

І вже не розбереш — вони чи скачуть,

А чи летять, мов швидкокрилий вітер.

Та в них султани висять непорушно¹.

Д у х ш я н т а *(радісно)*. О-го!.. Як швидко мчаться мої коні!

Хутчій, ніж бога сонця колісниця!

Оце так справді блискавична швидкість!

І почуття приходять незрівнянні!..

Усе мале зненацька виростає,

Роз'єднане зливається у ціле,

Криве випростується; і близьке все

Стає далеким, а усе далеке

Бурхливо наближається до тебе.

Ось дивись, я зараз підстрелю газель.

(Накладає стрілу).

Голос за сценою. Стій, царю! Не стріляй! Тут не можна стріляти.

Візниця (*вслухаючися й приглядаючись*). Велителю!.. Між нами і газеллю два пустельники стоять!..² А вона дуже близько.

Духшянта (*квапливо*). Зупини коні!

Візниця (*зупиняючи*). Як звелиш, пане...

Входить пустельник з своїм учнем.

Пустельник (*піднявши руку*). Ця тварина, царю, живе в нашому лісі!..

О ні, не можна убивать газелі!³

Пускати стріли в її ніжне тіло —

Це все одно, що у квітник метати

Вогонь жерущий. Як же бо недобре

Твариночку лякливу поціляти

Жорстокою стрілою. Кинь же, царю,

Стрілу. Ти краще лук свій підймав би

На захист всіх пригноблених людей!..

Духшянта (*схиляє голову в поклоні*). Дивися: я сховав стрілу. (*Ховає стрілу до сагайдака*).

Пустельник (*радісно*). От і добре. Видно зразу в тобі королівську кров роду Пуру⁴. Хай же боги тобі дарують за це сина — та такого, щоб він всесвітом правив.

Духшянта (*вклоняючись*). Приймаю слова ці за щасливе віщування.

Пустельник. Великий царю! Ми в ліс цей вийшли, щоб дровець назбирати. Тут, на березі Маліні⁵, келія отця Канви. Коли є в

тебе час, зайти до нього на хвилю. Не гребуй нашою гостинністю, тим більше —

Коли побачиш, як спокійно тут
Обряди чинять, будеш дуже радий,
Що не даремне шрамами покрита
Твоя рука нас береже й годує⁶.

Духшянта. А господар дома?

Пустельник. Ні, немає. Його дочці грозить якесь нещастя, і він пішов до Соматірти⁷ помолитись, щоб одвернути лиху напасть. І їй припоручив священний обов'язок гостинності.

Духшянта. Гаразд, одвідаю її. Нехай вона побачить, як поважаю я святого старця, і розкаже йому це, коли він повернеться.

Пустельник. Ну, от і добре. А ми підемо за своїм ділом.

Пустельник з учнем виходять.

Духшянта. Ну, візнице! Поганяй! Хочу подивитись на келію ту святу і свою душу очистити.

Візниця. Як скажеш, пане... (*Рухами показує, як швидко мчить колісниця*).

Духшянта (*озирається довкола*). Гей, візнице! Коли б нічого нам і не сказали, — з усього бачу я, що тут — гай радості побожної.

Візниця. Невже?

Духшянта. Хіба не помічаєш? Ось поглянь:

Під деревом лежать зеренця рису.

Їх тут із гнізд зростили попугаї,

Що мостяться на деревах дупластик;

А он на каменях біліє всюди
Мука́ із інгуді⁸ цілющих зерен;
І стадо антилоп пасеться мирно
І не тіка від нашого приходу.
Он мокрий слід темніє від краплин
З одеж пустельників, що повертають
Із обмивань, усталених законом.

Візниця. Ну, дивися! І справді видно все це.

Духшянта (*проїхавши ще трохи вперед*). Гей, послухай мене! Я не хочу порушувати спокою пустельників, що мешкають у цьому священному гаю. Зупини колісницю, я хочу встати.

Візниця. Я натягнув віжки: ти можеш встати, царю.

Духшянта (*злазить з колісниці й оглядає себе*). В ліси пустельників годиться заходити в скромній одежі. На, візьми оце з собою! (*Віддає царську керею, відзнаки й лук*). А поки я побуваю у священних старців, ти коням спини освіжи водою.

Візниця. Гаразд, мій пане. (*Від'їздить*).

Духшянта (*іде і дивиться навкруги*). А ось і вхід. Гаразд, я ввійду. (*Раптом помічає, що в нього починає тремтіти права рука⁹*).

В гаях пустельників не квітне пристрасть.

Чому ж рука дрижить у мене права?

Невже мені тут щастя десь судилось?..

Що ж, стоїмо ми під дверима долі.

Розкривається завіса; чути спів Шякунтали. Розкішний тропічний ліс. Шякунтала й подруги її поливають квіти.

Шякунтала (за сценою). Сюди, сюди, кохані подруги!

Духшянта (прислухаючись). Мені здається, що я чую, ніби там за деревами щось говорять. Ану лиш підійду. (Підходить ближче, озираючись навколо). Це юні пустельнички¹⁰ поливають молоді деревця. (Приглядається уважніше).

Які ж бо вони славні і гарненькі!
Таких нема і в царському палаці!..
Ці лісові квітки далеко кращі
За ті, що у саду цвітуть моему.

Ану лишень стану та полюбуюся.

Стає набік; входять Шякунтала, Прямвада та Анасуя.

Шякунтала. Сюди!.. Сюди, мої подруги!..

Анасуя. Шякунтало! Йй-богу, мені здається, що Канва, наш святий отець, більше любить ці дерева, ніж тебе. Ти така ніжненька, мов квітка навамаліки¹¹, а мусиш аж сюди тягати воду й поливати.

Шякунтала. Я це роблю, кохані, не з примусу, а з любові. Ці дерева неначе мені сестри рідні. (Поливає).

Прямвада. Оце вже ми полили ті рослини, що літом цвітуть. А тепер давайте поллємо ті, що вже відцвіли. Це буде добре діло.

Шякунтала. Добра думка. (Поливають).

Духшянта. Так он яка донька в святого Канви!.. Даю слово честі, нерозумно він ро-

бить, змушуючи її жити в лісі і поливати рослини!..

Примушувати донечку-красуню
Терпіти всі пустельництва тяготи,
Це все одно, що листячком німфеї
Товстенний пенъ акації рубати ¹².

Ану лишень стану ось тут за кущами та придивлюся ближче до дівчаток.

Шякунтала. Анасує кохана! Так страшенно давить оце рогожане вбрання... Розпусти, будь ласка. Пріямвада так міцно затягнула поворозки...

Анасуя. Гаразд. *(Розпускає)*.

Пріямвада *(сміючись)*. Чому ти, мила сестро, мене виниш? На молодість ти нарікай, що груди тобі так пишнить.

Духшянта. Це добре сказано.

Бо й справді грубий одяг із рогожі
Надавлює на груди і ховає
Всю буйну розкіш тіла молодого.
Отак під купою листків пожовклих
Росте і розцвітає буйна квітка.
Але і грубе убрання у діви
Краси не зможе відібратъ, як сойвол ¹³
Краси не відбирає у лотоса;
Та навіть місяць нам здається кращим
Від темних плям, що бачим ми на ньому.
Прекрасному завжди все до лиця.

Шякунтала *(дивиться вперед)*. Гляньте, сестри! Оце мангове деревце од вітру гоїдається ¹⁴ і наче пальцями манить мене до себе. Я побіжу до нього. *(Підбігає)*.

Пріямвада. Стій, кохана!.. Одну хвилиночку ще отак постій!

Шякунтала. А чого?

Пріямвада. Коли ти стоїш біля манго, мені здається, ніби його ліан обвиває.

Шякунтала (*сміється*). Недарма ти Пріямвадою звешся¹⁵.

Духшянта. Але ж це правда!.. Я ось як сказав би:

У неї руки — ніжні гілочки.

Вуста — червоні, свіжії троянди.

А повні перса — чаші буйних квітів.

Анасуя. Голубонько! Поглянь, ця прекрасна навамаліка, яку ти прозвала «Проме-нем місяця в лісі», так повилась круг цього сахакара¹⁶, неначе вибрала його собі за чоловіка.

Шякунтала (*підходить і радісно дивиться на рослину*). О, як чудово!.. І справді, наче відбувся шлюб: це навамаліка, мов молода, прибралася квітками, а сахакар, могутній, дужий, весь покритися молодими плодами. (*Милується*).

Пріямвада (*сміючись*). Чи знаєш ти, Анасуе, чому Шякунтала так наша задивилась на оцей сахакар?

Анасуя. Ні, не знаю.

Пріямвада. Вона міркує: «Навамаліка біленька вже знайшла нареченого до мислі. Коли б уже й мені знайти такого чоловіка, щоб він так само в усьому підходив...»

Шякунтала (*поливає*). Це, певне, ти собі цього бажаєш!

Анасуя. Шякунтало! Ось ма́даві-ліана, яку Канва сам зростив для тебе. Здається, ти про неї й забула?

Шякунтала. Скоріше я забуду сама себе. (*Підходить до ліани, щоб полити її, і радісно скрикує*). Ой, подруги!.. Оце так чудо!..

Пріямвада. Що там такого?

Шякунтала. Ви лиш подивіться: від самих корінців і геть аж до вершечка ліана вся пуп'янками пишними покрилася. Але ж вона ніколи в цю пору не цвіте!

Подруги (*підбігають*). Та що ти кажеш?!

Шякунтала. Ось подивіться!

Пріямвада. Це, певно, віщує для тебе радість: скоро вийдеш заміж.

Шякунтала (*незадоволено*). Ти, мабуть, сама хочеш вийти заміж, коли правиш так багато про шлюб. Я й слухати не хочу!

Пріямвада. Їй-богу, подруго, я не жартую!.. Сам же Канва колись сказав: як зацвіте ліана,— це буде щастя знак.

Анасуя. Еге!.. Тепер я розумію, чому Шякунтала так щедро поливала цю ліану!..

Подруги сміються.

Шякунтала. Ох, та й які ж ви... Ця ліана — моя сестра. (*Поливає любовно*).

Духшянта. О боги!.. Який би я був радий, коли б виявилось, що батько й мати цієї дівчини — не з однієї касти! ¹⁷

А втім — чого це я впадаю в сумнів?
За жінку воїну їй можна ж бути.

О, як моє до неї рветься серце!
Та, зрештою, коли уже нам розум
Не може щось рішити — голос серця
Тоді веде нас певною стежею...

А все-таки треба довідатись, хто вона.

Шякунтала (*неспокійно*). Ой-ой! Ко-
хані!.. З жасмину вилетіла бджілка й просто
лізе в лице мені!.. (*Борониться красивими же-
стами*).

Духшянта (*милується*). Ой, гарно ж
як!.. Аж любо подивитись!

Куди бджола скерує лет, красуня
Туди зирне і поведе бровами
В веселій грі очей своїх ясних.
(*Ревниво*).

О бджілко!.. Часто крильцями дзвінками
Торкаєшся її тремтячих вій
І ніжно щось нашіптуєш на вухо.
Вона тебе рукою відганяє,
А ти в уста впиваєшся її,
Що повні чар незвіданих... О бджілко!
Ти в щасті вже, а я стою самотній,
І ми із нею все ще не знайомі.

Шякунтала. О подруги!.. Обороніть же,
нарешті... Бджола вжалити мене хоче!..

Подруги (*сміючись*). Оборонять тебе —
не наше діло! Поклич Духшянту: він покрови-
тель цих священних лісів.

Духшянта. Ось і привід показатися
мені... Але... (*Робить паузу*). Але ж тоді вони
довідаються, що я цар... А мені б хотілось тут
тільки гостем бути.

Шякунтала. От нещастя! Не дає мені спокою ця бджола!.. *(Перебігає на інше місце)*. І тут вона! Та порятуйте ж мене, нарешті! Духшянта *(бисто виходить)*.

В ті дні, коли на троні возсідає
Потомок Пуру, що кара зухвальство,—
Хто тут пустельницям благочестивим
Нахабно сміє чимось докучати?

(Дівчата зникли, побачивши мужчину).

Анасуя. Шановний пане... Тут ще не велика біда: це тільки подругу кохану нашу *(показує на Шякунталу)* негречна бджола трошки налякала...

Духшянта *(підходить до Шякунтали)*. Ну, як молитви ідуть? Успішне покаяння! ¹⁸

Шякунтала соромливо опускає очі.

Анасуя. Дякуємо за ласку... Тільки чи ж зуміємо ми такого особливого гостя прийняти як слід ¹⁹ і заслжити нагороду від богів?

Пріямвада. Шякунтало!.. Іди мерщій до хижі та гостю приготуй найкращих овочів і води принеси для пиття. А цією ми йому ноги поміємо.

Духшянта. Самих уже ваших привітних слів для мене досить, щоб побачити вашу гостинність.

Пріямвада. А коли так, то просимо вас присісти ось тут у холодку, під деревом, на лаві, і перепочити трохи.

Духшянта. І ви, мабуть, потомились, працюючи, то й вам би сісти не завадило б. Прошу, прошу!..

Анасуя. Що ж, подруги... Закон велить задовольняти волю гостя — тож сідаймо.

Усі три сідають.

Шякунтала *(сама до себе)*. Ох, що це зі мною?.. Невже ж це я, побачивши цього чоловіка, почула в серці те, що закони пустинь нам забороняють?..

Духшянта *(поглядаючи на всіх трьох)*. Як приємно бачити між вами таку приязнь. Це так підходить до вашої молодості й краси!

Пріямвада *(тихо до Анасуї)*. І хто б він міг бути? В обличчі якась витонченість і разом з тим — сила; ще й вимова солодка, благородна. Це, мабуть, чоловік якогось високого рангу.

Анасуя *(сама до себе)*. Та й мене він зацікавив. Звернусь до нього. *(Вголос)*. Ясний пане!.. Ти з нами був такий ввічливий, гречний, що я набралась мужності спитати: яке ж то плем'я царських мудреців прикрашене тобою? Яка земля повилася печаллю у твою відсутність? Нарешті, яка причина привела тебе в ці священні гаї?

Шякунтала *(сама до себе)*. Не бийся, серце, так часто... Твої таємні думи вже висловила Анасуя.

Духшянта *(сам до себе)*. Що робити мені? Назвати своє ім'я чи утаїти? Гаразд! Ось що я скажу їм. *(Вголос)*. Дитино! Потомок Пуру, цар Духшянта, поставив мене, щоб я стежив за виконанням законів; от я й прибув довідатись, чи вільно йдуть жертвоприношення і чи немає яких тут перешкод.

Анасуя (з усмішкою поглядаючи на Шякунталу). Ну, слава богу! Благочестиві пустельнички мають покровителя...

Шякунтала ніяковіє.

Прямвада (помічаючи цей настрій, шепче Шякунталі). Ах, якби твій батько тут був!..

Шякунтала. То що було б?

Прямвада. О, він би вже напевне цього гостя зробив цілком щасливим, хоч і позбавив би себе найкращого скарбу...

Шякунтала. Та ну вас із вашими жартами!.. Вигадали щось тут та й плещуть... Я не хочу й слухати такого...

Духшянта (усміхаючись). Я теж хотів би, мої любі, щось спитати про вашу подругу.

Обидві подруги. Твої запитання для нас — найвище повеління.

Духшянта. Як відомо, наш святий отець Канва все життя провів у пустельництві. А ви свою подругу називаєте його дочкою. Як це треба розуміти?

Анасуя. Це, пане, легко пояснити. Ти, певне, чув славетне ім'я Вішвámітри?

Духшянта. Ну, звичайно!

Анасуя. Він — батько нашої Шякунтали. А Канва тільки називається отцем, бо він вигодував покинене дівчатко.

Духшянта. Як «покинене»? Мене ти цим словом зацікавила, і я хотів би від самого початку про все довідатись.

Анасуя. Як так, то слухай, пане. Як і

кожний мудрець, Вішвамїтра проводив покаєння. Але воно було таке велике, що боги злякалися і зіслали на землю діву Менаку, щоб вона спокусила старця ²⁰.

Д у х ш я н т а (*усміхнувся*). Буває. Справді, боги іноді бояться благочестя пустельників.

А н а с у я. І от, коли на землю прийшла весна, це й сталося: перед Вішвамїтрою з'явилась апсара, і коли він побачив неземну красу... (*Вона раптом засоромилась і замовкла*).

Д у х ш я н т а (*усміхнувся*). Ну, далі можеш не казати — сам я здогадуюсь... Виходить, Шякунтала веде свій рід від божественної німфи?

А н а с у я. Так, пане.

Д у х ш я н т а.

Воно і видко: бо земнії діви
Не можуть нам краси зродить такої.
Хіба яскрава блискавиця може
З землі злетіти в небо бірюзове?

Шякунтала стоїть, засоромлено опустивши очі.

Так он воно як! Тепер я можу дати волю своїм почуттям.

П р і я м в а д а (*сміючись, дивиться то на Шякунталу, то на Духшянту*). Мені здається, що наш високий гість ще щось хоче запитати.

Д у х ш я н т а. Ти вгадала. Я ще хотів дізнатись дещо про її життя.

П р і я м в а д а. Ну що ж? Запитуй. Нас, пустельниць, усякий волен запитувати.

Д у х ш я н т а. Я хотів ось про що довідатись:

Яку обітницю вона давала?
Буť непорочною по шлюб чи вічно,
Щоб тут серед оцих газелей жити,
В яких такі ж, як в неї, гарні очі?

П р і я м в а д а. Я можу напевно сказати,
що обітниці довічної немає. Сам батько її,
мудрий Канва, хоче — як тільки трапиться під-
хожий юнак — віддати заміж Шякунталу.

Д у х ш я н т а (*сам до себе*).

Тепер моє бажання здійснить легко.
О серце! Місце дай палким чуттям!

Ш я к у н т а л а (*ніби в досаді*). Анасуе!
Я вже йду!..

А н а с у я. Чого ж це?

Ш я к у н т а л а. Я піду й розкажу матусі,
як тут Пріямвада шалена казна-що говорить!

А н а с у я. Кохана подруго!.. Пустельницям
невільно йти, куди їм заманеться, і кидати
гостя. Його треба як слід прийняти...

Шякунтала вагається, але потім таки вирішує йти.

Д у х ш я н т а (*сам до себе*). Вона хоче
втекти! (*Встає, щоб її затримати, але раптом
стримується*). Правду кажуть, що закоханих
кожний рух зраджує.

Я так би і побіг за оцією
Дочкою мудреця, але не смію...
Хоч я і стримавсь, не пішов за нею,
Але мені здається, що пішов.
Неначе це творилось уві сні...

П р і я м в а д а (*затримує Шякунталу*). Дівчино! Нікуди ти не підеш.

Ш я к у н т а л а (*здвигнувши бровами*). А це ж чому?

П р і я м в а д а. Бо мусиш полити ще два дерева. У першу чергу обов'язок, а тоді вже...

Д у х ш я н т а (*до Прямвади*). О мила дівчино! Не будь така жорстока. Твоя подруга втомилася вже від того поливання.

Зігнулися плечі, долоні почервоніли,
Втомилися руки наповнений глек підіймать.
Хвилюються груди, і дівчина дихає часто,
І поту краплини покрили дівоче чоло.
Коса у красуні ледь-ледь розплилась,
розпустилась,
І мусить рукою підтримувать діва її...

Я хочу звільнити Шякунталу від її обов'язку. (*Він здіймає з руки перстень і дає дівчатам; обидві схиляються, читають цареве ім'я і з жахом дивляться одна на одну. А він їх переконує*). А щоб ви мене не приймали за когось іншого, я скажу, що перстень цей — дар царя Духшянті. Я — царський слуга...

П р і я м в а д а. Якщо це правда, то тобі не можна з цим дарунком розставатись... А втім, досить одного твого слова, щоб вона була звільнена від обов'язку. (*Усміхаючись*). Ти чуєш, Шякунтало? Добродій цей — цар, чи хто там він — тебе звільняє від роботи. То йди собі.

Ш я к у н т а л а (*сама до себе*). Коли ж не можу!..

Пріямвада. Чому ж ти, сестричко, не йдеш?..

Шякунтала. А що, хіба я мушу тебе слухати? Піду, коли захочу!

Духшянта (*поглядає на Шякунталу*).
А здається, що й вона до мене почуває те ж саме, що я до неї.

Зі мною не говорить, але стежить
За всім, що я кажу отут. На мене
Неначе і не дивиться, а власне,
Очей не зводить з мене ні на хвилю.

Голос за сценою. Гей!.. Увага!.. Пустельники!.. Готуйтесь боронити своїх звірят, бо, кажуть, цар Духшянта тут полює!

Багато прибуло з ним царедворців.
І пил із-під копит його кінноти
Аж сонце заступа і осідає
На мокрий одяг, що на вітах сохне.

Духшянта (*сам до себе*). От лиха година!.. Це мої воїни, шукаючи мене, такого наробили! Мені треба негайно ж бігти до них!

Голос за сценою.

Пустельники!.. Пустельники!.. Страшенно
Наляканий сторонніми людьми,
Йде слон, жахаючи жінок, дітей.
Об дерево зламав він ікло
І все у гніві нищить по дорозі!
Ліанами обплутав собі ноги
І казиться, розгонить геть газелі.
Він царської злякався колісниці
І йде сюди!..

Обидві подруги. О пане!.. Тут страшно нам... Дозволь нам піти.

Духшянта. Ідіть, мої прекрасні. Я все зроблю, щоб спокій цих священних дібров не був порушений...

Анасуя *(до Шякунтали)*. Сестричко!.. Там матуся, кохана Гавтамі, напевне, вже турбується за тебе. Ходімо!

Шякунтала *(шкутильгаючи)*. Ой, що ж це зі мною?.. Кульгаю я...

Пріямвада. Ми пізнали тебе, о царю!.. Прости нам, що не зуміли вшанувати як слід. Нам соромно, що ми змушені тебе залишити.

Духшянта. О, не кажіть цього! Вже тим тільки, що вас побачив, я вшанований до краю.

Шякунтала. Сестроньки!.. Мені куша вколола ногу²¹, і я зачепилася одінням за гілку амаранта... Почекайте трошки, дайте я звільнюся... *(Нарешті, йде, кинувши довгий погляд на царя)*.

Духшянта. Не хочеться мені повертатись до міста. Ще трохи побуду тут. Отаборюсь де-небудь поблизу, бо всі мої думки — біля цієї дівчини.

Я начебто і йду, а йду лиш тілом,
Душа ж моя назад невпинно рветься.
Подібно прапору, який несуть вперед,
Коли назустріч віє буйний вітер.

(Іде, зітхнувши).

ДІЯ ДРУГА

М а т а в'я (входить зітхаючи). Проклята доля!.. Ох!.. І надала ж мені лиха година вродитися супутником царя-мисливця!.. У нього тільки й розмови: «Тигри! Газелі!..» А то, дивись, «кабан!..» У саму ж тобі спеку лети із лісу в ліс, де в цю пору року ні клаптя холода! А воду пий з калюжі — погану, теплу, брудну і смердючу. А їмо ж як? Без пори, аби-як: то дуже рано, а то геть вже пізно. Їмо саме м'ясиво, ледь зажене на рожні. І от коли, нарешті, все тіло від біганини за царськими кіньми починає ломити й хочеться простягнутись і гарненько заснути,— хіба ж дадуть тобі спочити? Еге, надійся!.. Кричать слони, ржуть коні — пху ти, лихо!.. І тільки змружиш очі,— вже погані оті мисливці трублять, дудять,— треба виїздити! А хай вам усім грець!.. Та це хіба все? Он, дивіться, нову болячку виприщило, наче мало старих. Наш цар, погнавшись за газеллю, покинув нас отут, а сам потрапив до пустельничих, бач, куренів. Замість газелі впіймав там дівку, що зоветься

Шякунталою. Тепер уже і думати не хоче про столицю. Не спить ночами,— певне, і сьогодні зустрів він сонце, захоплений мріями про дівку. Ну що мені робить?.. Оце я хочу з ним побалакати — тепер ще, поки ранок. (*Походжає й оглядається*). Ага!.. Вже йде мій коханий приятель!.. Дивись — із луком! А на думці ж, мабуть, спідничка. І на голову квіток начіпляв. Пху, на лихо!.. Ану лишень почну вдавати, ніби тіло все моє від біганини розбите й зламане. Ох!.. Може, це дасть мені спокою хоч на хвилику! (*Спирається на палицю й крекче*).

Входить Д у х ш я н т а.

Д у х ш я н т а (*сам до себе*).

До милої нелегко доступити,
Але себе я думкою втішаю,
Що і вона кохати мене схильна.
Хоч, може, ще й не визріло кохання,
Та солодко подумати про це.

(*Посміхнувся*).

Якщо сказати щиру правду, то закоханий часто обманюється, коли міряє почуття милої своїми власними бажаннями.

Що ніжний був погляд у неї,
То ніжним він був не для мене.
Сповільнила крок не з любові —
Було це звичайне вдавання.
Уривчасто мовила діва
Із подругою, не зі мною...
Ах, бачу, закоханий завжди
Себе наперед виставляє...

М а т а в'я. О царю! Я не можу ні рукою, ні ногою поворухнути... Дозволь хоч голосом тебе привітати і побажати тобі щастя й перемоги...

Д у х ш я н т а (зі сміхом). Ох, бідненький!.. Та хто ж це тебе так скалічив?

М а т а в'я. Ударив в око, а потім питаєш, чого плачу?

Д у х ш я н т а. Я не розумію.

М а т а в'я. Скажи мені, о царю! Як очерет од вітру гнеться, хто цьому винен? Очерет чи вітер?

Д у х ш я н т а. Ясна річ, що вітер.

М а т а в'я. Я очерет, а вітер — ти.

Д у х ш я н т а. Не розумію.

М а т а в'я. Подумай сам: хіба ж це личить тобі? Геть забувши всі справи царства, ти, мов той дикун, гасаєш тут по хащах. А я?.. Як милості великої мушу просити, щоб дали мені хоч один день спочити від того полювання, бо й справді вже не можу повернути ні руками, ні ногами.

Д у х ш я н т а (сам до себе). Він правду каже... Але й мене самого вже більше не приваблюють влови відтоді, як серце моє зайняте дочкою святого Канви.

- Є лук у мене, та не можу я
Стріляти з нього по прудкій газелі,
Що поблизу коханої живе
І вчить її очима вигравати.

М а т а в'я (дивиться на царя). Е, ти говориш одне, а думаєш щось інше. Даремно я, здається, плакав у лісі¹...

Д у х ш я н т а (усміхнувшись). Ти помиля-

ешся. Я думав, що доконче до слів приятеля треба прислухатись.

М а т а в'я. Якщо так, то хай живе наш цар! (*Хоче йти*).

Д у х ш я н т а. Чекай! Я хочу тобі щось сказати.

М а т а в'я. Я слухаю.

Д у х ш я н т а. Коли відпочинеш, то допоможеш мені в одній тут справі.

М а т а в'я. В якій саме? Може, щось солодке їсти? Доручай скоріше!

Д у х ш я н т а. Скажу, почекай.

М а т а в'я. Та я і так чекаю.

Д у х ш я н т а (*плеще в долоні*). Агей!.. Хто там на варті?

Входить б р а м н и й.

Б р а м н и й. Я слухаю вас.

Д у х ш я н т а. Це ти, Райватако? Поклично воєводу.

Б р а м н и й. Зараз, повелителю.

Іде й повертається з воєводою.

Он він стоїть. Іди до нього, він бажає щось тобі сказати.

Воєвода. І справді дивна річ: усі ми вкрай потопились на цьому полюванні, а цареві все це йде на користь. Подивіться на нього.

Стріляє з лука без утоми; в спеку

Гасає скрізь і не спітніє навіть.

Худий неначе, але мускулистий

І повний сили, наче слон гірський.

(*Підходить ближче*).

Володарю! Бажаю перемоги. Ми вислідили звіра. Коли накажеш виїздити?

Д у х ш я н т а. Матав'я тут, бачиш, почав щось проти левів виступати, то я надумав трошки відпочити...

В о є в о д а (*до Матав'ї тихо*). О мій друже! Ти собі настоюй на своєму, а я йому інше говоритиму. (*Голосно цареві*). Що б він тобі, о царю, не торочив, а ми ж то знаєм, що над полювання нема розваги в світі! Та й корисно полювати:

Спадає жир, стає все тіло звинним,
Придатним до роботи. І цікаво,
Коли у ціль рухливу ти влучаєш
На всім бігу стрілою!.. Ні, неправі
Ті люди, що не схвалюють мисливства.
Що ще нам може втіху дати подібну?

М а т а в'я. Стій! Стій!.. Мені, дякувать богу, вдалося цареві повернути розум. А ти знову його з лісу в ліс тягнеш. Полюй сам, аж поки не стрінешся з ведмедем, що любить отакі, як у тебе, довженні носи.

Д у х ш я н т а. А й справді я, Бгадрасене, не можу послухатись тебе. Ми тут, бач, опинились у сусідстві з куреннями пустельників. Тому я ось що скажу:

Сьогодні вже нехай рогатий буйвол
На водопої каламутить воду,
Нехай у холодку собі спокійно
Пасуться антилопи, по болоті
Хай дикі кабани комиш ламають,—
Мій лук сьогодні буде спочивати.

В о є в о д а. Як скажеш, царю...

Д у х ш я н т а. Ти верни і тих мисливців, що вже вперед погнали. До того ж попроси моїх людей, щоб вони в спокої залишили оці ліси й подалі трималися від них.

У цій ось хащі лісовій, пустині,
Горить вогонь, який щомить готовий,
Немов любимець сонця, спалахнути.
Холодний він, та зразу загориться,
Коли до нього інший жар наблизити.

М а т а в'я. Ох, ох!.. Доведеться тобі звідси йти геть, хвалителю утіх ловецьких!

Воевода виходить.

Д у х ш я н т а (*дивиться на почет*). Ловці, скидайте причандали, а ти, Райватако, йди до свого діла.

Б р а м н и й. Як повелиш, царю...

Всі кланяються й виходять.

М а т а в'я. Добре!.. Дуже добре!.. Ну, ти мух попроганяв, то тепер можеш сісти ось тут на лаві, у затінку розкішних рослин. І я охоче спочину коло тебе.

Д у х ш я н т а. Іди вперед.

М а т а в'я. А ти йди за мною... (*Йдуть, сідають*).

Д у х ш я н т а (*кладає йому руку на коліно*). Хоч ти, мій друже, і зрячий, але не бачив найкрасивішого, що є на світі.

М а т а в'я. Перед моїми очима цар...

Д у х ш я н т а. Я знаю, кожен себе за кра-

сеня вважає... А я маю на увазі ту, що при-
красила оці ліси. Шякунталою зветься вона.

М а т а в'я (*сам до себе*). Ну, братіку, мене
на це не візьмеш... (*Голосно*). Послухай, ца-
рю... І чого тобі зітхати за дівчиною, коли ніяк
її взяти?

Д у х ш я н т а. Дурний... Ти ще скажеш:

«Навіщо нам на місяць задивлятись,
Коли його дістати ми не можемо?..»

А потім я й не прагну до недоступного.

М а т а в'я. Розкажи тоді про неї.

Д у х ш я н т а. Гаразд. Ось послухай.

Шякунтала родилась від апсари.
Небесна діва, сповнивши завдання,
Полинула ізнов собі на небо,
А дівчинку узяв Канва до себе
І виростив її; так біля манго
Зростає навамаліка прекрасна.

М а т а в'я (*сміється*). Ти нагадуєш чоло-
віка, який об'ївся фініків і якому заманулось
скуштувати кислого тамаринда². Усі перлини
дворця до твоїх послуг, а ти мордуєшся через
якусь там пустельничку.

Д у х ш я н т а. Не бачив ти її, тому так і
говориш.

М а т а в'я. Ну, звичайно! Звичайно!.. Та й
справді вона, мабуть, чарівна, коли ти нею за-
хопився.

Д у х ш я н т а. Словами всього не розкажеш.

Великий Брама, творячи її,
В умі перегорнув усе прекрасне,
Що він створив, і все в єдиний образ.

Втілив. Шякунтала — це вічний символ
Могутності творця!.. Вона — богиня
Краси небесної в юдолі горя!

М а т а в'я. Коли це так, то її зненавидять
усі твої красуні.

Д у х ш я н т а. Ще ось що я тобі скажу:

Це ж квітка з ароматом ще не знаним,
Це гілка не надломлена ніким,
Перлина, що чекає діадери,
Це мед, ще не скуштований і свіжий,
Плід подвигу і сили осяйної³.
І вся вона — краса велика, чиста.
Який щасливець нею завладає?..

М а т а в'я. Ну, то забирай її якнайшвидше
до себе, поки не вийшла заміж за такого, що
голову собі мастить олією з інгуді⁴.

Д у х ш я н т а. Шякунтала залежить від
свого батька, а той десь поїхав.

М а т а в'я. Почекай... А як вона до тебе?

Д у х ш я н т а. Та ти знаєш,— пустельнички
такі з природи соромливі.

Я дещо встиг помітити, а саме:
Коли дививсь я, опускала очі,
Все ж посміхалась ніби не до мене.
Шякунтала приховувати вміє
Усі свої чуття, і я не знаю,
А чи сподобала мене, чи ні.

М а т а в'я. А ти ж як хотів? Щоб вона,
узрівши тебе, зараз же стала перед тобою на
колiна?

Д у х ш я н т а. Коли вона віддалялася з
своїми подругами, то показала волю серця
свого.

Сказала: «Ах! Поранила я ногу...»
Але неправда це була. І потім,
Пройшовши кілька кроків, обернулась
- І почала своє вбрання звільняти,
Хоча і ні за що не зачепилась.

М а т а в'я (*махнувши рукою*). О, надовго ж
ми тут тепер станемо табором. Звели ж хоч,
щоб привезли сюди побільше їжі. Тепер мені
зрозуміло, чому мій повелитель так полюбив
цю пущу!

Д у х ш я н т а. Ах, приятелю! Ти вигадай
якусь причину, щоб я міг іще сюди вернутись.

М а т а в'я. Якої тобі ще причини треба,
ти ж цар?

Д у х ш я н т а. А що з того?

М а т а в'я. То можеш повелівати! Ну, хоч
би й так сказав би: «Віднині ви повинні шосту
частку врожаю рису давати...»

Д у х ш я н т а. Який же ти дурень! Пустель-
ники сплачують податок зовсім інший і цінні-
ший за повні жмені усяких діамантів.

І овочі, і гроші, що дають нам
Всі інші касти,— все це є зникоме,
Тоді як цих пустельників данина
Є скарб, який і у віках не згине.

Г о л о с з а с ц е н о ю. Нарешті ми й при-
йшли.

Д у х ш я н т а (*прислухаючись*). Який сер-
йозний і спокійний голос! Це, мабуть, і є пу-
стельник.

Входить б р а м н и й.

Б р а м н и й. Бажаю перемоги, властителя!
Там чекають на тебе пустельники.

Д у х ш я н т а. Хай заходять.

Б р а м н и й. Як звелиш, царю.

Виходить і повертається з двома молодими
п у с т е л ь н и к а м и.

Ось цар.

Пустельники зупиняються й дивляться на Духшянту.

Перший пустельник. Поглянь, яке
величне в нього і ясне обличчя! І не дивно! Бо
цар — також пустельник.

Хоча наш цар у хащі й не живе,
А у палаці, в нього царювання —
Це той же подвиг. Править він розумно,
І він достойний того, щоб гандарви,
Співці, йому співали вищу славу⁵.
Адже Духшянта — «царственный мудрець»!

Другий пустельник. Оце і єсть
Духшянта? Друг верховного Індри?⁶

Перший пустельник. Авжеж.

Другий пустельник. Тепер я розу-
мію, що він може

Рукою довгою своєю править
Країною від моря і до моря.
Тепер я розумію, що як треба
Побити демонів, навіть боги
Царя Духшянту кличуть в допомогу
І ждуть від його лука перемоги,
Як і від палиці й перунів Індри.

Обидва пустельники (*наближаючись, з поклоном*). Бажаємо тобі, царю, перемоги!

Духшянта (*встаючи*). І вас вітаю я.

Обидва пустельники (*подають плоди*). Будь благословен, о царю!

Духшянта (*приймаючи, з поклоном*). Спасибі вам. Чи не можу я спитати, чого ви прийшли?

Перший пустельник. Пустельники довідались, що ти, царю, перебуваєш тут, і просять...

Духшянта. Наказують, скажи.

Перший пустельник. І просять тебе завітати разом із воїнами хоч на одну ніч до наших священних дібров. Канва, наш учитель, відсутній, і демони перешкоджають нам молитись.

Духшянта. Ви робите мені велику честь своїм проханням.

Матав'я (*тихо*). Видно, що тобі припало це прохання до серця.

Духшянта (*усміхаючись*). Ти, Райватако, скажи там, щоб колісницю запрягали. Нехай дадуть мені лук і стріли.

Брамний. Я слухаю, царю.

Брамний виходить.

Перший пустельник. О наш володарю достойний! Видко,

Що ти ідеш по заповітах предків,
Які пригнобленим давали захист.

Д у х ш я н т а (вклоняючись). Ідіть. Я зараз прийду.

О б и д в а · п у с т е л ь н и к и (вклоняючись). Бажаєм перемоги, володарю.

Виходять.

Д у х ш я н т а. Ну, мій друже? Ти хочеш побачити Шякунталу?

М а т а в ' я. Раніше-то хотів, але тепер, коли злі демони втручаються, чогось не хочеться мені її бачити...

Д у х ш я н т а. Та ти не бійся! Ти ж будеш при мені.

М а т а в ' я. А що ж — стріляти я буду в демонів, чи як?

Входить б р а м н и й.

Б р а м н и й. Колісниця готова. Ще сповіщаю, що сюди приїхав із столиці Карабгака.

Д у х ш я н т а (шанобливо). Від матері моєї?

Б р а м н и й. Так, від неї.

Д у х ш я н т а. Негайно веди його сюди.

Брамний виходить і повертається з Карабгакою.

Б р а м н и й. Іди сюди. Ось цар.

К а р а б г а к а (підходить і кланяється). Бажаю перемоги тобі, володарю! Твоя мати звеліла...

Д у х ш я н т а. Що вона звеліла?

К а р а б г а к а. Ось що сказати: через чоти-

ри дні приходить кінець її посту, і її дорогий син повинен прийти в столицю.

Д у х ш я н т а. З одного боку, я мушу пустельників оборонити, з другого — повинен в цю ж хвилину їхати до матері. А можу я лише щось одне здійснити, хоча й бажаю — і те й інше. Як тут бути мені?

М а т а в'я (*сміється*). Повиснуть посередині, як колись Трісанку⁷.

Д у х ш я н т а. Що я маю робити? Оце так халепа!

Обидва обов'язки душу мою розривають,
І серце моє роздвоїлося, наче ріка,
Що, плинучи вдаль, несподівано стрінула
скелю.

(*Хвилину подумавши, звернувся до Матав'ї*). Послухай, друже мій... Тебе, як сина, любила моя мати. Їдь у столицю і скажи їй, що поважні обов'язки мене затримали в лісах священних. Я мушу тут пустельників від злих духів захистити. Поїдь за мене й виконай синовній обов'язок.

М а т а в'я. Гаразд, поїду. Тільки ти не думай, що я злякався демонів.

Д у х ш я н т а (*усміхнувшись*). Хто б таке подумав!

М а т а в'я. Але я хочу їхати не як-небудь, а з почестями, як справжній твій брат.

Д у х ш я н т а. Будь ласка, друже! Я пошлю з тобою всіх воїнів своїх, щоб тут не турбували священного спокою.

М а т а в'я. Хо-хо-хо! Я зовсім, наче принц

який наслідний, буду їхати! (*Походжає з ни-
хою*).

Д у х ш я н т а (*сам до себе*). Мій приятель дурний і легковажний. Боюся, коли б він там не розбрехався поміж жінками у гаремі про моє кохання. (*Бере його під руку*). Послухай, друже мій! Ти, певне, розумієш, що я лише з пошани до святих застаюся тут і зовсім байдужий до дівчини... Ти тільки сам подумай, яка велика різниця між мною й нею! Я ж таки цар, а то якесь дівчисько, що виросло між кіз. То я лише для сміху казав тобі...

М а т а в'я. Само собою!.. Само собою!..

Обидва виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сліпучоясна декорація. Квіти, зелень. Частину сцени завішено шовковою завісою. Входить учень з священою травою.

У ч е н ь. Яка ж бо справді велика влада в руках царя Духшянті! Ось прибув він — і вже ми вільно можемо жертви відправляти.

Не треба й стріл йому пускати — дзвоном Тугої тятиви ляка він духів.

Ну, от понесу я цю травицю — хай посиплють нею віттар. (*Дивиться за лаштунки*). Гей, Пріямвадо! Кому це ти несеш ушірову мазь¹, листя лотоса й корінці? Га?.. Що ти кажеш? Шякунтала заслабла? То ти біжиш їй помагати?.. Коли так, Пріямвадо, то поспішай. Шякунтала дуже дорога для того, хто тут нами управляє. А я піду й принесу їй свяченої води, це швидше допоможе. (*Виходить*).

Входить Д у х ш я н т а в любовнім замисленні.

Д у х ш я н т а.

Пустельництво велику силу має
Над праведною дівою цією.

Та все ж, як та вода із гір в долину,
До неї я душею й серцем прагну.

О святий боже любові!.. Ти і місяць—ви обидва нас, закоханих, завжди обманюєте. Нам кажуть, що твої, о боже, легкі стріли зроблені з квіток ².

Буває, що говорять, ніби місяць
Проміння лле холодне. Це неправда.
Я сам переконався, що місяць може
Своїм промінням серце розпалити.
Твоя ж стріла, о боже, єсть твердіша,
Ніж Індри стріли. Чом такий ти гнівний?..
Я знаю. У тобі вогонь палає,
Його ж бо запалив сердитий Шіва ³.
Вогонь цей негасимо пломеніє.
Інакше ти, сам будучи золою,
Не міг би нас, закоханих, палити.
Та хоч і день, і ніч мене ти мучиш,—
З тобою примирюсь, як буду знати,
Що робиться усе це ради неї...
О боже, будь до мене милосердний!..

Все, що треба було, я зробив: захистив гай від духів; попросився з пустельниками. А тепер куди піти? Де відпочити від гризоти? (*Зітхає*). Я одного лише хочу: побачити кохану. (*Дивиться на сонце*). В оцю південну спеку звичайно милу можна стріти з подругами коло річки. А що, як я туди наважусь піти? (*Зробив кілька кроків, зупинився, дивиться на землю*). Здається, тут недавно пройшла моя кохана Шякунтала...

Ось, видно, квітоньки вона зривала —
Ще й сік тече з надломлених стеблинок.
(*Відчуває свіжий подув вітру*). Яке ж солодке
тут повітря!..

Цей лагідний, легенький вітерець
Закоханого тіло овіває
І з річки запах лотоса приносить
І свіжість хвиль приємно прохолодну.

(*Уважно дивиться вперед*). Кохана, мабуть,
недалечко... Чи, бува, не в отій альтанці з ліан
та очерету?

Он на пісочку жовтім коло входу
Сліди жіночі бачу я, відбиток
Від пальчиків ледь-ледь в піску помітний,
А слід від п'яток залишивсь глибокий.

А що, як я загляну туди?.. Звідси, крізь гілки...
(*Заглядає і радісно вигукує*). Вона!.. Мое кохан-
ня!.. Світ очей моїх!.. Вона лежить на кам'яній
лаві, встеленій квітками. Коло неї дві її по-
други... Як хочеться послухати, про що вони
говорять... (*Ховається за кущем*).

Відкривається шовкова завіса. На кам'янім ложі,
встеленім квітами, лежить Шякунтала; коло неї
сидить Пріямвада та Анасуя, махаючи віялами
з листків лотоса.

П о д р у г и. Шякунтало!.. Скажи, тобі кра-
щає, коли ми вієм на тебе цим листям?

Шякунтала (*стомлено*). Хіба ви вієте
на мене?

Подруги презираються між собою.

Д у х ш я н т а. Вона таки, здається, і справді захворіла. Яка причина її недуги. Це від спеки чи це те, на що я надіюсь?

Та ні, вона і справді дуже хвора,
Не можна сумніватись: в неї груди
Намащені ушіровою маззю.
Перев'язь з лотоса на лікоть впала ⁴.
Вона прекрасна навіть і в недузі!
Та все ж думки породжуються в мене
Вже звісно, що захворіти можливо
І від любові й спеки... Та дівчата
Від спеки не бувають такі милі...

П р і я м в а д а (*до подруги*). Ти, Анасуе, не помічаєш, що ця хвороба почалася тоді, як Шякунтала пізнала красеня царського роду?

А н а с у я. І мені так здається... Та краще спитаймо її саму. Сестричко!.. Чи дозволиш тебе щось спитати?.. Ох, як ти розпашіла!.. Ти й справді дуже хвора...

Д у х ш я н т а. Так воно і є.

Перев'язь з лотоса, ясна, як місяць,
Опала і від спеки почорніла.

Ш я к у н т а л а (*трошки підвівшись*). Ти щось хотіла запитати?

А н а с у я. Шякунтало... Сестричко... Ми обидві в любовних справах ще недосвідчені, але нам доводилось читати старовинні легенди, в яких описано кохання і як мучаться закохані... І от здалося обом нам, що й ти це ж саме переживаєш... Але це нам лише здається. Щоб знати напевно, ти скажи сама, що тобі болить? Щоб знати, як лікувати, треба знати хворобу...

Д у х ш я н т а. Анасуе! Як я вдячний тобі за це запитання!.. Тепер я краще про все довідаюсь, ніж сам би запитував.

Ш я к у н т а л а (*сама до себе*). Моя недуга, очевидно, від кохання... Але хіба я можу їм усе сказати відразу?

П р і я м в а д а. Шякунтало!.. Анасуя говорить правду. Навіщо приховувати причину? Ти в'янеш на очах, від тебе і твоєї краси сама тінь зосталась.

Д у х ш я н т а. Авжеж, що так.

У тебе, дівчино, поблідли щоки
І груди пружність втратили. І плечі
Геть опустились. Так все тіло схудло,
Що аж дивитися на тебе жалко.

А разом з тим твоя краса безмежно
Мене захоплює. Ти від любові
Захворіла і сохнеш, мов ліана
Під вітру повівом жарким, палючим.

Ш я к у н т а л а. О мої кохані! Кому ж мені розповісти, як не вам? Але не хочеться засмучувати вас.

Обидві подруги. Тим скорше ти мушиш розказати,— легше буде тягар горя, коли розділиш його між подругами.

Д у х ш я н т а.

Невже ж таки ця діва не розкаже
Усього подругам, що радість-горе
Ділили з нею? І хоч я і бачив,
Що вслід мені вона дивилась ніжно,
А все ж я неспокійний... Що
почую?..

Шякунтала. О подруги мої... Відтоді, як зустріла я мудреця, що охороняв тут наші діброви... (*Знімаючись, замовкла*).

Обидві подруги. Ну? Ну? Ну?.. Кажи ж і далі!..

Шякунтала. Ну от до нього й серце моє рветься. Це єдина причина моєї недуги.

Духшянта (*у великій радості*). Нарешті я почув те, що так хотілось мені почути!..

Це бог любові, що терзав мій дух,
Почав солодку втіху віщувати.
Отак у нас після жаркого дня
Приходить вечір і приносить свіжість.

Анасуя. Що ж... Твій вибір хороший. Ти знайшла собі рівного красою.

Пріямвада. Та куди ж могутній річці бігти, як не в море?

Шякунтала. Кохані!.. Коли ви хоч трохи співчуваєте мені, то зробіть так, щоб той потомок царської крові пожалів мене... Інакше я помру.

Духшянта. Кінець усім сумнівам!

Пріямвада (*на вухо подрузі*). Анасуе! Як ти гадаєш? Мені здається, що її любов вже зайшла так далеко, що ставити перепони тепер марна справа.

Анасуя. Це так. Але яким же способом ми можемо виконати її бажання таємно і швидко?

Пріямвада. Треба подумати, як зробити таємно. А скоро нам зробити — дуже легко.

Анасуя. А як саме?

Пріямвада. А хіба той царственний

мудрець своїм солодким поглядом не показав,
що він кохає її? Ти глянь на нього, як він схуд
від безсоння.

Д у х ш я н т а. Вона говорить правду.

Від сліз моїх гірких, чистосердечних,
Що кожную ніч текли з моїх очей,
Каміння самоцвітне блиск втрачало
В зап'ясті. Як на руку я схилявся,
Зап'ястя вниз сповзало по руці,
Що вся в рубцях від бойових поранень.
І я його угору підіймав.

П р і я м в а д а (*подумавши*). По-моєму, не-
хай вона йому напише листа, а я, сховавши той
лист у букеті, передам його Духшянті, ніби це
квіти, що zostалися після жертвоприношення⁵.

А н а с у я. Це добрий план, і він мені по-
добається. Але чи буде він Шякунталі до впо-
доби?

Ш я к у н т а л а. Мені порада ваша буде на-
казом.

П р і я м в а д а. Ну, то складай вірша. По-
старайся ніжними словами в заплутаних зво-
ротах усе розповісти.

Ш я к у н т а л а. Спробую... Серце моє так
тривожно тріпоче — а що, як він погордує
мною?

Д у х ш я н т а.

Він тут, він тут — чиєї ти погорди
Боїшся... Сам з тобою стрітись прагне.
Не перла нас, а ми шукаєм перлів.
Боги!.. Коли один жадає щастя,
Він не завжди його здобути може.

Коли ж обое прагнуть його, завжди
Вони зуміють досягнути цілі!

А н а с у я. Занадто скромно ти свої оцінюєш принади.

П р і я м в а д а. Восени від місячного проміння, що літній спеці віщує кінець, ніхто не закривається парасолькою.

Ш я к у н т а л а (засміявшись). Мене переконали ви, і я складаю вірша. (Замислюється).

Д у х ш я н т а. Я не можу від неї очей відвести...

Шукаючи до вірша слів потрібних,
Вона гарненькі хмурить бровенята,
На личеньку схвильованість солодка,
Що каже про любов її до мене.

Ш я к у н т а л а. Ну от я вже й склала маленький віршик, тільки ж чим його записати і на чому?

П р і я м в а д а. А ось лист лотоса. Дивись, який він ніжний, мов пір'ячко в попугая на грудях! На ньому нігтиком ти можеш геть усе написати.

Ш я к у н т а л а. Ось послухайте, сестрички, чи вдався мені цей вірш?

О б и д в і п о д р у г и. Ми слухаєм уважно.

Ш я к у н т а л а (читає).

Серця я твого не знаю,
Та в коханні, як в огні,
День і ніч я вся палаю,—
В душу ти запав мені.
У дівочих світлих мріях
Ти — вінець моїх утіх...

Ти для мене служиш ціллю
Всіх палких бажань моїх.

Д у х ш я н т а (*швидко виходить з-за дерев*).

Любов тебе, я бачу, запалила —
Мене ж вона вже обернула в попіл,—
Бо в світлі сонця місяць в'яне швидше,
Ніж молодий, прекрасний свіжий лотос.

О б и д в і п о д р у г и (*радісно встають*).
Хай буде благословенне бажання, що скоро
здійснюється! (*Шякунтала теж хоче встати*).

Д у х ш я н т а. О, не вставай, красуне!

Про чемність і не думай — ти ж бо хвора...
Лежи собі на цих пахучих квітах...

Ш я к у н т а л а (*сама до себе*). О серце!..
Ти було таке нетерпляче, а тепер не можеш ми-
лому сказати і словечка.

А н а с у я. Зробіть нам, наш могутній вла-
дико, честь і сядьте ось тут, на лаві.

Д у х ш я н т а (*сідає*). Пріямвадо! Хотіло-
ся б мені думати, що хвороба коханої Шякун-
тали не дуже небезпечна...

П р і я м в а д а (*усміхаючись*). А так!.. Те-
пер її хвороба зовсім пройде, бо ліки вже пе-
ред нею. Не гнівайся, царю! Ми бачимо, що
ви кохаєте одне одного. Але наша прив'яза-
ність до подруги велить нам у тебе дещо запи-
тати.

Д у х ш я н т а. Я з радістю вислухаю. Як
маєш щось сказати, то говори, щоб потім не
каятись.

П р і я м в а д а. То слухай же, царю.

Д у х ш я н т а. Я слухаю уважно.

П р і я м в а д а. «Обов'язок царя охороняти всіх пустельників». Так сказано в священних книгах. Правда?

Д у х ш я н т а. Так. А що хіба?

П р і я м в а д а. Ти сам бачиш, царю, що бог любові замучив нашу подругу. Він пробуdiv у ній прихильність до тебе. Отож мусиш їй врятувати життя і ошчасливити її.

Д у х ш я н т а. З великою радістю! Мені саме цього й хочеться. Це велика честь для мене.

Ш я к у н т а л а (з ревнивою посмішкою). Яка ж бо ти, сестро!.. І пощо ти затримуєш словами царя?.. В розлуці з своїм гаремом він знуdivся і радий крильми полетіти туди.

Д у х ш я н т а.

Невже, володарко мого серця,
Не віриш, що я відданий тобі?
Навіщо біль чинить, прекрасноока,
Коли вже й так я зраний любов'ю?..

А н а с у я. Доводилося нам якось чувати, що у царів багатенько жінок. Дивися ж, царю, щоб наша кохана подруга не терпіла від тих жінок наруги.

Д у х ш я н т а. Я не буду, дівчино, говорити багато.

Скажу одне: що хоч і правда те,
Що маю я жінок багато, все ж
Із них правдиві дві — моя країна
І ваша славна подруга, красуня ⁶.

О б и д в і п о д р у г и. Ну, коли так, то ми тепер спокійні.

П р і я м в а д а. Дивись, Анасуе, як Шякунтала повеселіла! Наче пава літом, коли повіє вітерець і почне дощик накрапати⁷.

Ш я к у н т а л а. Кохані подруги... Нам треба просити вибачення в доброго царя, бо ми плели казна-що, гадаючи, що ми самі тут...

О б и д в і п о д р у г и (*сміючись*). Ну, то нехай просить той, хто плів. А ми в тім не причина.

Ш я к у н т а л а. Великий царю... Вибачте, коли ми щось сказали таке... таке, що... Чи ж мало що скажеш поза очі...

Д у х ш я н т а (*усміхаючись*).

Лише тоді я цю прощу провинність,
Коли дозволиш сісти біля себе.

П р і я м в а д а (*сміючись*). О! Їй буде дуже неприємно!..

Ш я к у н т а л а. Ах, Прямвадо... яка ж ти... Мені й без цього, а ти ще...

Духшянта сідає коло Шякунтали.

А н а с у я. Глянь, Прямвадо!.. Он козенятко по лісі ходить. Воно, певне, матір загубило, бідне... Я побіжу впіймаю його і відведу до матері.

П р і я м в а д а. Воно так швидко скаче, що ти сама його не впіймаєш. Ходімо вдвох. (*Обидві хотять бігти*).

Ш я к у н т а л а (*затримує їх*). Ні, ні!.. Я вас ні за що в світі не відпущу! Бо я ж тоді без охорони буду!

О б и д в і п о д р у г и. А як же так «без

охорони», як з тобою сам охоронець усього царства зостається?

Дзвінко зареготавши, вони побігли.

Шякунтала *(безпорадно)*. Невже вони покинули мене? О боги...

Духшянта *(оглядається на всі боки)*. Дівчинонько... Я ж ось, коло тебе, хіба я не заміню твоїх подруг?

Звелиш, щоб лотоса пахучим листям
На тебе віяв я у цю хвилину?
Чи, може, щоб твої рожеві ніжки
Я взяв і пестив ніжними руками?

Шякунтала. Дозволивши таке, я сильно согрішила б перед усіма, кого повинна шанувати... *(Підводиться настільки, наскільки їй дозволяють сили, й хоче йти)*.

Духшянта *(затримує її)*. Моя красуне! Ще спека не пройшла. А в тебе жар.

Не кидай же постелі з ніжних квітів,
Не згортай листя із грудей гарячих.
Не йди нікуди в цю страшенну спеку!
Ще більше ти захворієш, кохана.

(Тягне її з деяким зусиллям назад).

Шякунтала. Пусти... Хіба ти не бачиш, царю, що я сама вже не володію собою?.. Я надіялась на подруг, а їх немає... Ти пожалій мене, царю, бо до кого ж мені тепер удатись по оборону?..

Духшянта. Ти нарікаєш на мене?..

Шякунтала. Я нарікаю не на тебе, а на долю...

Д у х ш я н т а. А за що на неї нарікати?

Ш я к у н т а л а. Є за що... Вона показує мені людину в усій чарівній красі достоїнств і любові. Запалює в душі моїй вогонь, але сили володіти собою не дає.

Д у х ш я н т а *(сам до себе)*.

Дівчата завжди так... Не бог любові

Їх мучить, а вони його терзають

І гають тільки час. Що ж далі буде?

Невже відмовлюсь від свого бажання?..

(Хапає Шякунталу за одержу).

Ш я к у н т а л а. Потомок Пуру!.. Не смій порушувати закону!.. Тут близько ходять пустельники!..

Д у х ш я н т а. Кохана!.. Чом законів ти боїшся?..

Шановний Канва, знаючи закони,

Не буде сердитись. Пустельницям же

У вільний шлюб вступати не боронять.

Ш я к у н т а л а *(робить крок, потім обертається)*. Властителю... Я не можу цього зробити!.. Мене ж ти зовсім не знаєш... Ми ж трохи побалакали з тобою... Але не забувай мене. Не забудеш?.. Ні?..

Д у х ш я н т а. Хоч як далеко не пішла б ти, мила, з мого серця ти повік не вийдеш!

Ш я к у н т а л а *(іде)*. Не ступають далі ноги... Не можу я... Сховаюсь тут. *(Ховається за деревами)*.

Д у х ш я н т а. Голубко! Чого ти мене покинула самого? Не оглянулась навіть...

До тебе весь я сповнений кохання,
А споглядять тебе здалека мушу.

Чому в такому прекраснім тілі серце
Таке тверде, немов стебло шіріші?

Шякунтала. Не можу я піти... Не можу... не можу!..

Духшянта.

Що ж маю я робити в цій альтанці,
Коли кохана звідси вже пішла?..

(Нахиляється і з радістю підіймає лотосову перев'язь).

А це що? Її перев'язь з лотосів?.. Упала з її руки?..

Шякунтала *(поглянула на руку)*. А я й не помітила цього. Бач, як ослабла...

Духшянта *(притуляє квіти до серця)*.

Ці квіти на руці вона носила,
А я тепер до серця їх тулю.
Не хоче мене тішити кохана,
То мушу втіху в квітах я шукать...

Шякунтала. Не можу більше... Я піду до нього. *(Іде)*.

Духшянта *(побачивши її, з невимовною радістю)*.

Сама до мене йде життя цариця!
Вмирала з спраги пташка, та про це
Не встигла і сказати вона, як в небі
З'явилась хмара і полився дощ.

Шякунтала. Згадала я, царю, що... перев'язь... у мене була на руці... і упала... Віддай мені її, бо... бо інакше про все пустельники дізнаються...

Д у х ш я н т а. Я охоче віддам її, але тільки при одній умові.

Ш я к у н т а л а. При якій?

Д у х ш я н т а. Що сам її тобі надіну на рученьку.

Ш я к у н т а л а *(сама до себе)*. Ох... Що ж мені робити? *(Наближається)*.

Д у х ш я н т а. Сядьмо ось тут, на лаві.

(Вони йдуть до лави і сідають. Він узяв її за руку).

Хвилина щастя... Дерево любові
Спалив колись бог Шіва. Але, мабуть,
Дощі якісь нектарні відродили
Одну десь гілку, аби серце людське
Могло упитися її квітками.

Ш я к у н т а л а *(вся тремтить від його дотику)*. Скоріше, мій чоловіче...

Д у х ш я н т а *(сам до себе)*. Радість... Радість!.. Вона вже назвала мене своїм чоловіком! *(Уголос)*. Красуне моя! Оця твоя перев'язь не дуже туго була зв'язана. Коли дозволиш, я інакше її перев'яжу.

Ш я к у н т а л а *(сміється)*. Якщо ти хочеш...

Д у х ш я н т а *(навмисне поволі в'яже)*.

Голубонько... Здається, що неначе
На рученьку тобі упав сам місяць!
Покинув сине небо, щоб з'єднати
Круг рученьки свої сріблясті роги.
Самому щоб зробитися ще кращим!

Ш я к у н т а л а. Я нічого цього не бачу, мабуть, пилок із квітки, яку я застромила в волосся, заполюшив мені очі.

Д у х ш я н т а. Тоді дозволь дмухнути мені.

Ш я к у н т а л а. Я недовіряю... Я недовіряю тобі, царю!..

Д у х ш я н т а. А чому ж це? Таж раб собі нічого не дозволить, що б перечило волі і бажанню господині.

Ш я к у н т а л а. От, власне, ця надмірна услужливість і викликає в мене велике підозріння.

Д у х ш я н т а. Голубонько моя, не бійся!
(Він хоче підняти їй лице двома пальцями; вона спочатку противиться, потім уступає; кидає на нього бистрий погляд і знову опускає очі).

Тріпочуть ніжні губоньки чарівно,
Ніким не займані, і манять, кличуть,
Аби моя душа до них торкнулась.

І враз завмерла в райській насолоді.

Ш я к у н т а л а. Мій чоловіче!.. Ти вже забув свою обіцянку?

Д у х ш я н т а. Голубонько кохана! Німфей запах так мене отуманив, що твої оченята здались мені квітами. *(Дмухає їй в очі).*

Ш я к у н т а л а. Спасибі... Тепер я вже добре бачу... Тільки ж чим я віддячу тобі?

Д у х ш я н т а.

Одне вже те мене втіша, що твого
Я пахощами личенька упився.

Бо, бачиш, бджілці радісно на серці,
Як запах лотоса вона вдихає.

Ш я к у н т а л а. А коли їй цього мало, то що робить бджілка?

Д у х ш я н т а. Ось що!.. Ось що!.. *(Наближає її лице до себе і хоче поцілувати).*

Г о л о с з а с ц е н о ю . Ч а к р а в а к о - д і в ч и - н о н ь к о ! .. ⁸ Вже ніч надходить. Вже час тобі з милим прощатися.

Шякунтала (*прислухається у великій тривозі*). Це Гавтамі... Сестра Канви. Йде мене провідати... Коханий мій!.. Молю тебе... Сховайся швидше!..

Духшянта ховається; Шякунтала лягає на камінне ложе.

Входить Гавтамі.

Г а в т а м і . Тобі нездужається, а ти сама тут.

Шякунтала. Та ні, матусю... Я з подругами!.. Вони щойно побігли до річки...

Г а в т а м і . Я принесла тобі святої води: всякий біль вона втишає. (*Помагає Шякунталі встати й бризкає на неї водою*). Здорова будь... Живи щасливо... Як твоя лихоманка? Зменшилася?

Шякунтала. Здається, вже зменшилась...

Г а в т а м і . Вже, дитино, вечоріє. Ходімо в хату.

Шякунтала (*сама до себе*). Ой, серце, серце!.. Коли для тебе радість була досяжною, ти вагалось. А тепер — плач і кайся, плач і кайся! (*Зробила кілька кроків; зупинилась, озирнулась назад*). Прощай, тіниста альтанко!.. Ти полегшила мої страждання. Прощай до нової благодатної хвилини!

Шякунтала і Гавтамі виходять.

Д у х ш я н т а́ (наближається зітхаючи).
Ах, скільки ми на шляху до здійснення своїх
бажань зустрічаємо перепон!..

Шякунтала безсило повторяла
Слова відмови, і рожевий палець
До вуст прекрасних притискала часто.
Я вже й підняв її чудове личко,
Але не смів його поцілувати...

Куди ж я піду тепер?.. Побуду ще тут трохи.
(Роздивляється).

Ось ложе кам'яне, квітками вкрите,
На пелюстках цих дівчина лежала...
А ось листок з її любовним віршем,
Перев'язь з лотоса лежить дівоча,
Її присутність я у всьому бачу
І звідси відійти не маю сили.

(Замислюється).

Нерозумний я був, коли, зустрівшись з своєю
коханою, даремне прогаяв час... Ну, та зате:
тепер вже,

Коли красуня ще разок прийде,
Не буду я безглуздо гав ловити,
Бо щастя відлітає, наче птах.
Неначе й твердо я постановляю,
А як прийде, злякаюся я знов...

Г о л о с з а с ц е н о ю. О царю!..

Якась нова напасть в пустині нашій.
Ми почали звершати вечірні жертви,
І раптом демонів червоні хмари
Круг вівтарів тут почали літати⁹.

Лякають нас і жертвам правим нашим
Стають на перешкоді.

Д у х ш я н т а. Не бійтесь, пустельники! Не
бійтесь — я ще тут! Я йду до вас!.. Іду! (*Вихо-
дить*).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Входять дві подруги; збирають квіти.

Анасуя. Кохана моя!.. Хоча і випало на долю Шякунталі вступити у вільний шлюб з чоловіком¹ неначе й непоганим, але признаюсь, що серце у мене неспокійне.

Пріямвада. А чому ж це?

Анасуя. Вже закінчилися жертвоприношення, то й охорона не потрібна, і пустельники відпустили царя, і він сьогодні повертає до столиці; а там, в його гаремі,—повно жінок і втіх усяких, то чи ж згадає він самотню Шякунталу?

Пріямвада. Не бійся цього: такі красиві люди ніколи не бувають неблагородними. А ось про що нам треба подумати: оце поверне Канва; йому скажуть, що тут накоїлося, поки був на прощі. А що він на це?

Анасуя. Мені здається, він буде радий.

Пріямвада. А чому ж то?

Анасуя. Він завжди говорив, що видасть її заміж, аби лиш трапилась хороша людина.

Ну, от тепер і посміхнулась їй доля, то чому б не радіти старому Канві?

Пріямвада. Хотіла б я, щоб так склалося. (*Дивиться до кошика*). Здається, ми набрали досить квіток.

Анасуя. Давай іще трохи назбираєм, щоб достойно вшанувати богів, які можуть нашій подрузі дати родинне щастя. (*Збирають квіти*).

Пріямвада. Це правда!..

Голос за сценою. Гей!.. А хто тут є?.. Озовися!..

Анасуя (*прислухаючись*). Це, мабуть, якийсь гість сповіщає про свій прихід.

Пріямвада. Шякунтала, напевне, зараз у хаті, а серденько її далеко. Ну, ходімо, допоможемо їй гостя привітати.

Анасуя. Ходім. Квіток уже, здається, досить. (*Хочуть іти*).

Голос за сценою. Ага!.. Ти вже й уваги не звертаєш? Нехтуєш гістьми,— такими, як я, що вік свій провів у покайнні?

Так носишся з думками ти своїми,

Що й не помітила мого приходу?

Так слухай же!.. За те, що приліпилась

До милого всім серцем і не хочеш

Нічого бачити, то хай же й милий

Тебе більш не побачить, не пізнає!

Хай уподобиться п'яному він,

А ти, Шякунтало, забутій казці!

Пріямвада. О горе!.. Горе!.. Сталося якесь нещастя!.. Шякунтала, мабуть, замислилась і не помітила якогось поважного гостя!

А н а с у я. Люба моя!.. Гірше! Гірше! Це не звичайний гість — це сам Дурваса², відомий своєю гнівливістю!.. Боги! Боги!.. Дивися, як швидко пішов він геть!..

П р і я м в а д а. Біжи, Анасуе, скоріше, в ноги йому впади і попроси, щоб повернувся і простив Шякунталі. А я тимчасом приготую воду і дар почесний.

Анасуя вибігає; Прямвада квапиться; спіткнулася, корзина впала, квіти розсипалися.

Боги!.. Знову лихо! Я вся тремчу... (*Збирає квіти*).

А н а с у я (*повертається*). Сестричко!.. Це сувора і неблаганна людина — не хоче й слухати нічого. Мені вдалося лише трошечки зм'якшити його серце.

П р і я м в а д а. Для нього й цього вже багато. Що ж він каже?

А н а с у я. Коли він ніяк не хотів вернутись, я упала йому в ноги й почала благати: «Блаженний отче й владико! Пригадай лишень, як завжди вона сповняла всі покаєння, і прости їй перший і мимовільний гріх цей...»

П р і я м в а д а. І що він відповів тобі?.. Кажі-но швидше!

А н а с у я. Він відповів: «Мое слово тверде! Що я сказав — змінитися не може. Але прокляття втратить силу, коли коханий побачить талісман, який він подарував їй на пам'ять...» І він зник.

П р і я м в а д а. Ох... ох... Тепер і я можу зітхнути спокійніше. Ти пам'ятаєш, як, ідучи,

надів цар Шякунталі на палець свій перстень, сказавши: «Дарю тобі на спомин». На тім персні царське ім'я. Чи не буде це той самий талісман, яким може врятувати себе сестричка?

Анасуя. То ходім же, сестро, й жертву принесімо богам за щастя Шякунтали. *(Ідуть)*.

Пріямвада *(зупинившись)*. Дивись, Анасуе! Он наша подруга лицем на ліву рученьку схилилась і сидить, мов намальована, і не двигнеться. Вона, певне, й себе самої вже не помічає, не те, щоб гостя там якогось зустрічати.

Анасуя. Пріямвадо! Може, краще їй нічого не казати про пригоду з пустельником? Вона ж така тендітна!

Пріямвада. Я згодна. Бо це сказати — це все одно, що полити окропом квітку жасмину.

Подруги виходять.

Ранок. Входить учень Канви, він щойно прокинувся.

Учень. Наш великий Канва звелів мені довідатись, котра година. Вийду на чисте повітря і подивлюся, скільки ще залишилось ночі? *(Дивиться)*.

Зоря встає... І трав блідий владика³

На захід похилився, а з цього боку

Світило дня прихід свій нам віщує.

Отак небесний рух світил могутніх

Усі життя умови й переміни,—

Усе на світі визначає людям...

Заходить місяць, і квітки німфеї

Тихенько закриваються: нікого

Своєю вже не радують красою;
Ох, горе діві, кинутій коханим! ⁴
Тимчасом, по стеблиночках ююби
Роса в рожевім відблиску засяла;
З дахів дернистих пави попускались... ⁵
Навколо місця, де приносять жертви,
Копитцями всю землю збивши, лані
Встають і потягаються. А місяць,
Що пропливав не раз над цар-горою ⁶
І міг сягнуть межі чертога Вішну,
Повільно опускається по небу,
Ледь блимаючи рештками проміння.

А н а с у я (*входить. Сама до себе*). Я пустельничка; не розуміюсь на державних і мирських справах. Але навіть і мені поводження царя здається не дуже благородним.

У ч е н ь. Піду скажу, що вже час приносити вранішню жертву. (*Виходить*).

А н а с у я. І ніч минула, а я ще не спала... Не знаю, що робити... Ноги в мене підкошуються, все падає з рук. О, так! Бог любові може тріумфувати: дівчатко, чисте серцем, мучиться, віддавшись лихому зрадникові... Ні, тут, мабуть, винен не стільки цар, скільки той Дурваса: хіба ж можливо, сказавши такі хороші слова, десь поїхати й жодним слівцем не сповістити про себе. (*Замислюється*). А що, як послати до нього цей заповітний перстень. Тільки ж хто за це візьметься? Наші пустельники — байдужі люди не те що до чужих, а й до своїх страждань. Сказати Канві, що Шякунтала закохана і носить у собі вже плід цього кохання — ніби страшно... Що ж його робити?

Пріямвада (*вбігає*). Анасує!.. Голубонько кохана!.. Ходім швидше!.. Ой, швидше, бо розпочинають обряд прощання!.. Ох!.. Шякунтала виїздить!..

Анасуя. Що ти кажеш?!

Пріямвада. Ось послухай!.. Приходжу я до неї, щоб спитати, як їй спалось...

Анасуя. Та ну ж бо, далі, далі!

Пріямвада. І раптом входить сам Канва... Підійшов він, обійняв Шякунталу (а вона й личенько закрила руками!) та й каже їй: «Будь щаслива, дитино моя! Сьогодні я приносив жертву, і вона упала в середину святого вогнища, а дим од неї знявся вгору рівною струминкою. Це добрий знак: моє про тебе піклування — хороша наука для уважного учня. Я тебе ще сьогодні відішлю до царя-чоловіка в супроводі пустельників...»

Анасуя. Сестро! Але хто ж це все розповів святому Канві?

Пріямвада. Він був у храмі священного вогню, коли раптом звідкілясь почувся віщий голос...

Анасуя (*здивовано*). Та що ти кажеш!

Пріямвада. Вислухай мене, брахмане!

Мов древо, що вогонь в собі ховає⁷,

Шякунтала під серцем носить радість:

Духшянта-цар її вогнем торкнувся,

Й на благо світу цей вогонь засяє!..

Анасуя. Яка ж я рада! Ой, яка ж я рада, мила сестро! (*Обіймає подругу*). Але до цієї радості примішалась крапля суму: сьогодні Шякунтала нас покине...

Пріямвада. Е, що там ми... Нам треба тільки дбати, аби Шякунтала була щаслива.

Анасуя. Це так, Пріямвадо!.. Ти бачиш, он висить на гілці манго кошик з кокосової шкаралущі. Ти зніми його. Там знайдеш з кесари, пахучої рослини, нев'янучі гірлянди⁸. А я дам тобі для священного обряду жовтого порошку з мріга-ротшани, і пуп'янків з дурви⁹, і святої землиці — все це принесе Шякунталі благословення небес.

Виходить. Пріямвада знімає кошик, бере гірлянди.

Голос за сценою. О Гавтамі!.. Скажи Саригараві та іншим, щоб вони були готові супроводжувати Шякунталу.

Пріямвада. Анасує! Мерщій! Вже кличуть мужчин, які йтимуть із сестрою в Гастінапуру¹⁰.

Анасуя (*вносить все потрібне для обряду*). Ходім, ходім скоріше.

Ідуть.

Пріямвада. Ой, стривай!.. Глянь, он, при сході сонця звершивши обмивання, стоїть вона, голубка... А пустельниці дають їй на знак привіту священний рис і бажають їй щастя.

Входить Шякунтала, оточена жінками.

Шякунтала. Я вітаю вас, благочестиві.

Перша пустельниця. Дитино!.. Як дружина великого царя прийми ім'я «Великої Цариці».

Друга пустельниця. Дитино!.. Будеш матір'ю героя-сина.

Третя пустельниця. Дитино!.. Тебе шануватиме й поважатиме чоловік.

Всі пустельниці виходять, крім Гавтамі.

Обидві подружки (*наближаючись*). Ти добре викупалася, голубко наша мила?

Шякунтала. Вітаю вас, кохані!.. Прошу сісти.

Обидві подружки. Сідай і ти. А ми звершим обряд, що щастя мусить дати.

Шякунтала. Не раз я приймала ці любі послуги, але сьогодні... Може, це востаннє мене мої кохані подружки вбирають... (*Плаче*).

Анасуя. Е, сестричко!.. Не годиться у щасті плакати. (*Подруги втирають їй слюзи та прикрашають її квітами*).

Пріямвада. Наші лісові прикраси бліднуть перед тобою: твоя краса достойна самоцвітів.

Входять хлопчики із скринькою.

Перший хлопчик. Візьміть коштовності, прикрасьте ними молоду царицю.

Всі дуже здивовані; захоплено оглядають коштовності.

Гавтамі. Ой, Нарадо! Синочку, звідки все це?

Перший хлопчик. Це створено силою святого Канви.

Гавтамі. Невже це створив він силою своєї думки?

Другий хлопчик. Не зовсім так. Послухайте, як це було. Нам Канва звелів піти

у ліс і нарвати найкращих квіток для Шякун-
тали. Пішли ми... Коли зирк — що це?

На дереві, мов місяць блідолиций,
Шовкове висить убрання весільне;
Із іншого лякші стікає сік ¹¹,
Що ним завжди дівчата мастять ноги.
І звідусіль, з усіх боків, мов руки,
Попростягалися гілки дерев,
І кожна з них нам дар давала пишній.

Г а в т а м і (до Шякунтали). Дитино... Та-
ка ласка незримих богів говорить про те, що в
царським палаці ти будеш щасливою.

Пер ш и й х л о п ч и к. Піду я возвістити
святому Канві про це чудо в лісі.

Д р у г и й х л о п ч и к. Отець пішов до Ма-
ліні-ріки звершити святе обмивання.

Виходять.

А н а с у я. Ми простенькі собі лісові дів-
чата і зроду не бачили таких прикрас і не зна-
єм, як одягати їх... Але ми бачили картини...
То, може, й одягнемо якось...

Ш я к у н т а л а. Не применшуйте свого
уміння!

Входить К а н в а.

Дівчата прикрашають Шякунталу.

К а н в а.

Шякунтала сьогодні піде звідси...
Печаль гнітить моє убоге серце.
Слова німіють на устах, і очі
Сльозами повняться... Це —
малодушність!..

Але цю малодушність викликає
Любов... Подумати — хто я? Пустельник.
Не знав жінок, своїх дітей не мав я —
І то розлука ця тяжка для мене.
А що ж повинні відчувати справжні
Батьки, коли вони з дітьми своїми,
Своїми рідними дітьми розстатись
мусять?

Обидві подруги. Ми закінчили! За-
лишилася одна ще сукня.

Шякунтала встає; дівчата одягають на неї сукню.

Г а в т а м і (*помітила Канву*). Шякунтало!
О донечко... Подивись, он татко твій стоїть!
В очах його і сльози, й радість... Як хочеться
йому тебе обійняти!.. Піди ж зустрінь його, як
слід дитині.

Ш я к у н т а л а (*соромливо*). Вітаю... Отче
мій...

К а н в а (*зворушено*). Дитино, слухай!

Нехай тебе твій чоловік шанує,
Як Яйяті колись свою Сармішту ¹².
І як вона родила сина Пуру,
Так ти роди — Великого Царя!

Г а в т а м і. Це вже не тільки побажання —
це пророцтво!..

К а н в а. Тепер, дитино моя, зліва направо
обійди священні вогні ¹³.

Шякунтала, а за нею і всі інші обходять, схиляючи
коліна, всі жертвовники, де палають вогні.

Нехай оці священнії вогні,
Що буйно так круг вітваря палають,
І запахом принесених тут жертв

Людські гріхи надійно очищають,—
Нехай вогні оці для тебе служать
Святим покровом від усіх нещасть.

Тепер можна і в дорогу рушати. (*Обвівши присутніх очима, продовжує*). А де ж Сарнгарав а і ті, що тебе супроводжуватимуть?

Двоє пустельників. Ми, отче, тут.

К а н в а. Сарнгараво! Показуй своїй сестрі дорогу.

С а р н г а р а в а. Сюди, царице!

Шякунтала (*до подруг*). Милі сестри... Хоч серце моє і сповнене бажанням скоріш побачити свого чоловіка і покинути цей ліс, мені так тяжко, що я ледве йду ногами.

П р і я м в а д а. Не ти одна сумуєш. Глянь навколо себе — весь ліс наш засумував, чуючи розлуку з тобою. Дивись: лані травку з рота ронять, пави залишили свій танець, а ліани опустили своє зів'яле листя, наче плачуть.

К а н в а.

О ви, гаїв священних дерева,
Де лісові боги живуть незримі.
Почуйте голос мій!.. Вона іде!..
Вона, що не хотіла пить, аж поки
Не напоїла вашого коріння!..
Вона, що так любила прикрашатись,
А з вас ніколи й гілки не зірвала!
Вона, що їй була великим святом
Та хвиля, коли квітка розпускалась.
Вона, Шякунтала, іде в дім чоловіка.
Благословіть її на шлях далекий!

Чути голос пташки кокілі ¹⁴.

С а р н г а р а в а (*прислухаючись*). Почули
дерева твоє прохання

І голос свій цій пташці доручили.

Г о л о с и в п о в і т р і .

Нехай твої шляхи встеляє
Із лотоса пахучий цвіт,
Нехай від спеки захищає
Шатро живих, тінистих віт.
Хай курява доріг усюди
Пилком ясних квіток стає,
Хай радість наповняє груди
Й життя прикрашує твоє!

Всі слухають з великим подивом.

Г а в т а м і. Дитино!.. Невидимі лісові істо-
ти, люблячи тебе, мов рідну, благословляють в
дорогу. Вклонися ж перед ними.

Шякунтала віддає кілька земних поклонів.

Ш я к у н т а л а. Татусю... Мені хочеться по-
прощатися з «Світлом Місяця» — сестрою се-
ред ліан.

К а н в а. Я знаю, дитино, що ти любиш
свою лісову сестрицю. Йди, прощайся з нею.

Ш я к у н т а л а (*обіймає рослину*). Моє ко-
хане «Світло Місяця»! Ну, обійми ж мене
своїм листячком... Я завтра вже далеко від
тебе буду... Татусю!.. Ти люби мою ліану й пі-
клуйся про неї, як про мене піклувався.

К а н в а.

Дитино! Я про тебе піклувався,
І ось тепер ти милого знайшла.

Моя опіка більше не потрібна.
Отак твоя й ліана в хаші цій
Знайшла собі дружину — сахакара.
Моя опіка й тут тепер вже зайва,
Але про тебе й про ліану ту
Не перестану думать я ніколи...

Ну, пора вже в дорогу.

Шякунтала (до подруг). Сестронеки!..
Я залишаю на вас мою дорогу ліану...

Обидві подруги. А нас на кого залишиш? (Залилися сльозами).

Канва. Анасує і Пріямвадо, не плачте. Ви повинні були б ще підбадьорювати Шякунталу...

Шякунтала. Татусю, он самичка лані. Ти бачиш, як вона поволі ходить? Для неї скоро прийде час родити. Так от, коли все щасливо закінчиться, пришліть до мене, тату, когонебудь з цією новою. Не забудьте ж тільки...

Канва. Ні, я не забуду твого прохання.

Шякунтала. А хто ж це ще чіпляється за край мого вбрання і ніби не пускає мене звідси?

Канва.

Це козеня, це любий твій пестунчик,
Який колись собі поранив губи.
І ти їх гоїла цілющим зіллям,
Кормила його травкою м'якою.

Шякунтала (до козенятка). Синочку...
Чого ти йдеш за мною? Бачиш, я все, що мені рідне, покидаю... Не бійся, милий мій; після смерті твоєї матері я вигодувала й виростила

тебе. А тепер уже за тебе піклуватиметься мій татко. Іди ж, мій любий... ну, йди... *(Плачучи, йде далі)*.

К а н в а.

Не плач, дитино... Будь тверда. Дивись
Пильніше на дорогу, бо спіткнешся.

С а р н г а р а в а. Наш учителю! Закон велить, що любиму людину можна проводити лише до першої води. Ось вже й берег озера. Давай нам настанови, а сам повертайся назад.

К а н в а. Це правда. Тож давайте станем під оцією фіговою пальмою. *(Всі зупиняються)*.
Що ж мені переказати Духшянті? *(Роздумує)*.

Ш я к у н т а л а *(тихо)*. Подруго моя!.. Поглянь, он чакравака-самичка, заховавшись у листі лотоса, не бачить самчика свого і так бо-лісно кричить: «Ох, тяжко... тяжко... тяжко...»

А н а с у я.

Чом так говориш, люба? Ніч перейде —
Минеться й сум. Побачення надія
Поможе подолать найтяжчу тугу.

К а н в а. Сарнгараво... Коли ти будеш віддавати Шякунталу Духшянті, скажеш йому від мого імені...

С а р н г а р а в а. Наказуй, отче...

К а н в а.

«О царю наш, ти славен своїм родом,
Та й ми теж славні — славні благочестям.
Прихильності твоєї не просили;
Шукать її так само не шукали.

Отож тепер тебе ми просим, царю,
Шякунталу люби й шануй, як інших
Жінок своїх. Коли ж що буде більше —
То буде вже судьби благословення,
І нам того просити не годиться...»

С а р н г а р а в а. Я, отче, пам'ятатиму кож-
не твоє слово.

К а н в а. Тепер тобі, моє кохане дитя, я
маю сказати кілька слів. Хоч я й пустельник,
але трохи знаю світ і людей.

С а р н г а р а в а. Мудрець про все понят-
тя має...

К а н в а. Коли увійдеш у дім свого чоло-
віка, то найперше —

Шануй його батьків; з його жінками
Завжди як добра подруга поведься.
Ніколи не протився чоловіку,
Хоч буде він часом несправедливий.
До слуг будь доброю. У власнім щасті
Не будь пихатою — в цім гріх великий!
Як цих наук дотримується жінка,
То й благодать панує у господі.
Але коли інакше жінка робить,
Вона тягар великий у родині.

А ти що скажеш, Гавтамі?

Г а в т а м і. Нічого; ти дав найкращу пора-
ду (до Шякунтали), і ти її, Шякунтало, візьми
до серця.

К а н в а. Вже час іти. Прощайся з подру-
гами.

Ш я к у н т а л а. Тату! Невже й вони вже
повинні повертатися звідси?

К а н в а. Аякже! І вони ж мають надію колись вийти заміж; отже, їм не личить їхати з тобою аж до столиці. З тобою піде Гавтами.

Шякунтала (*обіймає Канву*). Ох... Відірвали мене від батьківських грудей, мов сандалове деревце від гір Малайї ¹⁵... Як я житиму тепер сама на чужині? (*Плаче*).

К а н в а.

Дитино... не тужи... Адже зробившись
Одною з господинь в царевім домі —
Дружиною уславленого мужа,
Покірною в обов'язках своїх,
І сина чоловіку народивши,
Як сонця світ породжує в нас день,—
Забудеш про розлуку ти свою!

Шякунтала падає до ніг Канви.

Нехай усе, що я бажав тобі, здійсниться!..

Шякунтала (*ридає*). О тату... Милий тату!.. (*Кидається до подруг*). Кохані подруги! Обійміть мене. Доводиться нам розлучатись.

Подруги, ридаючи, обіймають.

А н а с у я. Можливо, трапиться... голубко, тобі... тее... як воно... Не зразу цар тебе признає — не лякайся! А покажи йому перстень, на котрім вирізьблене його ім'я...

Шякунтала. Ой, що це?.. від слів твоїх так застукотіло в мене серце!..

Обидві подруги. Не бійся... Адже при такому безмірному коханні завжди можуть бути несподіванки...

С а р н г а р а в а. Учителю! Вже сонце високо; отже, треба спішити нам.

Ш я к у н т а л а (*обіймає Канву*). О тату!.. Коли ж то побачу я ще раз ці діброви?

К а н в а (*пророчим голосом*). А я скажу тобі, коли...

Чимало літ процарствуєш ти з мужем,
Народиш сина й виростиш його.
І от коли змужніє він і вступить
У світлий шлюб з вибраною своєю
І вславиться, як батько, в усіх війнах,—
Тоді, віддавши синові всю владу,
Ти знов з своїм коханим чоловіком
Прибудеш до гаїв оцих священних...

Г а в т а м і (*квапливо отирає сльози*). Пора нам, дочко... Час не чекає. Проси вже батька, щоб повертався назад. Хоча ні — вона нізащо так не скаже. Я сама йому скажу: іди додому, Канво.

К а н в а. Я через тебе, дитино, порушую закони пустині.

Ш я к у н т а л а (*обіймає старого*). Вам, тату, закони в голові, а мені...

К а н в а (*зітхає*). Даремне ти так гадаєш... Не позбутися мені моєї туги...

От вийду ранком... Тут, перед дверима,
Ти зерна рису розсипала в жертву
Оцими рученнями малими..
Зазеленіє рис, неначе травка,
І я тебе згадаю у пустині...

(*Змахує сльозу*).

Іди, моя люба дитино... Хай світлий спокій супроводжує тебе!

Шякунтала, ридаючи, виходить у супроводі Гавтами й пустельників.

Обидві подруги (*не перестаючи плакати*). А-а-а... вже ледве мріє... Вже й зовсім її не видно з-за дерев...

Канва. Так... так, мої кохані... Пішла ваша подруга... Немає. Але годі плакати... Ходіте звідси.

Обидві подруги (*сумно оглядаються*). Яким порожнім тепер здається оцей ліс після того, як пішла Шякунтала...

Канва. Це від любові. Ну, от я відіслав Шякунталу в дім чоловіка... І знову zostався сам... Що ж, так мусить бути...

Бо дівчина — то скарб чужий. І я
Радий, що віддаю її супругу,
Як той, що мав доручення від когось
Чужу коштовність берегти і чесно
Зберіг її і власнику вручив...

Всі виходять.

ДІЯ П'ЯТА

В саду перед царським палацом появляється
царедворець.

Царедворець.

Еге!.. Одначе, як я постарів...
Колись цей жезл був за відзнаку.
Помахуючи ним отут, в палаці,
Урядував я. А роки минали,
І я незчувсь, як став і недолугим,
І жезл мені тепер за костур править.

Стривай... Ага!.. Повинен я доповісти цареві
про справу, яка не терпить зволікань. (*Робить
кілька кроків*). Стривай... У чім же справа?
Ага! Пригадав... Прийшли пустельники, учні
святого Канви, і бажають побачити царя. Ох,
горе, горе!..

В старого пам'ять — наче той світильник,
В якому вже олії небагато:
На хвилюку спалахне та й знову гасне
В пітьмі, що все навколо огортає.
(*Іде; раптом побачив Духиянту*).

А он і цар! Поки усіх підданих
Не заспокоїть, він не зна спочинку.
Отак і слон-вожак не спочиває,
Аж поки стаду затінку не знайде.

По правді кажучи, я й не знаю, чи слід доповідати царю про тих пришельців; він щойно підвівся з судейської лави і хоче, певно, трошки перепочити. Але така вже доля в царя...

Як сонце, що повік не випрягає
Вогненних коней, як вітрів володар,
Що запах трав доносить і невпинно
Вночі і вдень усе працює — віє,
Як у страшній безодні дужий Сеша ¹,
Владика зміїв, що без сну-спочинку
Нам землю головою підпирає,—
Безперестанно трудиться і цар.

Входить Духшянта, Матав'я і почет.

Духшянта (*втомлено*). Усякий чоловік,
коли досяг своєї мети, почуває себе на цьому
світі щасливим,— тільки не цар.

Бо успіхи породжують турботи...
Ніби й привабний сан царя, проте
Він втомлює, адже ж царева влада —
Це парасоль,— малий від неї захист,
А важко у руці її тримати.

Два співці (*за сценою*) ². Бажаєм перемоги володарю.

Перший співець.

Про себе ти не дбаєш — тільки хочеш
Добра підданим. Так бува в природі:

Дерев густее листя терпить спеку,
Та тінню всіх від сонця захищає.

Другий співець.

Жезлом своїм ти, царю, направляєш
Всіх тих, хто правого позбувся шляху;
Втишаєш свари, захист всім приносиш;
Всі йдуть до тебе — бідний і багатий;
Усім ти рідний, всім ти помагаєш!

Духшянта. От дивна річ! Я так знеси-
лився від обов'язків, а от послухав співу і ніби
відродився.

Матав'я. Нічого дивного: і в бика минає
втома, коли його «вожаком стада» звеличають.

Духшянта (*усміхнувшись*). А все ж я
хочу-таки сісти.

Сідає він і Матав'я; всі інші стоять у певнім порядку.
За сценою чути звуки струнного інструмента.

Матав'я (*прислухається*). Чуєш, друже,
як у музичній залі завзято триндикають? Це,
мабуть, цариця Гансаваті нудьгу розганяє зву-
ками.

Духшянта. Ну то мовчи. Я хочу по-
слухати.

Царедворець. Заслухався володар. До-
ведеться підождати.

Голос за сценою.

Меду свіжого хотіла
Скуштувати славна бджілка
І поцілувала манго
Молоду і ніжну квітку.

Потім геть його забула
І не згадує про нього.
Білий лотос полюбила
Й оселилась в нім назавше...

Д у х ш я н т а. Якою пристрастю надихана ця пісня...

М а т а в'я. Ну, а до чого, братіку, вона — ти знаєш?

Д у х ш я н т а (*сумно усміхнувшись*). Колись любив я Гансаваті-царицю, а тепер вона бачить мою байдужість і висловлює мені докір... Послухай, друже! Піди і від мого імені скажи Гансаваті, що її делікатний докір зроблено цілком слушно.

М а т а в'я (*встає*). Як звелиш... Та тільки бачу я, мій голубе коханий, що ти майстер чужими руками жар загрібати. А що, як твоя колишня кохана замість тебе та мені вчепиться в волосся? Не знайду я тоді, мабуть, порятунку, як пустельник, на якого апсара нападає.

Д у х ш я н т а. А ти поговори з нею як благородна людина.

М а т а в'я. Та вже як-небудь будем говорити. От ускочив! (*Виходить*).

Д у х ш я н т а. Не знаю, чим і пояснити, що ця пісня викликала в мені такий сум. Адже я й не думаю розлучатись з коханою.

Бува, що і веселий чоловік
Враз засумує, тільки-но побачить
Прекрасне щось або коли почує
Солодкі звуки. Це, мабуть, тому,
Що несвідомо згадуєм хвилини

Про наше передземне існування,
Як ми любили і були щасливі...

(Силкується щось пригадати й не може).

Царедворець. Бажаю перемоги, володарю... Тут прибули якісь пустельники з Гімалайських лісів і дві жінки з ними. Кажуть, Канва їх прислав...

Духшянта *(здивовано)*. Із пустині?.. Канва, кажеш?..

Царедворець. Еге ж.

Духшянта. Нехай Сомараті їх прийме—так, як велить закон пустельників приймати. А потім хай приходять: я буду ждати в тому місці, де звичайно всіх приймаю.

Царедворець. Як накажеш. *(Вклонившись, виходить)*.

Духшянта *(встає)*. Ветраваті! Веди нас у святилище вогнів.

Ветраваті *(брамна)*. Іди слідом за мною. *(Ідуть)*. Зійди на оце священне підвищення. Поглянь, як тут чистенько й красиво! Он пасеться корова, в якої ми беремо масло в пожертву.

Духшянта *(сходить на підвищення, спираючися слугам на плечі)*. Як ти гадаєш, Ветраваті, чого пустельник Канва прислав до мене посланців?

Що, демони їм не дають молитись?

Чи хтось лихий побив священних звірів?

А може, мій це гріх перешкоджає

Рослинам розцвітати? Я гублюся

В догадках різних... і ніяковію...

Ветраваті. Мені здається, що привела їх сюди вдячність за всі твої благодіяння.

Входять царедворець, домашній жрець царя; за ними Сарнгарав, Сарадвата, Гавтамі й Шякунтала, закутана покривалом.

Царедворець. Сюди, сюди, шановні. Прошу йти за мною.

Сарнгарав. Сарадвата...

Хоч цар цей і найкращий між царями
І з добродесної тропи не сходить,
Хоч він усякій касті, навіть нижчій,
Зійти на путь гріховну не дає,
Але мені, хто звик вже до пустині,
Цей дім, наповнений людьми, здається
Охопленим якимсь вогнем.

Сарадвата. Це правда.

Я сам, ввійшовши в місто, схвилювався,
Проте я заспокоївсь і дивлюся
На цих людей, у суєту погрозливих,
Як той, хто викупався, поглядає
На тих, які іще у бруді ходять;
Як мудрий на сліпих та як бадьорий
На сонних або вільний на рабів.

Шякунтала. О боги!.. Що це таке?..
В мене затремтіла права повіка. Невже тра-
питься якесь нещастя?

Гавтамі. Дитино дорога! Яке нещастя?
Твій чоловік повинен тобі радість дати.

Домашній жрець. Пустельники! Ось
перед вами покровитель всіх каст і станів. Він
чекає на вас, щойно залишивши судейське
крісло.

С а р н г а р а в а. Це похвально, але ж бо нас цим не здивуєш.

Від овочів дерева віти клонять,
А хмари дощ на землю шлють заспраглу.
У щасті не гордує благородний,—
Такі вже ті, хто іншим помагає.

В е т р а в а т і (цареві). У них, царю, гарні обличчя. Певно, щось гарне і скажуть нам, правда?

Д у х ш я н т а (з напруженою увагою дивиться на Шякунталу).

А хто ж то там стоїть під покривалом?
Краси її не видно з-під заслони,
Але серед пустельників вона —
Мов гілка яра між посохлим листям...

В е т р а в а т і. Мене саму бере цікавість. Дивлюся і не можу надивитися. Одне скажу — чарівна постать.

Д у х ш я н т а. Але ж бо годі... Непристойно задивлятись на чужу жінку...

Ш я к у н т а л а. О серце моє... серце... Чого ти так б'єшся? Чого тріпочеш?.. Згадай про любов чоловіка й заспокойся...

Д о м а ш н і й ж р е ц ь. Ми стріли пустельників так як слід — як ти звелів. І оце я привів їх до тебе. Один з них заявив, ніби має якісь накази від свого вчителя, то, може, ти ласкавий будеш вислухати його?

Д у х ш я н т а. Нехай говорить.

П у с т е л ь н и к и (піднімаючи праву руку). Бажаєм перемоги, володарю.

Д у х ш я н т а. Вітаю вас, шановні. (Кланяється).

Пустельник. Хай здійсняться усі твої бажання, наш владико!..

Духшянта. Чи щасливо проходить покаєння?

Пустельник.

А що ж молитись може перешкодить,
Коли в тобі ми маєм охорону?

Чи ж здатна сила тьми узяти верх,
Коли ясне на небі сяє сонце?

Духшянта. То виходить, що я недурно звусь царем... А як там святий Канва поживає?

Сарнгарав. Святії люди, царю, самі в своїх руках тримають щастя. Звелів нам Канва про твоє здоров'я запитати й сказати...

Духшянта. Що звелів сказати Канва?

Сарнгарав. Він звелів сказати: «За взаємною згодою ти взяв собі за жінку дочку мою. І я не гніваюсь на тебе. Навіть радий.

Найвищий ти серед усіх царів,
Шякунтала ж — це скарб чеснот всіляких.
Обох з'єднавши вас, предвічний Брама
На радість світу дав чудову пару.

Твоя дружина тепер вагітна, чекає дитини. Бере ж її, й живіть собі у добрій згоді».

Гавтамі. Благословенним будь, о царю!.. Я й сама хотіла дещо сказати... Та, бачу, мене й не питають...

Духшянта. Прошу! Говори і ти.

Гавтамі.

На нас, старих, ти не звернув уваги,
Та й діва не спитала в нас нічого;

Самі собі ви справу цю рішили —
Самі тепер і думайте, як хочте.

Шякунтала (*сама до себе*). О боги!..
Що він скаже?..

Духшянта (*слухає з тривогою*). Я не розумію, що значить ця вигадка?

Шякунтала (*сама до себе*). Ой горенько!..

Сарнгарава. Що значить це запитання? Адже ти знаєш, як ведеться в світі:

Заміжня жінка, що живе окремо,
Хай буде чиста, як кришталь, в людей
Підозру викликає. Отже, треба
Йй з мужем проживати доконечне,
Чи любить він її, а чи не любить.

Духшянта. Стривай-но!.. Хіба я з цією дівчиною одружився?

Шякунтала (*з великим сумом сама до себе*). О серце, те, чого ти так боялось, сталося...

Сарнгарава.

Дістав, чого хотів, тепер задкуєш?

Чи ж личить так поводитись цареві?

Духшянта. Та як ти смієш таке мені казати?

Сарнгарава (*гнівно*).

Гидоту цю дозволить той собі,

Хто властю впивсь, як п'яниця вином.

Духшянта. Та це ж образа! І тяжка!

Гавтамі (*до Шякунтали*). Моя дитино!
Соромитись нам нічого: давай я зніму з тебе

покривало. Можливо, повелитель тоді признає тебе за дружину. *(Знімає покривало).*

Д у х ш я н т а *(уважно дивиться на Шякунталу. До самого себе).*

Яка краса... Не відірвуть очей...
Вона мені до серця, та не знаю —
Чи справді я одружений із нею...
Подібен я до бджілки, що раненько
Кружляє понад квіткою жасмину,
А квітка вся росою ще покрита:
Сідать не хочеться і відлітати геть...

С а р н г а р а в а. Чого ж мовчиш?

Д у х ш я н т а. Я думаю... і ніяк не пригадаю, щоб я був її чоловіком... Вона вагітна... Як же можу я прийняти її з дитиною не знати від якого мужа?

Ш я к у н т а л а *(сама до себе)*. Він сумнівається в нашім одруженні... Високо звелась лоза надій моїх — і от зломилась...

В е т р а в а т і. Який же совісний наш цар... Хіба хто інший вагався б так, коли б красуня сама йшла в руки?..

С а р н г а р а в а. Як це так?

Пустельник вибачив лихий твій вчинок,
Що відібрав ти честь в його дитини!
І ось тобі, розбійнику, вертає
Захоплене добро. Його у бруд
Втоптати хочеш і ганьбу примножить?

С а р а д в а т а. Та досить! Ми все сказали, що мали тут сказати. І Шякунтала чула відповідь чоловіка. Тепер нехай удвох як собі хочуть, так і вирішують.

Шякунтала (*сама до себе*). Ох, що мені робити?.. Що робити? Чи ж варто про все нагадувати, коли любов погасла? Але я мушу говорити, щоб хоч виправдати себе. (*Вголос*). О мій чоловіче! А втім, гадають тут, що я не маю права тебе так називати... То я буду інакше... Потомок Пуру!.. Там, у пустині, послушавши твоїх прекрасних слів, я віддалася тобі душею й тілом... Ти був до мене добрий і дав мені велику обіцянку. Чи ж справедливо те, що ти тепер говориш і відштовхуєш мене жорстокими словами?

Духшянта (*затуляє вуха*). Мовчи, мовчи!.. Ти хочеш поклеп звести на весь мій рід, щоб я пішов на згубу?

Ти дощовий потік, що каламутить
Прозоре лоно річки й прибережні
Деревця підмиває молоденькі.

Шякунтала. Гаразд! Якщо ти кажеш це тому, що боїшся торкнутися чужої жінки, то я розвію твій сумнів однією річчю. Вона тобі відома.

Духшянта. Я чекаю...

Шякунтала (*хоче показати перстень, але не знаходить його на пальці*). О боги!.. Я перстень загубила!..

Гавтамі. Заспокойся, дитино... Мабуть, ти його залишила в Сакраватарі, коли священні обмивання чинила в Саччітірті³. Заспокойся...

Духшянта. Але яке ж вірне прислів'я: «Жінки на хитрість здібні».

Шякунтала. В тому, що я загубила

перстень, лиха моя доля... А все ж я хочу ще щось сказати.

Д у х ш я н т а. Послухаємо!

Ш я к у н т а л а. Це було в жасминовій альтанці. Держав ти в руці посудину з листків лотоса...

Д у х ш я н т а. Ну, а далі?

Ш я к у н т а л а. Прибігло козенятко, годіванець мій. Ти його приголубив і так гарно сказав: «Нехай воно нап'ється...» Але козенятко тебе не знало й не схотіло пити з твоїх рук. А коли я взяла посудину, воно прийшло і напилосся. Ти засміявся й зауважив: «Кожне своєму вірить. Обоє ви створіння лісові...»

Д у х ш я н т а. Нічого собі побрехенька. Але мене ти нею не одуриш.

Г а в т а м і. Ти, володарю, не маєш права так говорити. Вона виросла в лісах пустельників, у благочесті, і ще не навчилася брехати!

Д у х ш я н т а. Ех, бабусю!

Хіба не відаєш, що й серед звірів
Самиця від самця завжди хитріша?
А надто у людей,— жінки з обманом
На світ народжуються — кожен знає!

Ш я к у н т а л а (*затремтівши від гніву*). Безчесний!.. Ти судиш про нас по собі. Та хто ж би то захотів стати подібним до тебе? Ти тільки носиш одержу добродесності, а душею ти подібний до криниці, в якій дно вже поросло травою.

Д у х ш я н т а (*сам до себе*). Породжує в мене сумнів гнів її.

Здається, ширий він... І річ рішуча.
І стисла губи, й брови так зігнула,
Мов Шмари лук зломила⁴... Завагавсь я.
Вона побачила і гнівом хоче взяти.

(Вголос).

Діла Духшянти, пані, відомі всім. Але такого,
що ви тут набалакали, з ним ще не трапля-
лося.

Шякунтала. Ах, та нехай буде й так...
Гаразд. Гаразд... Чого хотіла я — те й маю.
Повірила, дурна, царському слову, а в нього
мед лише на язиці був, а в серці каміння.

(Закриває лице краєм одежі й плаче).

Сарнгарав а.

В любовних справах поспішають не треба!
Раніш ніж поєднатись із кимось,
Гарненько вивчи, хто це. Адже близькість
З незнаним чоловіком небезпечна.

Духшян т а. Мене одне дивує: чому ви
не мені, цареві, а цій дівчині вірите?

Сарнгарав а. Воно й справді дивно!

Риданням діви, що зросла в пустині
І ще повік нікому не збрехала,
Не можна вірити, а підлим людям,
Що хваляться умінням обдурити,—
Цим, бачиш, можна вірити, аякже!..

Духшян т а. Слухай, чоловіче! Припусті-
мо, що все це щира правда. Що я цю дівчину
обдурив. То як ти гадаєш, яка мене за це по-
стигне кара?

Сарнгарав а. Погибель!

Д у х ш я н т а. То виходить, що потомок Пуру сам собі готував погибель... Важко цьому повірити, мій друже.

С а р а д в а т а. Сарнгараво!.. Чого ти з ним говориш?.. Ми виконали, що звелів нам Канва, і більше тут нема чого нам робити... (*До царя*).

Господарю! Візьми свою дружину.
Вона твоя, роби, що хочеш, з нею.
Над жінкою вся влада в чоловіка,
А нам вже час вертатися в пустиню.

С а р н г а р а в а. Ходімо, Гавтамі. (*Ідуть*).

Ш я к у н т а л а. ...І зрадник цей відцурався од мене, і ви мене покидаєте... Що ж зі мною буде? (*Іде вслід за ними*).

Г а в т а м і. Сарнгараво, мій сину... Вона йде за нами... Ридає... І справді — що робити бідній дитині, коли цар її не хоче взяти?

С а р н г а р а в а (*обернувшись, сердито*). Нахабнице!.. Невже і тут ти хочеш все робити по своїй волі?

Шякунтала тремтить від страху.

Тож слухай!

Коли ж це правда, що говорить цар,
Як ти повернешся тоді додому?..

Коли ж невинна ти, то в домі мужа
Тобі солодке й рабство мусить бути.

Тому зостанься. Ми ж іти повинні.

Д у х ш я н т а. Даремно ти, пустельнику, обманюєш дівчину:

Нічні квітки лотоса будить місяць,

А денні — сонце. Кожному це ясно.
Хто пристрасті свої переборов,
Того не тягне до чужої жінки.

С а р н г а р а в а. Слухай, царю. Може бути, що ти серед інших втіх забув про свої вчинки. Тому й відрікаєшся від жінки. Але вона — чи ж посміє вона кинути чоловіка, та ще такого благочестивого, що так боїться закон порушити?

Д у х ш я н т а. Чи я вже геть збожеволів, чи ця жінка настирливо бреше? (*До домашнього жерця*).

Скажи мені, в чім менший буде гріх?
Коли я прожену законну жінку
Чи в перелюбство упаду, торкнувшись
Чужої жінки. Ну, порадь мені.

Д о м а ш н і й ж р е ц ь (*роздумує*). Якби ти зробив ось так...

Д у х ш я н т а. Навчи мене!

Д о м а ш н і й ж р е ц ь. Послухай: хай вона мешкає у нашім домі, аж поки не народить дитини.

Д у х ш я н т а. Для чого?

Д о м а ш н і й ж р е ц ь. Ти пам'ятаєш, колись мудреці сказали тобі, що перший твій син буде володарем світу. Коли ця жінка народить сина і ми на ньому побачимо царські знаки⁵, поведеш її у свій дім; коли ж інакше станеться, тоді вона повернеться до батька.

Д у х ш я н т а. Хай буде так, як ти сказав.

Д о м а ш н і й ж р е ц ь. Дитино, йди за мною.

Шякунтала. О земле, земле, святая мати, розкрийся підо мною!

Шякунтала, ридаючи, іде за жерцем; пустельники і Гавтами виходять; Духшянта замислився, але пам'ять його, мов хмарою, повита прокляттям Дурваси.

Голоси за сценою. О чудо!.. Чудо!..
Духшянта (*ніби прокинувшись*). Що таке?..

Входить домашній жрець.

Домашній жрець. Чудо!.. Чудо!..
Духшянта. Що трапилось?

Домашній жрець. Як тільки пішли посланці Канви,—

Пустельниця ридати почала,
Ломити руки, долю проклинати...

Духшянта. А потім?

Домашній жрець.

Нараз без грому блискавки засяли
На тому місці, що купіллю зветься,
І образ жінки в сяйві тім постав,
Підняв Шякунталу і зник безслідно.

Духшянта (*холодно*). Ну й добре. Все вже вирішилось. Годі про це.

Домашній жрець (*кланяючись, виходить*). Перемагай, володарю!

Духшянта. Ветраваті! Все це до останку мене розтривожило. Я хочу відпочити.

Ветраваті. За мною прошу. (*Іде*).

Д у х ш я н т а (зійшов з підвищення, зупинився; зробив кілька кроків, знову став).

Ніяк не пам'ятаю я, щоб доньку
Пустельника я мав коли за жінку...
Але усім цим серце так убите,
Що навіть я не чую його в грудях.

Всі виходять.

ДІЯ ШОСТА

Вулиця перед палацом.

Входить начальник міської сторожі та два наглядачі; вони штовхають перед собою зв'язану людину.

1-й наглядач (*б'є затриманого*). Ану, кажи, шахраю, де ти знайшов цей перстень?

2-й наглядач (*також б'є*). Це царський перстень. Он і ім'я царське вирізане!

Рибалка. Будьте милосерді, панове!.. Я не злодій!.. Бідний чоловік я... Нічого злочинного не зробив!

1-й наглядач. Ого!.. Ти, може, скажеш, що сам цар тобі позичив цей перстень, мов якому благочестивому брахману?

Рибалка. Я прошу вас вислухати мене. Я простий собі рибалка... Живу в Сакраватарі...

2-й наглядач. Ах ти, злодію!.. Хіба ми питаємо, де ти живеш та що робиш? (*Замахується*).

Начальник. Сучако, дай спокій! Нехай усе розкаже.

2-й наглядач. Як звелиш... Розкажуй!

Рибалка. Я утримую свою сім'ю, вважайте... той... одним рибальством; то сіткою ловлю, то на вудку — як прийдеться.

Начальник (*посміхаючись*). Нівроку, благородне ремесло¹.

Рибалка. Ні, мій пан; тим ремеслом, що нам переходить від батьків,

Ніколи гребувати не годиться.

І жрець святий жорстоко, бачиш, робить,
Коли звірят на жертву убиває.

Невже він бути не може милосердим?

Начальник. Ну, гаразд! Далі!

Рибалка. От собі ловлю рибку, аж раптом коропа впіймав такого здоровенного. Приніс додому. Моя жінка взялася розчиняти його, коли зирк — в животі його перстень цей діамантовий! Ну, я, само собою, вирішив його продати. А ви мене й зцапали, панове. Оце і все. Чистісіньку правду кажу вам. Тепер, що хочете, те зі мною й робіть.

Начальник (*нюхає перстень*). Джануко! А, здається, він правду говорить... Цей перстень дійсно смердить рибою. Тепер би тільки довідатись, як він міг у воду потрапити. Ану, ходімо в палац.

1-й наглядач (*штовхаючи рибалку*). Ану, рухайся, стерво! (*Ідуть*).

Начальник (*зупинився*). Ну, от ми й прийшли. Оце, Сучако, я піду в палац дати знати цареві, що перстень знайшовся. А ви чекайте й добре стережіть цього чоловіка.

Обидва наглядачі. Хай милостиво цар тебе зустріне!

Н а ч а л ь н и к. Спасибі. (*Виходить*).

1-й наглядач (*після паузи*). Ну, оця волинка, мабуть, надовго затяглась.

2-й наглядач. А ти гадав, що легко до царя достукатись?

1-й наглядач. Кортить мені, їй-богу, цього шибеника придушити.

Р и б а л к а. Ох, мої кохані! Завіщо ж вам хочеться невинного вбити?

2-й наглядач. Дивись! Начальник наш біжить! Та ще й з папером! Певно, одержав від царя наказ. (*До рибалки*). Начувайся! Або побачиш ще дітей, або й ні: підеш на жир шакалам.

Н а ч а л ь н и к (*захекавшись*). Гей, скоріше!

Р и б а л к а. Ох, пропав я!..

Н а ч а л ь н и к. Розв'язуйте його!.. Він сказав щиру правду. Сам цар це підтвердив!..

1-й наглядач (*розв'язує*). Та розв'яжуть не штука.

2-й наглядач. Маєш ти щастя! Ще б трохи — і довелось би тобі в двері смерті заглядати.

Р и б а л к а (*низенько кланяється начальникові*). Лише тобі, пане, я завдячую врятованим життям.

Н а ч а л ь н и к. Та добре, добре! (*Дає золоту обручку*). Ось тобі цар посилає дарунок, що ціною не поступиться персневі.

Р и б а л к а. О боги!.. Що за щастя!..

1-й наглядач. І справді щастя! Бо був

уже ніби й на шибениці і раптом начебто вже їде на слоні².

2-й наглядач. А мабуть, дорого-таки цінував наш цар оцей свій перстень, коли дав за нього таку нагороду. Там, певно, був якийсь коштовний камінь.

Начальник. Та ні, не в камені там річ.

1-й наглядач. А в чому ж?

Начальник. Здається, цей перстень щось нагадав цареві, бо як тільки він поглянув на нього — враз заплакав. Залився слізьми. А ми ж то добре знаємо, що це на нього зовсім не схоже.

1-й наглядач. Виходить, ти добре цареві прислужився.

Начальник. Та, правду кажучи, не я, а цей рибалка.

Рибалка. А знаєте що, люди добрі? Хай буде тут і ваша половина!

1-й наглядач. Оце так діло! Чоловіче милий! Тепер навіки ми приятелі! А що всяку добру справу годиться розпочинати з випивки, то ходім до шинку. Він тут недалечко.

Всі виходять.

Царський сад. Спускається з неба німфа Сануматі.

Сануматі. Моє чергування біля купелі апсар скінчилося³. А тепер я хочу подивитись, що поробляє цар Духшянта. Ми ж рідні по крові з Шякунталою, її мати Менака просила все як слід розвідати. *(Роздивляється здивовано)*. Що це значить? Наступає велике свято весни, а в царському саду не готуються його зу-

стрічати... Сказати правду, я могла б про все довідатись силою свого прозріння, але Менака просила, щоб я побачила все на власні очі. Накину на себе оце покривало й зроблюся невидимкою. Он ідуть якісь дівчата. Від них, напевно, я довідаюсь про все, що треба... (*Накидає покривало; стає осторонь*).

Входять дві садівниці.

Перша садівниця (*зупиняється перед манговим деревом, захоплено*). Подруго!.. Поглянь!

Вже розцвіта барвиста квітка манго!
Це добрий знак на весну! Це щасливе
Пророцтво кращої з пір року. Манго!..
Тебе я бачу й радісно вітаю!

Друга садівниця. Гей, Парабгрітіко! Моя зозуленько люба! Що ти там шепочеш сама до себе?

Перша садівниця. О Мадгукаріко! Ти, бджілочко медова! Хіба не знаєш, що в зозуленьки твоєї, коли уперше побачить вона квітку манго, голівонька від щастя туманіє?

Друга садівниця. Невже?.. Весна?.. І квітка манго розцвіла?

Перша садівниця. Отож тепер для тебе наступає пора любові і радісних співів.

Друга садівниця. Голубонько!.. Підтримай мене, я тут стану й зірву цю квітку на жертву богу любові.

Перша садівниця. Гаразд! Але половина нагороди за цю жертву щоб і мені припала.

Друга садівниця. Та то само собою. Ми ж обидві, мов одна! (*Спиняється й зриває бутон манго*). Ой!.. Дивись!.. Він ще не розпустився, а оболоночка вже розірвалась. А як пахне!.. (*Складає руки, мов до молитви*).

Любові богу, що озброївсь луком,
Приношу в дар оцю ось манго квітку.
Хай з п'яти стріл, що в сагайдаці носить,
Ця квітка буде кращою стрілою
Й дівчаткам мрійним в серце поціляє.
(*Підкидає квітку вгору*).

Входить царедворець.

Царедворець. Безумна! Стій!.. Хіба ти не знаєш, що цар заборонив у цьому році святкувати весну? А ти тут квіти рвеш...

Перша садівниця. О, вибач, пане! Ми вперше чуем про заборону.

Царедворець. Як то вперше? І птиці й звірі, ба навіть самі дерева — і ті виконують наказ царя.

Уже давно розцвісти мусив манго,
А глянь, він досі ще й не розпустився;
І курувака в брості зостається⁴;
Мовчать пташки, хоча й зима минула.
Мені здається, що й сам бог любові
До половини витяг свої стріли
Й назад у сагайдак їх запроваляє.

Сануматі (*лишаючись невидимою*). Ого, який могутній цар Духшянга!..

Перша садівниця. Не сердься, пане... Нас недавно Мітравасу, царський намісник, на-

правив сюди, щоб ми в саду навели порядок; тому ми й не знаєм про царський наказ.

Царедворець. То знайте тепер.

Обидві садівниці. Не гнівайсь, пане! Але нам цікаво знати, чому це наш владика заборонив весняне свято? Коли можна, то скажіть нам...

Сануматі. Це й мені цікаво знати. Царі завжди до святкувань охочі; тут, мабуть, неабияка причина...

Царедворець (*сам до себе*). Про це всі говорять... То чому б і мені про це дівчатам не розказати? (*До дівчат*). Ви, певне, чули, як Шякунталу наш цар відправив?

Обидві садівниці. Аякже! Пан намісник нам казав. Ми, правда, дізнались тільки, як знайшовся перстень.

Царедворець. Тоді вам мало про що застається розповісти. Коли цар побачив той перстень, він усе згадав: і як з Шякунталою шлюб узяв, і як, образивши її, одправив геть, бо на нього найшло якесь затемнення. І, скажу вам, він почав каятись.

Веселощі всілякі і розваги
Покинув він! Нікого не приймає,
Не спить ночами, крутиться у ліжку;
Коли вітається з жінками, часто
Імення плутає. Часом промовить:
«Шякунтало» — й замовкне. Отаке-то!

Сануматі. Це мені подобається!

Царедворець. Отже, розумієш? Через отой сум він і заборонив свято.

Обидві садівниці. Ми розуміємо.

Г о л о с з а с ц е н о ю . С ю д и і д и , в о л о -
дарю!

Ц а р е д в о р е ц ь (*прислухаючись*). Ц с -
с-с!.. С ю д и й д е ц а р ... Б е р і т ь с я д о р о б о т и .

С а д і в н и ц і в и х о д я т ь .

В х о д и т ь Д у х ш я н т а , н е д б а л о о д я г н е н и й ; з н и м
В і д у ш а к а т а б р а м н а В е т р а в а т і .

Ц а р е д в о р е ц ь (*дивиться на Духшян-
ту*). Х о р о ш і л ю д и з а в ж д и з б е р і г а ю т ь б л а г о -
р о д с т в о ! О т і ц а р н а ш , — я к а б п е ч а л ь і с к о р -
б о т а н е г н і т и л а й о г о , в і н з а в ж д и м а є в е л и ч н и й
в и г л я д .

В і н с к и н у в г е т ь о з д о б и , л и ш о б р у ч к а
Н е т в е р д о д е р ж и т ь с я н а л і в і м л і к т і ;
І г у б и в н ь о г о з б л і д л и в і д з і т х а н н я ;
В і д н е с п а н н я п о ч е р в о н і л и о ч і ,
І в с е ж , м о в к а м і н ь т о ї д о р о г о ц і н н и й ,
Щ о в і д о б р о б л е н н я с т а є б л и с к у ч и м , —
В е л и ч н і ш и м н а ш ц а р с т а в в і д s т p a ж д а н ь .

С а н у м а т і . Т е п е р я п о ч а с т и р о з у м і ю , ч о -
м у Ш я к у н т а л а т а к с у м у є з а ц и м ц а р е м , х о ч в і н
і з н е ю й п о г а н о о б і й ш о в с я . (*Стежить за Дух-
шянтою*).

Д у х ш я н т а (*іде повільно, в глибокій за-
думі*).

У д и в н і м с н і м о є з а н и л о с е р ц е ,
А м и л а п о г л я д о м н е р о з б у д и л а .
І о с ь в о н о п р о к и н у л о с ь т е п е р ,
Щ о б к а я т и с ь і п л а к а т ь , п л а к а т ь , п л а к а т ь ...

С а н у м а т і . Ш я к у н т а л а т е ж п л а ч е .
М а т а в ' я (*сам до себе*). Ц е з н о в , я б а ч у ,

захворів бідолаха шякунталиною пропасницею. Вже й не знаю, чим його лікувати.

Царедворець. Бажаю перемоги, володарю!.. Я оглянув сади. Можеш навістити свої улюблені місця.

Духшянта. Ветраваті! Скажи міністрові Пішуні, що я сьогодні втомився і навряд чи зможу сісти за судейський стіл. Нехай він сам вирішує всі справи... А що він постановить — хай доповість мені.

Ветраваті. Як накажеш, володарю.

Духшянта. Ветайяно, і ти йди до свого діла.

Царедворець. Як поведить високий наш володар. *(Виходить)*.

Матав'я. Ти звільнився від набридливих мух, отже, можеш відпочити душею в цьому прекрасному саду.

Духшянта. І справді, як гарно тут! Весна в повнім цвіті. Та нещастя і в щілинку влізе,— як каже прислів'я.

Ледь із очей моїх зійшла полуда
(Через яку я вигнав свою милу),
Любові бог кладе цю квітку манго
На лук і в серце мірється моє.

Матав'я. Чекай, володарю. Я зараз оцим дрючком позбиваю любовні стрілки. *(Замахується палицею на манго)*.

Духшянта *(сумно посміхнувшись)*. Не руш. Я знаю, що ти можеш це зробити... Де б його тут присісти, щоб хоч надивитись на цю рослину, що нагадує мені про моє кохання?

Матав'я. А ти ж сказав служниці, що хо-

чеш посидіти в ліановій альтанці, і звелів туди принести дошку, на якій ти власноручно намалював прекрасну Шякунталу.

Д у х ш я н т а. Так, це єдине, що може тепер мене хоч на хвилинку заспокоїти. Ходім до альтанки.

Ідуть; Сануматі йде за ними.

М а т а в'я. Ось і альтанка. А яка тут чудова лава! Так і кличе: «Прошу, прошу, володарю, відпочити»... Заходь, сідай. *(Входять і сідають)*.

С а н у м а т і. Я отут заховаюсь і гляну на портрет подруги. Тоді напевно зрозумію, як її кохає цар Духшянта. *(Ховається)*.

Д у х ш я н т а. Тепер, друже, я все пригадую... Ти пам'ятаєш, як я розказував тобі про нашу першу зустріч. А під час останньої зустрічі ти не був зі мною... Чи, може, й ти так само, як і я, все забув?

С а н у м а т і. Тепер я розумію, що цареві не можна розлучатися з своїм завітним приятелем...

М а т а в'я. Я то не забув, та тільки бачиш... Пам'ятаєш, коли я повертався до столиці, ти сказав мені: «Та це просто жарти». Ну, а я й справді подумав — жарти. Коли ж воно... Та що там говорити — ми виразно тут бачимо перст долі.

С а н у м а т і. Це правда.

Д у х ш я н т а *(подумавши трохи)*. Рятуй мене, друже!.. Ой, тяжко мені, тяжко!..

М а т а в'я. Голубчику! Це вже погане діло.

Справжньому мужчині соромно так хилитись від горя. Ти поглянь на скелю: дме на неї вітер, гроза налітає, а вона собі спокійно стоїть.

Д у х ш я н т а. Ох, друже!.. Коли я подумаю тільки, що мусила нещасна Шякунтала пережити, коли я проганяв її від себе, то мене залишає вся мужність...

Вона й тепер стоїть перед очима...
В ту хвилю, як її я відцурався,
Вона хотіла вже назад вертатися,
Та от один з пустельників її
Жорстоким словом, мов обухом, глушить.
Вона застигла... глянула на мене...
Ні!.. Погляду того я не забуду!

С а н у м а т і. Він справді переживає.
Я бачу, що він глибоко й щиро кається.

М а т а в'я. Я певен, що її піднесло на небо
якесь божество.

Д у х ш я н т а. Само собою зрозуміло! Хто б інший смів торкнутись вірної дружини? Тим більше, що Шякунтала, як мені казали її подруги, має за матір апсару Менаку, і я певен, що це Менака взяла Шякунталу на небо.

С а н у м а т і *(роздумуючи)*. Тепер мені його давнє безумство здається більш дивним, ніж його теперішня розсудливість.

М а т а в'я. Якщо так, то ти обов'язково зустрінешся з своєю коханою.

Д у х ш я н т а. Яким чином?

М а т а в'я. Звісно, що батько, а тим більше мати, не терплять, щоб дочка довгий час жила окремо від чоловіка...

Д у х ш я н т а. Друже!

Не знаю, сон то був, чи божевілья,
Чи вичерпалась добрих діл скарбниця,—
Та чую я, в безодню полетіли
Мої всі мрії. Щастю не вернутись.

М а т а в'я. Чому? Пригода з перснем до-
сить ясно показує: все на світі можливе. Що
призначить доля, те й станеться.

Д у х ш я н т а (*дивиться на перстень*). Ось
він, перстень!..

Тобі також поспівчувати треба,
Що більше пальчиків не прикрашаєш.
Мабуть, достоїнства твої, о персню,
Як і мої, малими показалися...

С а н у м а т і. Кохана подруго!.. Як жаль,
що ти далеко і я одна все це чую!..

М а т а в'я. Цікаво, як саме ти віддав їй
свій іменний перстень.

С а н у м а т і. Він так говорить, ніби знає
про мої бажання.

Д у х ш я н т а. Це сталось так. Коли з ді-
брови пустельників я мав повертати до столи-
ці, Шякунтала заплакала і сказала: «Чи дов-
го ж ти, мій любий, будеш пам'ятати мене?»

М а т а в'я. А ти?

Д у х ш я н т а. Я тоді надів їй на палець
оцей перстень.

М а т а в'я. Ну і що?

Д у х ш я н т а.

І так сказав: «Мое ім'я на ньому,
Коли по букві в день читати будеш,
То й до кінця його не прочитаєш,
Як за тобою посланець приїде...»

Сказав... але так нікого й не послав за нею...

Сануматі. Як гарно все могло б скластись, та доля не дала нічому звершитись...

Матав'я. Ну, а як же цей перстень потрапив у шлунок риби?

Духшянта. Шякунтала молилась в Саччітірті священним водам Гангу. А перстень вислизнув і впав у хвилі...

Матав'я. От так штука!

Сануматі. Тому ж то цар і не впізнав Шякунтали відразу! Але я одного не можу зрозуміти: хіба потрібні для правдивої любові якісь там персні та всілякі зовнішні ознаки?

Духшянта. Звичайно, тут перстень у всьому винен...

Матав'я. А я почну дорікати своєму посохові: «Чому ти такий кривий, коли я рівенький?»

Духшянта *(не слухаючи)*.

Навіщо, персню, ти упав у воду

З руки такої ніжної красуні?

Бездушний ти й не можеш оцінити

Краси такої... Ну, а я? Чого ж бо

Шякунталу я відштовхнув від себе?

Матав'я. Мій приятелю любий!.. Ти не заговорюй мені тут зуби. Я вже їсти хочу.

Духшянта *(не слухаючи його)*. Моя кохана!.. Бачиш, як я мучусь... Пожалій мене і дай себе побачить.

Входить служниця з портретом Шякунтали.

Служниця. Я принесла портрет цариці, володарю. *(Ставить портрет)*.

Д у х ш я н т а (*дивиться з захопленням*).
Шякунтало!.. Ти навіть і на картині така пре-
красна!..

Матав'я, глянь, які у неї очі,
Понад очима, мов ліани, брівки.
І блиск від перламутрових зубів
Легенько виграє на нижній губці.
А верхня — це ююби свіжий цвіт!
По всьому личку гарному її
Любові світ засяяв полум'яний.
Чарівна дівчина, аж любо глянуть.
От-от вона неначе заговорить!

М а т а в' я (*придивляється*). А здорово ти,
справді, намалював цей портрет! Не можна ві-
дірвати очей від картини.

С а н у м а т і. І справді, з царя чудовий ми-
тець: я бачу перед собою подругу свою, мов
живу.

Д у х ш я н т а.

Якщо найдеш погане щось в картині —
Це результат мого неуміння.
Та все ж, здається, трошки я спромігся
Її красу небесну відтворити.

С а н у м а т і. Наші почуття посилюються,
коли ми каємось.

Д у х ш я н т а (*сумно*).

Зневажливо я відштовхнув кохану,
Хоча до мене рвалася вона.
Тепер її я милуюсь портретом.
Я — той, що у безумстві многоводу
Покинув річку, щоб піти в пустиню
І тішитись манливим міражем.

М а т а в'я. Послухай, володарю. Тут аж три гарненькі дівчачі постаті. Котра ж із них твоя хвалена Шякунтала?

С а н у м а т і. Нещасний, він не бачив справжньої краси! І нащо йому очі?

Д у х ш я н т а. А як ти думаєш?

М а т а в'я. По-моєму, ось ця, що сперлася на гілку ашоки, на листках якої блищать ро-синки від поливання. Як розжеврілося личко! І квітка ось-ось упаде з волосся, бо стрічка розв'язалась. Її руки, мов ліани, опустилися; стегна напівоголені... Це, певно, і є Шякунтала, а ці дві дівчини — її подруги.

Д у х ш я н т а. Ти вгадав. А ось, подивися, на краю картини — сліди любові.

Схвильовано торкнувся я рукою,
І фарба тут зійшла. Від сліз ось плями...
Та ще і краєвиду не скінчив я.

Чатуріко! Подай хутчіше пензлі!

С л у ж н и ц я. Шановний Матав'я! Потримай, будь ласка, портрет.

Д у х ш я н т а. Я сам потримаю. (*Бере картину*).

М а т а в'я. Що ти хочеш домалювати тут?

С а н у м а т і. Домалює все те, що кохана його любила.

Д у х ш я н т а.

Я хочу тут домалювати річку
Й піщаний берег, де сидить фламінго⁵;
А далі — гори, що підніжжям служать
Священним Гімалаям; а по схилах
Стада газелей; попід деревами
Розвішану пустельників одежу.

М а т а в'я. Ти тут ще всіх довгобородих пустельників понамальовуєш.

Д у х ш я н т а. Хочу ось тут намалювати антилопу. Крім того, я забув додати ще одну річ... Це Шякунтала любила.

М а т а в'я. Що саме?

С а н у м а т і. Мабуть, що-небудь зв'язане з лісом.

Д у х ш я н т а.

Шіріші квітку, як вона стебельцем
Ледь держиться на вушку. І перев'язь
Із лотосів, мов місячне проміння,
Що блідо сяє з-під дівочих персів.

М а т а в'я. А чого в неї такий переляканий вигляд? Вона відмахується кінчиками пальців, що подібні до рожевих квітів німфеї. (*Придивляється до картини*). Ага! Бачу! Он маленька бджілка хоче сісти на її личко, думає, мабуть, що це лотос.

Д у х ш я н т а. То прожени її.

М а т а в'я. А то вже царське діло карати всяких злодіїв.

Д у х ш я н т а. Це правда. Гей, бджілко! Люба госте ліан! Чого ти тут літаєш і час марнуєш?

Вже, мабуть, подруга твоя давненько
Сидить на квіточці, тебе чекає.
Йй меду хочеться, але без тебе
Вона не може його скуштувати.

С а н у м а т і. Як він гарно сказав!..

М а т а в'я. А бджілка і не слуха!..

Д у х ш я н т а. Як? Ти не слухаєш царського повеління?

То знай: коли посмієш доторкнутись
До вуст отих, яких я обережно
Торкавсь вустами — знай, я покараю
Тебе без милосердя і у квітку
Замкну, і будеш там, як у темниці.

М а т а в'я (*сміється*). Еге ж!.. Вона зля-
кається... (*Сам до себе*). Йй-богу, він здурів...
Та й я не кращий, коли отут гаю час з боже-
вільним. (*Вголос*). Послухай, володарю! Це ж
картина!..

С а н у м а т і. Та й я сама забула, що це
картина. .

Д у х ш я н т а. Картина?.. Так, картина...
Друже, друже... Недобру ти мені зробив по-
слугу.

Мені здалось, що я вже милу бачу,
Йй забилося серце сильно і відрадно.
І раптом ти своїм жорстоким словом
Вернув мене до пам'яті йй кохану
В картину обернув. О горе, горе!

(*На очах йому виступають сльози*).

С а н у м а т і. Ніхто так не страждав і не
страждатиме від розлуки, як він.

Д у х ш я н т а (*з великим сумом*). Чи ж
довго я буду терпіти такі муки?

У сні хотів я бачити кохану,
Але мені чомусь ніяк не спиться.
Не можу йй на картину я дивитись,
Бо навертаються на очі сльози...

С а н у м а т і. Ними ти полегшуєш страж-
дання нещасної Шякунтали.

Входить служниця.

Служниця. Великий царю! За твоїм повелінням я взяла скриньку з пензлями і вже мала йти сюди.

Духшянта. Ну?

Служниця. Коли раптом назустріч виїшла Гансаваті-цариця з своєю служницею Таралікою. Побачила вона в мене скриньку і вирвала її з рук та й каже сердито: «Я сама однесу!..»

Матав'я. Будь рада, Чарутіко, що хоч сама врятувалась.

Служниця. Я врятувалась тому, що цариця зачепилась подолом за гілляку. Отож, поки вона там відчіплялася, я — в ноги!..

Голос за сценою. Сюди, царице!

Матав'я. Вже йде гаремна тигриця!.. (*До дівчини*). Це, напевно, тебе шукає: мабуть, хоче живцем проковтнути.

Духшянта (*замислено*). Вона відчула, що її ображено честь, тому й прийшла. Потурбуйся про цю картину.

Матав'я (*бере картину*). «І про самого себе...» треба було б додати. Коли зостанешся живий, заходь до мене в Башту Хмар; я твою картину так заховую, що її хіба тільки пташка зможе побачити. (*Вибігає*).

Сануматі. Хоч серце в нього і зайняте Шякунталою, але він все ж шанує давню свою приязнь. Це робить честь йому.

Входить Ветраваті з письмовим звітом.

Ветраваті. Бажаю перемоги, володарю!
Духшянта. Ветраваті! Ти не бачила цариці?

Ветраваті. Я зустріла її, йдучи сюди. Вона, побачивши, що я несу звіт, вернулася назад.

Духшянта. Цариця знає всьому місце й час. Вона не хоче перешкоджати мені, коли я зайнятий.

Ветраваті. Верховний суддя просив сказати, володарю, що поки-що він розглянув одну справу. Ось його звіт.

Духшянта. Давай. *(Бере звіт, читає)*. «Я наслідуюсь доповісти його величності, що під час морської бурі загинув купець Дганамітра. Він був бездітний. За законом його численне майно переходить у відання корони. Як вирішиш цю справу, володарю?» *(Замислено)*. Невесело бути бездітним... Слухай. Певне, він мав багато жінок. Треба спитати, чи нема серед них якої вагітної?

Ветраваті. Та кажуть, що дочка цехмайстра з Аййодї була йому за жінку⁶; всі обряди вже совершила, надіючись, що скоро матиме дитину.

Духшянта. Цій дитині й перейде вся спадщина.

Ветраваті. Як звелиш, володарю.

Духшянта. Коли в людини нема спадкоємців, все майно переходить у чужі руки. Це й мене чекає... Як я помру, розвіється слава роду Пуру.

Ветраваті. Хай оберігає нас небо від цього!

Д у х ш я н т а. Ні, це так і буде. Бо по-
дурному я відкинув щастя, що само йшло до
мене.

С а н у м а т і. Це, певно, він про Шякун-
талу говорить.

Д у х ш я н т а.

Я відштовхнув її, хоча і міг
Самого себе відродити в ній.
Вона уже ростила в лоні щастя,
Як врожаї ростить в собі рілля,
Засіяна в благословенну пору.

С а н у м а т і. Ну, тепер твої страждання
вже скоро минуть.

С л у ж н и ц я (до брамної). Ця історія
купця ще збільшила цареві муки. Ти піди в
Башту Хмар і поклич Матав'ю. Він один уміє
розвеселити царя.

Д у х ш я н т а.

Питають тіні предків: хто ж за рід наш
Приносить жертви?.. Я, бездітний,
Принести можу в жертву тільки сльози...

С л у ж н и ц я. Не терзайся так, володарю...
Ти ще при здоров'ї, якщо не від тої, то від іншої
своєї жінки дочекаєшся сина, і тіні твоїх пред-
ків дістануть все, що слід їм по закону. (*Сама
до себе*). Він зовсім не слухає мене. Проти
цієї недуги є одні ліки...

Д у х ш я н т а.

Багато тисяч літ і аж донині
Рід Пуру мав достойне покоління.

І от тепер прийде він у занепад.
Отак Сарáсваті, ріка священна,
Тече багатОВОДА в нашім краї
І гине там, де не живуть арійці...

(Він непритомніє).

Служниця. О боги!.. Володарю!.. Що з тобою?.. Ой, рятуйте!

Сануматі. Чи не зробити його зараз щасливим? Ні... Я чула, як мати богів, могутня Адіті, казала⁸, що боги прагнуть великих жертв, і вони скоро повернуть Шякунталу цареві. Полечу і втішу її радісними вістями.
(Відлітає на небо).

Голос за сценою. Ряту-уйте!.. Ой, рятуйте!..

Духшянта *(приходить до пам'яті)*. Це голос Матав'ї! Що там з ним трапилось?

Служниця. Боюсь, чи не попався він у руки Тараліці, несучи той портрет.

Духшянта. Чатуріко! Піди до цариці і скажи їй,— я незадоволений тим, що вона так розпустила своїх слуг.

Служниця. Гаразд, володарю. *(Виходить)*.

Голос за сценою. Рятуйте!.. Ой, рятуйте, люди!..

Духшянта. Це голос Матав'ї, мабуть, тільки змінився від страху. Гей! Хто там!..

Входить царедворець.

Царедворець. Що скажеш, володарю?

Духшянта. Подивись, чого Матав'я кричить. Може, щось трапилось?

Царедворець. Цю ж хвилю подивлюсь. *(Виходить, але незабаром повертається з переляканим виглядом)*.

Духшянта. Сподіваюсь, нема там небезпеки?

Царедворець *(весь тремтить від жаху)*. Е-е... е-е, мій володарю.

Духшянта.

Невже страшне щось трапилось з тобою?
Раніш від старості тремтів ти, друже,
А це вже так хитаєшся всім тілом,
Як пальма фігова у непогоду.

Царедворець *(заїкаючись)*. Володарю... О-оборони свого друга...

Духшянта. Та що там з тим дурнем сталося?

Царедворець. Він у небезпеці...

Духшянта. Говори ясніше!

Царедворець. Башта Хмар відкрита для всіх чотирьох вітрів...

Духшянта *(нетерпеливо)*. Та скажи ж, нарешті, що там трапилось?

Царедворець.

З самої висоти цієї башти,
Куди лише павиці залітають,
Посидіти щоб там і відпочити,
Матав'ю щось вхопило і понесло...

Духшянта *(швидко встаючи)*. Ого!
В моєму палаці вже демони господарюють.

Голос за сценою. Та допоможіть же...
Поможіть!..

Д у х ш я н т а. Не бійся, друже!

Г о л о с з а с ц е н о ю. Тобі, царю, легко казати «не бійся», тоді як мене вхопило щось за в'язи і крутить.

Д у х ш я н т а. Гей!.. Лук мені! І стріли!.. Та скоріше ж...

І н ш и й г о л о с з а с ц е н о ю.

Ти можеш пручатися, скільки хочеш,
Та вип'ю кров твою, мов тигр в скотини.
Я зовсім не боюсь твого Духшянти,
Ніколи в мене він не вцілить з лука.

Я в а н к а ⁹ (*приносить лук, стріли і щит*).
Ось зброя, володарю.

Д у х ш я н т а (*хапає лук*). Він ще сміє називати моє ім'я! Чекай же, демоне. Я тебе скоро вгамую. Брамна! Ходімо до башти!

В е т р а в а т і. За мною, прошу!

Всі йдуть.

Д у х ш я н т а (*оглядаючись*). Але ж тут нікого нема!..

Г о л о с з а с ц е н о ю. Рятуй!.. Рятуй... Я бачу тебе, володарю... А ти... Невже ти мене не бачиш? Ой, рятуй!.. Я гину, як миша в пазурах кота...

Д у х ш я н т а. Ти що, почваро, хизуєшся своєю невидимістю? Гадаєш, що в невидимого не влучають стріли? Чи, може, думаєш, що коли вчепився в мого друга, то я побоюся стріляти? Ні!.. Не сподівайся!..

Таку стрілу поклав я на свій лук,
Що вцілить не в безвинного, а в злого.

Коли з водою молоко змішати,
Фламінго вип'є тільки молоко.

(Націлюється).

Входять Маталі й Відушака.

М а т а л і.

Великий Індра, бог богів, велить
Лиш проти демонів пускати стріли...
Тож приятеля зустрічать годиться
Тобі привітним словом, а не луком.

Д у х ш я н т а *(ховає стрілу)*. Кого я бачу?!. Так це ти, вознице Індри? Ти, коханий Маталі?

М а т а в'я. Прекрасно! Мене він мало не вколошкав, а ти його вітаєш...

М а т а л і. Як ти думаєш, чого бог Індра мене прислав до тебе?

Д у х ш я н т а. Скажи, я уважно все вислухаю.

М а т а л і. Є, ти знаєш, плем'я могутніх демонів Дурджая, потомків сторукого Калянемі¹⁰.

Д у х ш я н т а. Мені про них казав Нарада, вісник богів¹¹.

М а т а л і.

Наш бог, якого жертвами шанують,
Не може демонів перемогти.
Отож тебе на поміч кличе він.
Вночі не сонце тьму дола, а місяць.
Бери свій лук, сідай на повіз Індри,
Спіши скоріш здобути перемогу!

Д у х ш я н т а. Я дякую за таку честь. Тільки скажи мені, навіщо ти налякав Матав'ю?

М а т а л і. Та бачиш... Коли я поглянув на тебе, мені здалося, що ти весь в тяжкій скорботі. Отож я хотів збудити тебе.

Адже ж, коли вогонь ми поворошимо,
Він розгоряється іще сильніше.
Коли почнем змію ми дратувати,
Вона відразу дметься і сичить.
А я тебе старався розгнівити,
Щоб у тобі збудити войовничість.

Д у х ш я н т а (до Матав'ї). Веління царя богів — Індри — я мушу виконати. Отже, їду. Ти піди до міністра Пішуні і скажи йому від мого імені:

Покіль не повернуся я, ти будеш
Державою всією керувати.
А сам беру я лук оцей і стріли
І їду. Жде мене великий подвиг.

М а т а в'я. Я передам йому все, що ти сказав.

М а т а л і. Сідай, царю, на колісницю.

Всі виходять.

ДІЯ СЬОМА

Цар Духшянта та Маталі в небесній колісниці Індри летять у повітрі.

Духшянта. Я виконав повеління царя богів, але вважаю себе недостойним тієї шани, яку виявив до мене бог Індра.

Маталі (*усміхнувшись*). Ви обидва вважаєте себе один перед одним боржниками.

Ти кажеш, що надмірну честь він робить,
Коли до себе кличе на підмогу.

А він говорить, що твій подвиг — вищий
За цю його скромненьку нагороду.

Духшянта. О, не кажи так, Маталі!..
Я навіть і уявити собі не міг, що діждуся такої честі. Посадив мене він поруч із собою на престол.

Мені надів вінок з безсмертних квітів,
Усипаних сандала ніжним пилом,
Надів,— з своїх грудей вінок той знявши.
І, усміхаючись, він подивився
На сина свого власного Джайянту,
Що поглядав на все це дуже задро,
Десь мріючи й собі про честь таку.

М а т а л і. Нема такої шани, якої б ти, царю, не був достойний.

Ти знаєш, що наш Індра-миролюбєць
Від демонів вже двічі рятувався:
Коли зійшов сюди всесильний Вішну
У грізнім образі людини-лева ¹,
І ось тепер, як ти прибув сюди
З своїм могутнім, непохибним луком.

Д у х ш я н т а. Це говорить про всесильність Індри.

Коли підлеглі щось велике роблять,
У цьому велич волі тих, хто править.
Чи міг би сам Аруна тьму прогнати ²,
Коли б за ним слідом не поспішала
Самого сонця світла колісниця?

М а т а л і. Таке почуття робить честь тобі.
(Іду́ть). Поглянь навколо себе, царю! Ти можеш звідси оглянути величність своєї слави, що возвістилась на всьому просторі небес.

Отими фарбами, якими звикли
Небесні діви прикрашати себе,
Боги на буйнім листі кальпаляти
Вірші про твій славетний подвиг пишуть ³.

Д у х ш я н т а. Послухай! Вчора, коли ми летіли, мої всі думки були навколо поєдинку з демонами, і я не звернув уваги на дорогу. Скажи, на якій стежині вітрів ми зараз знаходимось? ⁴

М а т а л і.

Тут вітру Пра́ваха лежать стежини.
Освітлює їх вічно Семизір'я.

Вливається сюди молочний шлях,—
Небесний Ганг з потрійним рукавом,
Що Небо й Землю обтіка довкола.
Коли бог Вішну другий крок зробив ⁵,
Від того часу тьми тут не буває.

Д у х ш я н т а. Так ось чому я почуваю
таку радість і ясність, духовну й тілесну!.. (*Він
оглядає шлях, по якому мчить колісниця*).
Скажи, Маталі, ми, здається, починаємо спу-
скатись і вступаєм на шлях, де ходять хмари,
правда?

М а т а л і. Як ти помітив це?

Д у х ш я н т а.

Я бачу перші дощові краплини.
І птахи, вісники грози, літають ⁶
Між спицями коліс, і повіз наш
Осяює вже спалах блискавок.

М а т а л і. Це правда. І через хвилину, ца-
рю, будеш у царстві, де правиш ти.

Д у х ш я н т а (*дивлячись вниз*). Яким не-
звичним здається людський світ, коли дивиш-
ся на нього, летючи стрімголов униз.

Долини ніби падають все нижче,
І вищими стають вершини гір.
Виразно ліс встає перед очима:
Окремо видно стовбури дерев.
Потоки, що здавалися стрічками,
На многоводі ріки обернулись,
Неначе вгору землю хто підкинув,
І ось вона летить мені назустріч.

М а т а л і. Ти добре все бачиш, царю. (*Дивиться вниз, зачарований*). Яка прекрасна земля!..

Д у х ш я н т а. Що це там за гора видніється? Її схили ведуть аж до моря. Від неї, немов від хмари в час заходу, ллється розтоплене золото.

М а т а л і. Це свята золотоверха гора Гемакута, на якій живуть кімпуруші⁷.

Пустельники на цій святій горі
Доходять до найвищого блаженства.
Богів і демонів владар — Кашяпа⁸
З дружиною своєю тут живе.

Д у х ш я н т а (*з побожністю*). Я не можу пропустити цієї важливої нагоди і не вклонитися святому.

М а т а л і. Це достойна думка, царю. (*Колісниця спускається*). Ну, от ми й на землі.

Д у х ш я н т а (*здивовано*). Але ж бо як це дивно! Як це дивно!

Колеса крутяться, а я не чую!
І куряви немає!.. Й не трясє!..
Спустились ми на землю, а неначе
І досі у повітрі летимо!

М а т а л і. Така вже це дивна колісниця!..

Д у х ш я н т а (*дивиться навколо себе*).

А де ж тут келія святого Марічі?

М а т а л і. Та ондечки і сам він. Подивися:

Вмостившись у мурашиній купі,
Обвив себе линовищем зміїним;
Ланцюг на шиї із сухого пруття;

Волосся пасмами спада на плечі,
І птахи в ньому гнізда вже повили.

Д у х ш я н т а (*з побожністю*). Велика ша-
на тому, хто несе таке покаяння...

М а т а л і (*затримує колісницю*). Ми в'їж-
джаємо в ліси святого мудреця, чия дружина
Адіті вирощує коралові дерева.

Д у х ш я н т а. Який тут спокій... Неначе в
небі. Мені здається, що я весь поринув у море
нектару.

М а т а л і (*зупиняючи колісницю*). Вста-
вай, володарю.

Д у х ш я н т а (*сходячи*). А як же ти?

М а т а л і. Я теж зійду. (*Сходить*). Перед
тобою, царю, ті діброви, де благочестиві старці
святими стають...

Д у х ш я н т а. Я завжди з пошаною дивлю-
ся на оселі мудреців і їх святе життя.

В садах, де стільки вироста плодів,
Вони повітрям живляться самим,
Законні обмивання совершають
Водою, що від мулу побуріла.
Коштовні камені круг них горять,
Але вони в замисленні глибокім.
Красуні із небес до них злітають,
Але вони байдужі до красунь.
Все маючи, нічого не беруть,—
Своє життя проводять в покаянні.

М а т а л і. Так. У великих людей великі й
прагнення. (*Робить кілька кроків вперед, зупи-
няється, дивиться вбік і до когось говорить*).
Агов, шановний Шякалія!⁹ Що там Маріча
поробляє? (*Слухає*). Га?.. Що ти кажеш?.. Да-

шайяні цікавиться, в чому полягають обов'язки вірної своєму чоловіку жінки, і він їй пояснює?.. Ну що ж! Тоді нам треба буде трохи зачекати. (*До Духшянти*). Ти сядь ось тут на корені ашоки, а я піду сповіщу їх про твій прихід.

Виходить. У царя затремтіла рука.

Д у х ш я н т а.

Рука у мене права затремтіла...
Відомо, що це добрий знак, але
Навіщо він, коли нема надії
Побачить здійсненням своє бажання?..
Хто щастя у безумності відкинув,
Той мусить у печалі звікувати...

Г о л о с з а с ц е н о ю. Не роби цього! Ти зовсім не змінився. Годі пустувати!

Д у х ш я н т а. Гм... А пустувати, здається, і справді тут не місце. Цікаво, до кого це говорять? (*Дивиться за лаштунки й посміхається*). Ага!.. Це, певне, он до тієї дитини, за якою біжать дві пустельниці.

Повік я не стрічав оцього дива!
Мале дитя,— а, бач, і не боїться:
Вчепилося у гриву левеняті
І з усіх сил його до себе тягне.

Входить хлопчик, тягнучи за собою левеня; слідом за ним заходять дві пустельниці.

Х л о п ч и к. Відкрий рота!.. Ну, відкрий!.. Я хочу порахувати в тебе зуби.

П е р ш а п у с т е л ь н и ц я. Не пустуй! Пощо ти мучиш звірят? Вони ж у нас, мов

діти! І все йому доконче вдарити когось треба.

Друга пустельниця. Занадто в нього багато сил. Вже ж недурно пустельники його Приборкувачем прозвали.

Духшянта (*здивовано*). Чому це моє серце так рветься до цього хлопчика, немов він рідний син мені? (*Замислюється*). Напевне, тому, що я не маю дітей...

Перша пустельниця. Почекай же: ось тобі покаже левиця, як знущатись з її дитини!

Хлопчик (*регоче*). Ой, як я перелякався!.. Ой, як страшно!..

Духшянта.

У цім хлоп'яті зародок героя.

Він ще іскра, що непомітно тліє,

Щоб потім у вогонь перерости,

Щоб полум'ям яскравим спалахнути.

Перша пустельниця. Дитино! Дай спокій, не муч звіряти. Я тобі іншу забавку дам.

Хлопчик (*протягає руку*). А де ж вона? Дай мені її!..

Духшянта (*дивиться на його руку*). У нього одна з царських прикмет.

Он на руці, яку він протягає,

Всі пальці плівка з'єднує тонка ¹⁰.

Здається, що це лотос розпустився

І жевріє легкими пелюстками.

Друга пустельниця. Його ми так не вмовимо. Піди до мене в хатину і візьми глиняну пташечку, гарненько розмальовану, ту, якою бавився син пустельника Манкадей.

Перша пустельниця. Гаразд. (*Виходить*).

Хлопчик. А я тут поки що буду з левенятком гратися. (*Дивиться на пустельницю й сміється*).

Духшянта. Чого мене так тягне до цього хлоп'яти? (*Зітхає*).

Щасливий той, у кого діти є...
Сміються вони завжди без причини,
Перлини зубок блискотять у роті;
Всміхається дитина, й невідомо
Чому... Говорить щось, але нелегко
Збагнуть, що саме хоче вам сказати.
Усе тут нерозгадка, таємниця,
Та як приємно батькові на руки
Узять дитину, хоч вона й замаже
Своїми ноженнями його!

Пустельниця. Я бачу, ти ніяк не хочеш мене послухати. (*Оглядається*). Як на лихо, нікого нема тут із старших. (*Побачивши Духшянту, після вагання*). Добродію! Допоможи це левенятко врятувати. Бачиш, хлопець геть замучив його, а я ніяк не можу з ним справитись.

Духшянта (*наближається, усміхаючись*). З великою охотою. Дитино пустельника!

Поводитися так тобі не личить...
Невже ти хочеш засмутити батька,
Що так кохає всіх звірят? Чи, може,
Ти хочеш бути гадюченятком чорним,
Що дерево сандалове плямує?

Пустельниця. Благородний пане!.. Його батько не пустельник.

Д у х ш я н т а. Невже? А втім, воно й видно і з погляду його і всіх його вчинків. (*Підходить до хлопчика, бере в нього з рук левеня; хлопчик покійно слухається і йде за царем. Цар говорить сам до себе*).

Не знаю, чий він син, та ось торкнувся
Його руки я,— і якесь блаженство
Відчув. Яке ж то щастя мусить дати
Дитина ця тому, хто народив
Її на світ,— тому, хто дав життя їй!

П у с т е л ь н и ц я (*дивиться то на царя, то на хлопчика*). Дивно!.. Дивно!..

Д у х ш я н т а. Що саме дивує тебе?

П у с т е л ь н и ц я. А те, що ви такі подібні один на одного. Дивує мене й те, що хлопчик нікого ніколи не слухався, а тебе послухав одразу.

Д у х ш я н т а (*голубить дитину*). Якщо він не син пустельника, то з якого ж він роду?

П у с т е л ь н и ц я. З роду Пуру!

Д у х ш я н т а (*увесь затремтів*). З роду Пуру?.. (*Сам до себе*). Він нашого роду!.. Ось чому він мене послухався і подібний до мене. (*Вголос*).

Але такий вже звичай в роді Пуру:
Вони собі живуть в палацах пишних,
А потім, вже коли приходить старість,
Ідуть в ліси, де їм юдоллю служить
Оцих дерев гущавина тіниста.

Тільки ж я одного не розумію: як може в ці священні місця досягнути звичайна смертна людина за своїм бажанням.

Пустельниця. Ти правду кажеш. Але мати цього хлопчика не була звичайна жінка,— вона походить з роду небесних дів — апсар. А хлопчика свого вона народила тут.

Духшянта (*сам до себе*). Ще є в мене одна причина надіятись... (*Вголос*). Скажи мені, будь ласка, як звати батька цього хлопчика?

Пустельниця. Ніхто у нас не називає його імені, бо він жорстоко відштовхнув свою дружину.

Духшянта (*сам до себе*). Це ніби про мене. Ох, як би спитати, хто мати цієї дитини? Та ні, мабуть, непристойно питатись про ім'я чужої жінки?..

Входить перша пустельниця з глиняною пташкою в руці.

Перша пустельниця. Гей, Шярвадамано!.. Глянь, яка гарнесенька шякунта ось у мене! ¹¹

Хлопчик (*жваво обернувшись*). Матуся тут? А де ж вона... Мамо!..

Перша пустельниця. Йому здалося, що я назвала її ім'я.

Друга пустельниця. Ні, дитино. Вона сказала: «Яка гарненька шякунта ось у мене!» Правда ж, вона гарненька?

Духшянта (*сам до себе*). Його матір Шякунталою звать... Імена однакові. О боги! Не дайте, щоб моя надія закінчилася міражем.

Хлопчик. Мені подобається пташечка. А чи вміє вона літати?

Перша пустельниця (з великим жахом). О боги. Нема на його рученьці амулета! Амулета!..

Духшянта. А ось він. Видно, впав, коли дитина бавилася з левенятком. *(Нахиляється, щоб підняти)*.

Обидві пустельниці *(кричучи несамовито)*. Ой!.. Не доторкайся! Облиш!.. Облиш!..

Духшянта підіймає амулета.

О боги! Він торкнувся!.. *(Пустельниці з невимовним здивованням дивляться одна на одну, склавши руки на грудях)*.

Духшянта. Чого ви так кричали?

Перша пустельниця. Великий володарю! Це талісман з чудесної трави... Його називають «непереможним»... Коли цей хлопчик народився, сам Кашяпа надів йому талісман на руку; і він такий, як упаде на землю, його ніхто не може підняти, окрім матері, самого хлопчика або ж... або ж... батька.

Духшянта. А якщо хтось інший підніме талісман?

Перша пустельниця. Він обернеться в змію і смертельно буде жалити.

Духшянта. І вам доводилось це бачити на власні очі?

Обидві пустельниці. О, ще й як часто!

Духшянта. Милосердні боги! Тепер я можу радіти великою радістю: здійснились бажання мого серця! *(Він обіймає дитину)*.

Друга пустельниця. Ходімо, Суврато!.. Розкажем про все це Ішякунталі... Ходім скоріше!

Обидві виходять.

Хлопчик. Пусти мене! Я хочу до мами!
(*Виривається*).

Духшянта. Синочку мій! Ми підем разом.

Хлопчик. Мій батько Духшянта, а не ти.

Духшянта (*всміхаючись*). Ти, відпихаючи мене, показуєш, що я маю рацію.

Входить Шякунтала; волосся в неї заплетене в одну косу¹².

Шякунтала. А я чула, що ніби амулет не обернувся в змія, хоч і повинен був... Я не смію надіятись на щастя, хоч Сануматі й казала мені, що щастя близько...

Духшянта (*схвильовано дивиться на Шякунталу*).

Так, це вона... Шякунтала кохана...

У темному вбранні, і личко схудло...

Заплетена коса... О чиста душе!..

За мною, безсердечним, сумувала...

Шякунтала (*дивиться на зблідлого царя*). Ні, це не чоловік мій... Але хто ж це? Він обіймає мое дитя. І талісман не захищає його?..

Хлопчик (*підбігає до матері*). Матусю! Що це за добродій? І він називає мене своїм сином.

Д у х ш я н т а. Кохана моя!.. Глянь на мене... Вся моя жорстокість позаду... Невже ти не пізнаєш мене?

Ш я к у н т а л а *(сама до себе)*. Забийся радісно, серце... Доля змилося наді мною! Це чоловік мій.

Д у х ш я н т а.

Кохана! Знов тебе перед очима
Я бачу — морок забуття пройшов.
Затемнення минулося, і зірка
Єднається із місяцем своїм.

Ш я к у н т а л а. Бажаю перемоги тобі, володарю!.. *(Кидається йому в обійми; сльози не дають їй говорити)*.

Д у х ш я н т а *(голубить її)*.

Прекрасна!.. Ти бажаєш перемоги
І плачеш, та її вже я здобув!
Бо знову бачу личенько твоє
І знов уста твої рожеві бачу...

Х л о п ч и к. Мамо... Хто це?

Ш я к у н т а л а. Спитай у долі, синку!
(Плаче).

Д у х ш я н т а *(падає їй до ніг)*.

Моя хороша!.. Викинь-бо із серця
Весь біль. Забудь, що я тебе зневажив:
Тоді п'ятьма мене оповила.
Я був сліпцем, який вінок любові,
Вінок жіночий за змію сприйняв.

Ш я к у н т а л а. О, встань, мій чоловіче!
Це, мабуть, я прогнівала якимсь вчинком все-
сильну долю, бо інакше чи міг би чоловік мій,

лагідний такий і добрий, так жорстоко поставитись до мене? Але скажи мені, що трапилось, що ти мене знову пригадав?

Д у х ш я н т а. Тепер, коли вже витягнуто з серця жало печалі, я все розповім.

Колись потоків сліз не помічав я,
Що бігли по твоїх щоках, тепер же
Сльозиноньку я бачу, що на віях
Тремтить. Дозволь цілунком осушити
Її, щоб зовсім заспокоїть душу.

(Цілує її).

Ш я к у н т а л а (придивляється). Це той самий перстень?

Д у х ш я н т а. Так, той самий. Це він мені повернув пам'ять.

Ш я к у н т а л а. О доле злая!.. Навіщо ти відібрала в мене цей перстень саме в ту хвилину, коли я могла переконати чоловіка, що слова мої правдиві?..

Д у х ш я н т а. На знак того, що до нас вернулась весна, хай знову прикрашає тебе ця прикраса. (Хоче надіти їй перстень).

Ш я к у н т а л а. Я йому недовіряю... Вже краще ти сам його носи.

Входить М а т а л і.

М а т а л і. Вітаю я тебе, великий царю, і поздоровляю, що ти знову з'єднався з своєю дружиною і можеш тішитись своїм сином.

Д у х ш я н т а. Здійснились сердечні бажання... Скажи, Маталі, чи знає Індра про все це?

М а т а л і (*усміхнувшись*). А хіба є що таке, що б не було відоме богам? Іди-но сюди: великий Кашяпа хоче вщасливить тебе бесідою.

Д у х ш я н т а. Люба! Бери дитину й ходім, я хочу послухати святу мову.

Ш я к у н т а л а. Мені соромно показатись з тобою перед таким високим учителем.

Д у х ш я н т а. Ну, зараз не слід на це зважати. Ходім, кохана!

Всі йдуть.

Показується К а ш я п а. Він сидить разом із дружиною А д і ті.

К а ш я п а (*до дружини*).

Дивися! Ось стоїть перед тобою
Великий цар. В твого сина Індри
Він перший воїн. І в останній битві
Перетворив він грізні блискавиці
У іграшки звичайні, у прикраси.

А д і ті. Вся його постать говорить про мужність.

М а т а л і (*до царя*). Великий володарю! Ти бачиш, як ласкаво на тебе, мов на сина, дивляться батьки богів? Тож наблизься до них.

Д у х ш я н т а. Ось та преславна пара, що походить

Від Дакші й Марічі, що поколінням
Від Брахми відділяється!.. Так ось де
Ясного сонця джерело, що сяє!

Від них родивсь володар трьох світів —

Бог над богами — всемогутній Індра...
Це ті, в яких дух Вішну поселився,
Той, що в бутті небеснім вищий Брахми.

М а т а л і. Так, це вони.

Д у х ш я н т а (*схиляється перед ними*).
Покірний слуга Індри приносить вам поклін.

К а ш я п а. Живи, мій сину, довго і воло-
дій землею.

А д і т і. Будь непереможний.

Шякунтала з сином падає їм у ноги.

К а ш я п а.

О мила дочко, слухай!.. Чоловік твій
На бога Індру схожий, а синочок
На сина Індри, ти ж повинна стати
Подібною до Індрової жінки.

А д і т і. О дочко!.. Будь покірною своєму
чоловіку. Хай довгі літа живе твій син і при-
носить радість усім. Ну, сядьте коло нас.

Цар і Шякунтала сідають коло святої пари.

К а ш я п а (*дивиться на них*).

Благословення вам! Великий царю,
Шякунтало прекрасна й ти, дитино!
Ви наче конюшини три листочки —
Побожність, славна Мужність і Закон.

Д у х ш я н т а. О святий отче, ти подару-
вав нам щастя раніш, ніж ми наблизились до
тебе.

В природі все буває навпаки:
Спочатку цвіт покажеться, а потім

Сам плід; ми спершу в небі хмару бачим,
А дощ вже згодом. Тільки ти явив нам
Цю щедрість ще до того, як почув
Прохання наше...

М а т а л і. Таке вже, царю, благовоління в
отців всесвіту.

Д у х ш я н т а. Святий, вислухай мене!
Я вступив з цією дівою у вільний шлюб. Але
потім, коли її привели до мене, зі мною щось
незрозуміле трапилось: найшло якесь забуття,
і я вигнав її. І цим тяжко прогрішивсь перед
Канвою, перед близькими її. Але коли я побачив
цей перстень, до мене повернулась пам'ять:
я згадав, що дійсно одружився з нею. Все це
здалося мені незрозумілим...

Я на людину схожий був, що каже:
«Нема слона», хоч слон перед очима.
А потім слід того слона побачить
І мовить: «Ось він!» Трапилось зі мною
Якесь засліплення, аж просто дивно...

К а ш я п а. Мій сину! Не муч уже себе.
В забутті твоєму не твоя вина. Ось послухай...

Д у х ш я н т а. Я слухаю.

К а ш я п а. Коли небесна діва Менака зі-
йшла сюди з нещасною Шякунталою і та по-
чала перед моєю жінкою бідкатись на свою
долю, я прозрів, що ти прогнав нещасну дівчи-
ну через прокляття гнівного Дурваси і що про-
кляття це скінчиться, коли ти побачиш пер-
стень.

Д у х ш я н т а (*сам до себе, зітхнувши з
полегшенням*). Отже, я не винен!.. Не винен!..

Ш я к у н т а л а (*сама до себе*). Хвала бо-

гам!.. Виходить, не навмисне відрікся від мене мій благородний чоловік. Він дійсно не пам'ятав мене. Це я сама накликала прокляття!.. Через неухважність я не помічала нічого, не помітила й Дурваси. Недаремно подружки натякали мені, щоб я не забула показати цей перстень.

К а ш я п а. Дитино! Ти тепер все знаєш, тож не сердься на нього.

Колишня тьма непам'яті минула,
І влада вся твоя над чоловіком
Вернулася. Отак в покритім пилом
І зеркалі не видно анічого;
А пил зітреш — усе побачиш знову.

Д у х ш я н т а (*пестячи хлопця*). Це правда, отче.

К а ш я п а. А сином ти задоволений своїм? Я сам над ним чинив усі священні обряди.

Д у х ш я н т а. На нього вся надія мого роду!

К а ш я п а. Знай же, царю, що ця дитина виросте і стане володарем цілого світу.

Героєм, що не знає перешкод,
Він буде плавать по морях широких
І світових сім островів покорить ¹³.
Приборкувачем ми його прозвали,
Бо звірів він приборкувати вміє.
А прийде час — Бгаратом назоветься ¹⁴
І буде мудро править усім світом.

Д у х ш я н т а. Всього можна від нього сподіватись, коли ти сам звершив обряди над ним.

А д і т і. Треба сповістити Канву, що здійснились бажання його доньки. Її матуся Менака і зараз готова полетіти.

Шякунтала (*сама до себе*). Свята вгадала мої бажання.

Кашяпа. Але ж бо Канва й так довідався про все це силою свого прозріння.

Духшянта. Отже, він не буде на мене гніватись...

Кашяпа. А втім, нехай і від нас дістане цю радісну звістку блаженний Канва. Гей! Хто там є?

Входить учень.

Учень. Я тут, святий.

Кашяпа. Лети до Канви і скажи йому від мого імені: «Прокляття Дурваси закінчилося, і царю Духшянті знову повернулась пам'ять. А Шякунтала, що народила йому сина, навіки залишиться його законною дружиною».

Учень. Як звелиш. (*Виходить*).

Кашяпа (*до царя*). А ти, мій сину, сідай у колісницю Індри й поспішай з дитиною і жінкою своєю в столицю.

Духшянта. Як звелиш, святий отче.

Кашяпа.

Хай Індра посилає теплий дощик
На землі твоїх підданих! Ти ж, царю,
Не поскупляйся, плати богам пожертви
І будеш до ста літ на світі жити
На благо людям і на славу небу!

Д у х ш я н т а. Я зроблю все, що зможу.
К а ш я п а. Що ще, сину мій, зробити для тебе?

Д у х ш я н т а. Ти й так багато зробив для мене. Але коли хочеш проявити ще більшу любов, то зроби так, щоб здійснилась моя молитва:

Нехай на благо люду править раджа!
Нехай Сарáсваті, богиня мудра,
Усякому знанню дає дорогу!¹⁵
І хочу я, щоб всемогутній Шіва,
Самотворящий і усюдисущий,
Мене і мою душу обезсмертив!

К і н е ц ь.

ХМАРА-
-ВІСТУН

Переклад П. Ріттера

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Далеко від коханої через проклін суворий пана
Був засланий на рік, покараний за свій
переступ, Якша.
В лісах тінявих Рамагірі ¹ оселився він,
нещасний,
Над озером прозорим, що його купанням
освятила Сіта ².

2

На тій горі декілька місяців він перебув
в розлуці
З дружиною. Зі схудлих рук браслети золоті
зсувались...
Ось в перший липня день він бачить: хмара
гору обіймає,
Неначе слон, що хоче збоку вдарить, граючись,
схилився.

3

І довго, довго, перед постаттю оцею
зупинившись,
Ковтає сльози з туги та сумує цей служник
Кувери.

Душа щасливим, коли бачать хмару, настрої
змінняє:
А заслані далеко від коханої, що почувають? ³

4

Вже близько осінь. Він свою кохану хоче
підбадьорить
І вістоньку про себе добру через хмару
надіслати.
Зібравши свіжих квітів кетака ⁴, їх офірує
хмарі,
Ласкавий, він ласкаве привітання ніжно
вимовляє.

5

Дим, блискавка, вода, повітря—суміш з них—
оце й є хмара.
Хіба розумні можуть ними привітання
посилати?
Про це, мабуть, не згадував, удаючись до
хмари, Якша.
В коханні нещасливі до живих і неживих
голосять.

6

«Ти, що народжений від хмар Пушкара ⁵,
у всесвіті славетних!
Ти, Індри приятель, міняєш вид, як хочеш. Це
я знаю!
Тому я, бідний, удаюсь до тебе, бо так хоче
доля.
Високого відмова краща, ніж послуга
низького!

7

Для тих, які страждають, ти — захист, а тому,
хмаринко, прошу:
Оповісти коханую про мене, засланого паном!
Лети до Алаки, столиці якшів, де тераси білі
Осяє місяць з чола Шіви, що перебуває
в парку.

8

Коли на шлях повітряний підіймешся, на тебе
глянуть
Жінки мандрівників здивовані, відкинувши
волосся.
На тебе дивлячись, хто занедбає жінку, що
покинув?
Лише такий, як я, нещасний, що від другого
залежить.

9

І тихо, тихо колисатиме тебе погідний вітер,
І чатака, твій друг, співатиме тобі ліворуч
ніжно.
Тому, що провіщаєш їм нащадків; незабаром,
певно,
Тебе оточать в небі радісним ключем лелеки.

10

Напевне, знайдеш, помандрувавши, жінку твого
брата:
Вона жива, все лічить решту днів до терміну
заслання.

Як квітоньку, закохане жіноче серце поживляє
Стебло надії і в розлуці від загибелі рятує.

11

Почувши ледве грім приємний твій, що мусить
Родючою зробить, її грибами вкривши, як усю землю
Супроводять фламінго, прагнучи до озера серпанком,
Тебе, годуючись листками лотосів, аж до Манаси⁶,
Кайласи.

12

Ти попрощайся з любим другом, обійми високу
Священну, де по взбіччях видно слід ноги гору
Щороку, коли сходишся ти з нею, знову святої Рами.
Вона слізьми гарячими, немов висловлює своє зустрічає
кохання.

13

Тепер я шлях достойний покажу тобі, послухай!
А потім вислухай і передай приємну вість моїй дружині.
Як втомишся у мандрах, на шпилечку трошки
Напийся свіжої води з річок і линь, хмарино, відпочинь ти,
далі.

«Чи вітер хоче знести скелі шпиль?» зирнувши
 вгору, скажуть,
 Дивуючись з твоїх зусиль, жінки простенькі
 сиддхів⁷.
 Лети на північ звідси, з місця, що покрито
 очеретом,
 Уникнувши на небі хоботів слонів, що всесвіт
 держать.

Мов суміш променів перлових, повстає перед
 тобою,
 Ніби підвівшись з мурашника, шматок від
 лука Індри.
 Твій темний тулуб справді через це покращає
 багато:
 Біля блискучих пер павиних ніби став отарник
 Крішна.

«Від тебе урожай залежить», так, очима в тебе
 вп'явшись,
 Селянки говоритимуть, не вміючи бровами
 грати.
 Напившись пахощами свіжої ріллі над полем
 Мала⁸,
 На захід ти мандруй, а потім знов на північ.

Якщо пожежу загасиш у лісі, зараз Амракута
 Тебе, утомленого, високо підійме головою.

І незначний не відмовляє помочі тим, що
раніше
Йому допомогли. А чи забуде друга цей
високий?

18

Узбіччями, що вкриті світлими від стиглих
овочів гаями
Блискучих манго, ось на шпиль немов коса
чорнява сходить.
Тоді гора проявить для богів видовище чудове:
Земля розкрилася, і темно посередині, навколо
світло.

19

Де дикунів жінки сховались в чагарях, там
перебувши,
Звільнившись від води, ти далі знову
подорож продовжуй.
Ось Рева у підніжжі Віндх'ї-гір розбилась
по камінні
Мереживом, що на чолі в слона малюють
різнобарвне.

20

Проливши дощ, нап'єшся знову свіжої водиці
з річки:
Вона пахтить слонами і кущами, що її
вкривають.
Коли ти повний, друже, викрасти тебе не зможе
вітер:
Порожній завжди неважкий буває, повнота —
вагома.

—

1

1

Гаї, від стиглих джамбу-овочів вже чорні, там
зустрінеш.
В Дашярна лебеді на кілька днів залишитись
повинні.

24

Поміж усіх країн до славної столиці їх Відіші
Коли долинеш, зразу нагороду, як коханець,
знайдеш.
На березі, grimнувши злегка, ти нап'єшся
поцілунком
З Ветраваті, що хвилями, немов бровами
жінка, грає.

25

На гірці Нічай зупинись, щоб трошечки
спочити:
Вона наїжиться кадамба-квітами в твоїх
обіймах.
Там з гrotів гострий аромат гетер здійсмається
в повітря,
Де з ними городяни молоді злягаються шалено.

26

Лети, спочивши, далі та побризкай свіжою
водою
Бруньки в кущах жасмину, що росте край
річки лісової,
На мить одну покрій квіткаркам щоки
холодком тінявим,
Бо, піт стираючи, вони всі квіти-лотоси зім'яли.

Хоч це для тебе, може, буде кругом, бо летиш
на північ,
Проте не помини Уджаїні, її терас, палаців.
Коли жінки тамтешні зорами, як блискавка,
швидкими
Тебе не зачарують, будеш розчарований
навіки.

Над хвилями бурхливими літаючи, пташки,
Оточують Нірвіндх'ю; вир вона, як лоно,
Стрибаючи чудово по камінню. Ти напийся
Жінки, відомо, щоб привабити коханця,

Немов коса вузька, струмком тонким біжить
змарніла річка
І потемніла через листя, що з дерев, зів'явши,
впало;
Вона нагадує мою дружину, що в розлуці
нещасливій.
Тепер подбай: нехай ця річка стане повновода.

В Аванті, де діди по селах про Удаяну⁹
співають,
Прямуй до гарної великої Уджаїні-столиці.

Невистачило щастя для богів: вони зійшли на
землю,
І тут їм уготований куток, частина раю.

31

Там вітер з Шіпри запашний від лотосів, що
розквітають;
Удосвіта розносить він закоханих фламінго
співи,
Втішає він жінок, що роздратовані через
кохання,
Коли коханець жартома продовжує
розваги.

31-а

Там, на базарах, силу перлів, діамантів
і смарагдів
Зелених, як трава, коралів цілі дерева червоні
Побачивши, згадаєш: не залишилось, мабуть,
нічого
В морських глибинах — скарбів більш нема,
сама вода лишилась.

31-б

«Там Ватсів цар собі за жінку взяв дочку
Прадьоти,
І пальмовий гайок був золотий тут у царя,
чудовий,
Тут Налагірі-слон, сказившись, вирвав стовп
з землі високий».
Там родичів насельці так оповіданням
розважають.

—

В який би час не долетів до храму Махакала ¹¹,
друже,
 Ти мусиш перебути там, доки не зайде сонце
аж за обрій.
 Ніби молитву скажеш, прогремівши
барабанним боем,
 Тоді за тихий, ніжний грім дістанеш нагороду.

Коли під час танків, своїми поясами
продзвенівши,
 Опустять руки баядерки, вахлярі важкі
згорнувши,
 То бджолами очей вони на тебе з вдячністю
поглянуть:
 Дощ освіжив у них подряпини від нігтів
пристрасних коханців.

А потім високо над лісом рук, як куля,
притулися,
 Підфарбувавшись вечірнім сяйвом, мов
китайська рожа.
 Слонову шкуру занедбає Шіва, танок свій
припинить;
 Бхавані заспокоєна з подякою зирне на тебе.

Жінкам, коли вночі вони в доми коханців
 поспішають,
А скрізь — хоч в око стрель — запав похмурий
 морок,
Ти блискавкою золотою посвіти дорогу,
Утримавшись від дощу та грому, бо жінки
 лякливі.

На дахові будинку, що на ньому горлиці
 Ти заночуй з дружиною, бо блискавка твоя
 Коли побачиш знову сонце, мусиш мандрувати
 Доручення приятелів повинен виконать,
 шляхетний.

Коли роз'яремим коханкам вранці підсушити
сльози
І заспокоїть їх коханцям слід, не заступай їм
сонця!
Воно втирає лотосам з обличчя їх росисті
сльози.
Коли ж ти промінь затіниш йому, біду собі
накликеш.

В воді прозорій, чистій, як душа ясна,
Гамбхіри-річки
Відіб'ється твоя природно гарна тінь ·
малюнком світлим.

Ти усміхів та поглядів її, також швидких,
жартливих,
Як рибоньки, що у воді снують, не відхиляй
суворо!

41

Зірвавши синій водяний серпанок очеретом
гнучим,
Ніби руками, береги круті, мов стегна, їй
відкривши,
Як зможеш, опустившись, знову далі полетіти,
друже?
Залишиш любку, що з оголеною нею
покохався?

42

Тебе низенько понесе, як попрямуєш до
Девгара,
Той вітер прохолодний, що інжир досягне
через нього,
Пахучий, бо з землі, що напилась дощу, йде
пара.
Ним дихають слони своїми хоботами чутно.

43

Перетворившись потім на квітчасту хмарку¹²,
ти оббризкай
Житло постійне Сканди квітами пахучими вод
Гангу.

На захист сонмів Індри там свій жар палкий,
як сонце, кинув
В огненну пащу бог великий, що на чолі
носить місяць.

44

Примусиш громом, що між гір лунає гучно,
друга Сканди
Стрибати, павича. Йому осяє очі місяць з чола
У Шіви; а коли з хвоста перо блискуче він
ізронить,
Його на вухо біля лотоса положить мати Гаурі.

45

Лети, вклонившись богу, що родився в очереті,
далі,
Бо сіддхи з лютнями, краплин жахаючись,
уникнуть
Ушанувати річку, славу Рантідеви; зупинися
Там, де колись офірував він сили сил дочок
Сурабхі.

46

Щоб зачерпнути воду, ти, як Крішна, темний,
нахилися.
Широка річка за вузьку здається, як здалека
глянуть.
Разом тоді боги видовище чудеснее побачать:
Ніби намисто з перлів, а рубін великий
всередині.

Коли перейдеш через річку, станеш видивом
 Для поглядів жінок цікавих тих міських із
 Дашяпури.
 Вони бровами грають, вії жваво бігають, мов
 сарни,
 Так бджілок рій над квітами жасмину ген
 перелітає.

Країни Брахмаварти¹³ дійдеш, затіниш її
 собою,
 Побачиш бойовище, де загинули всі Куруїди.
 Як квіти лотосів дощем ти заливаєш, так
 стрілами
 Славетний Арджуна всім кшатріям один залив
 обличчя.

Вклонися, друже, перед водами святими
 Сарасваті,
 Що вшанував сам Плугоносець¹⁴,
 відмовляючись від бою,
 Для друзів залишивши і вино пахуче, і кохану.
 Напившись, будеш чистий унутрі, а тільки
 зовні темний.

Святої річки, доньки Джахну, дійдеш біля
 Канакхали,
 Що, впавши з Гімалаїв, ізнесла на небо
 Сагарідів.

Вона то роздратовує богиню Гаурі, то шумом
хвиль сміється,
Немов руками місяць на чолі у Шіви обіймає.

51

Щоб кришталевої води попити, ти тупцем
підійдеш
До Гангу, як той слон Айравата, що в небо
боком вперся.
А тінь твоя, ген рухаючись по воді, подасть
оману:
Ямуна з Гангом тут злилась, не біля Пряги.

52

До джерел Гангу дійдеш, білої гори, що снігом
вкрита,
Де скелі мускусом пахтять тих сарн гірських,
що там посіли.
Спочинеш після подорожі на шпилю, мов чорна
брила,
Що білий Шіви бик її ніби підняв рогами
вгору.

53

Коли закрутить вихор сосни і від тертя гілок
їх буде
Пожежа в лісі, що хвости бикам підсмажить
диким,

Ти зливою страшенною вогонь вмиць загасити
мушиш:
Шляхетний, коли він чим слабшим допоміг,
радіє завжди.

54

Коли тобі розлючені шярабхи¹⁵ зроблять
наглий напад,
Стрибаючи зі шляху геть далеко на свою
загибель,
Дощем камінним, ніби градом з громом, мушиш
їх загнати.
Хто не могтиме досягти мети, той вже зневаги
гідний!

55

Там камінь є, де слід ноги своєї залишив бог
Шіва,
Його офірами шанують сіддхи. Ти також
вклонися!
Хто з вірою на нього гляне, той вже всіх гріхів
позбувся,
А, по розлуці з тілом, перейде в життя щасливе
Ганів.

56

Бамбук, коли повіє дужий вітер, забринить там
ніжно,
Жінки кімнарів¹⁶ проспівують пісню про загин
Тріпури.

Коли, мов барабан, твій грім ще по печерах
залунає,
Хіба не буде це концертом повним на пошану
Шіви?

57

По взбіччях Гімалаїв, дивлячись на ці чудові
речі,
Проходом Краунчя, що його пробив
Парашюрама славний,
Фламінго шляхом пролітай на північ, смугою
розтягшись,
Нібито Вішну чорная нога, що він заніс над
Балі.

58

Ще вище — станеш гостем дзеркала богинь,
гори Кайласи,
Де скелі пересунув Равана, десятилиций велет.
Вона стоїть шпилем, як лотос, білим у блакить
підвівшись,
Мов білий регіт Шіви голосний, згромаджений
віками.

59

Видовище передбачаю гарне: немов слонова
кістка свіжа,
Гора біліє, а над нею твоя постать потемніла.
І нерухомими очима всі на це дивитись
зможуть:
Здається, темносиній плащ, що над плечима
Плугоносця.

Коли бог Шіва, скинувши змію-браслет, за
руки взявшись,
По цій «Горі Розваг» з дружиною своєю Гаурі
підє,
Склади собі на фалди постать, а внутрі
затримуй воду
І піднесеш їх вгору, ставши за щаблі
діамантові.

Тебе богині молоді, мабуть, обручками
проколють,
Щоб замість купелі водою дощовою
освіжитись;
Коли вони тебе під час великої не звільнять
спеки,
Ти громом голосним штукарок цих перелякай
лякливих.

Сьорбни водиці з Манаси, де лотоси цвітуть
злотисті,
І рот Айраваті ласкаво затули ніби серпанком.
Поколисавши кальпа-парості ¹⁷, немов вбрання
шовкове,
І, бавлячись, дивуйся, хмаро, на величність
Гімалаїв.

Йому на груди, як коханцеві, лягла Алака; одяг
Вона свій скинула до ніг його. Ти їх пізнаєш,
друже!
Тепер отари хмар над баштами палаців там
мандрують;
Жінкам-красуням блиск перлин волосся
прикрашає.

ЧАСТИНА ДРУГА

1

З тобою всі палаци можуть там змагатись:
їх красуні —
Із сяйвом блискавок; з веселкою — картини;
дріб барабанів
І співи — з тихим ніжним громом, їх прикраси
з діамантів —
З прозорою водою, башти позахмарні —
з височінню.

2

В руках красунь тих — лотос, в кучерях —
гірлянди жасминові,
Чудово вкриті їх бліді обличчя пилом квітів
лодхра,
На голові — вінки з куравака, шіріші-квіти
в ухах,
А в них на шиях ніп-бруньки на твій прихід
розкрились раптом ¹.

2-a

Так завжди бджоли поп'янілі круг дерев
 бринять квітчастих;
В ставках, що завжди лотосами вкриті,
 плавають фламінго,
Розклавши хвіст блискучий, завжди павичі
 кричать приємно,
І завжди повний місяць темряву щовечора
 долає.

2-6

Там сльози радощів лише відомі, а не туги,
Серця вогонь лише кохання знають: зустріч
їх втішає.
Там між закоханих розлуку лише розлад
спричиняє.
Насельці знають вік лише юнацький у краю
Кувери ².

3

Зустрівшись з красунями на тих терасах
кришталевих,
Прозорих і побарвлених зірок чудових лиском,
якші
«Вино кохання» п'ють, дарунок чарівний
рослини Кальпа.
Ти замість музики їм забрини низьким,
приємним громом!

4

Там грають весело з безсмертними дівчата,
Вітрець небесний з Гангу повіває їм, коли,
вогко-свіжий
стулившись

На взмор'ї, в холодку дерев тінявих, камінців
шукають
Чудових, що були приховані в пісочку
золотому.

5

Там ці червоноусті, коли їм палкий коханець
нагло
Зірве рукою пояс разом з одягом шовковим
з тіла,
Соромляться і, щоб лампади загасить
діамантові,
Що сяють, як вогонь, в них кидають сандалу
жмені марно.

6

Там хмари, коли вітер їх приносить на шпилі
палаців,
Дощовою водою свіжою картини попсувавши,
Ніби злякавшись, потім через грати вікон
вилітають
І, знявшись парою, як дим, зникають, тануть
у повітрі.

7

Там камінь місячний, у вікна вправлений,
краплини точить ³
Опівночі, коли ти шлях йому вже не
перепиняєш.

І краплі ці у сяйві місячнім тіла красуням
освіжають,
Коли вони після шалених пестощів коханців
мліють.

8

Там увесь час коханці-дуки, ті, що мають
скарбів силу,
З красунями небесними спішать в чудовий
парк Вайбхраджа.
Вони між себе розмовляють, а кімнари співом
ніжним
Кувери розкіш, міць, події різні прославляють.

9

Там путь нічну коханок можна бачити на сході
сонця;
Вона посипана квітками, що з їх кучерів упали,
Та золотими пелюстками лотосів, що з вух
звійнулись,
Та перлами намист, що над грудьми у них
порозривались.

10

Там часто Шіва-бог, Кувери друг, перебуває.
Кама
Тоді не сміє вже туди свій лук і з бджіл
тятиву нести⁴.
Красуні замість них своїх привабних поглядів
вживають,
Бровами грають вміло і серця коханням
протинають.

Там чарівниче дерево жінкам усім саме дарує
 І одяг різнобарвний, і вино, що розпалює очі,
 Бруньки з квітками, що розкрилися, усі оздобили
 разом,
 Червоний лак і фарбу для їх ніжок, що, як
 лотос, гарні.

На північ від хором Кувери там мою побачиш
 хату:
 Здалека сяє брама там її: це Індри лук —
 веселка.
 А поруч наше деревце — мандара: як мала
 дитина,
 Що виплекана милою, під квітів тягарем
 схилилась.

Там смарагдові східці до ставка ведуть, що
 поза домом,
 Він золотими лотосами на стеблах срібних
 вкритий;
 Безпечно плавають фламінго по воді і не
 згадають
 Про дивовижне близьке Манаса́, коли тебе
 побачать ⁵.

На березі — «Гора Розваг», її верховина
 з сапфірів,
 Оточує її чудовий пліт із золотих бананів.

Ту гору, що її дружина любить, згадую,
Я завжди, дивлячись на тебе, коли блискавкою
нещасний,
сяєш.

15

Альтанка там з ліан і з ґратами з куравака
квітчастих.
Ашока там червоний ще росте, з ним кесара
принадний.
Один зі мною прагне доторку ноги моєї жінки,
А другий — медом чарівним упитись з уст її
солодких.

16

Між них є жердка золота, що на підставці
кришталевій,
Немов бамбук зелений, вкрашена смарагдами
зісподу.
Увечері твій друг, павич, на ній сидить собі
й танцює,
Коли кохана у долоні плеще й обручками
дзвонить.

17

Оці ознаки, друже, пам'ятаючи, напевне
знайдеш —
Там над дверима відображення є лотоса
і мушлі ⁶ —
Будинок мій, хоч без господаря він і стоїть
похмурий,
Як лотос денний після сонячного заходу
зів'ялий.

На слоненятко молоде свою перетворивши
 На тій «Горі Розваг» чудесній, що її згадав,
 Ти мусиш сяйвом блискавки зирнути в хату
 І освітити все, у вікна залетівши.

Струнка, чорнява, гострозуба і з червоними
вустами,
Вузенька станом і з глибоким лоном, з жвавим
зором сарни,
З повільною ходою стегон повних та міцних,
з грудьми важкими,
Вона поміж красунь на світі — осяйне
створіння Брахми.

У ній усе життя моє. Вона мовчить. Її пізнаєш:
Сумує бідна, залишившись сама, мов
 чакравака,
Під тягарем великим довгих днів нещасних,
 зрозуміло,
Вона, мабуть, зів'яла, як ліана восени,
 в негоду.

Від безупинних сліз гірких у бідної набрякли
очі,
А від зітхань гарячих рот її червоний втратив
колір.

Обличчя, що похилене на ручку та волоссям
вкриті,
Нагадує той місяць, як його ти млою вкриєш.

22

Вона, ось ти побачиш там, мабуть, несе якісь
офіри,
Моє обличчя схудле хоче з пам'яті намалювати,
Розпитує свою канарку в клітці, що співає
ніжно:
«Ти не забула пана, мила? Він тебе любив так
дуже!»

23

А може, абияк одягшись, притисне к грудям
лютню,
Її настроїть ледве — від гарячих сліз намокли
струни —
І пісню розпочне, де на моє ім'я склади
подібні,
І знову забуває той мотив, що вже раніш
співала.

24

Чи лічить місяці, що залишились до кінця
прокльону,
Або кладе у дверях квіти на порозі та
ворожить,
Чи, мріючи, ніби мене зустріла, радість
почуває:
Жінки нещасні отакі розваги знають у розлуці.

Удень розлука ще не так її турбує: вдень —
робота.
Але вночі, години вільної, ці муки нестерпучі!
Опівночі вона не спить, лежить, ридає на
долівці...
Потіш її: стань за вікном та пригорни моїм
вітанням!

Сама на ліжку, схудла, наче серп, вона собі
 приткнулась,
 Як молодик вузенький, що підводиться, блідий,
 на сході.
 Ті ночі, що `минули вмить з утіхами мого
 кохання,
 Тепер лише на горі тягнуться велике, родять
 тугу.

Вона, безсила, спробує повіками, від сліз
важкими,
Закрити очі, що усе дивилися й дивилися на
місяць,
Що лив холодні промені у вікна.
Склепила очі, та не спить вона, як лотос в
день похмурий.

Нависли кучері над щоками, водицею ізмити,
Зітхання сушить їй червоні ніжні губи.

Вона благає сну, щоб ізійтись зі мною хоч у
мріях.
Проте і мріям очі, повні сліз, шляхи
перепиняють.

29

Косу, що в час розлуки заплела сама, гірлянди
знявши,
Повинен розв'язати я, коли мине прокльону
термін.
Вона тонка, брудна і ріже щоки; милая рукою
З кривими нігтями її відкинуть хоче.

30

Нещасная оздоби всі зняла, на ліжку
безупинно
Лежить і рухає своїм худим і хворим тілом.
Тебе, мабуть, гарячими слізьми заплакати
примусить:
Співчутливий буває той, хто сам ті слёзи
проливає.

31

Того я певний: серденько її мене кохає
справді,
Лише розлука довела її до цього стану.
Себе щасливим можу, не пишаючися, я
назвати:
Побачиш незабаром сам усе отак, як
розповів я.

Вона не п'є вина; її забули очі вже бровами
грати,
Забула фарбувати і лице, що кучерями вкрито;
Та як тебе побачить, я гадаю, затремтять їй
вії,
Як лотоси, коли їх рибки в річці потурбують.

І ліве затремтить стегно, біліше, ніж банана
стовбур.
По насолоді пестив я його, обмацував частенько.
Прикрас звичайних вже воно не носить: так
звеліла доля.
Намист перлових і слідів від пазурів моїх воно
не має⁷.

Тимчасом, о хмаринко, коли милая у сні
спочине,
 Ти зупинись і грім затримай свій, хоч на
чвертину ночі!
 І обійми її, коли їй сниться, що мене зустріла,
 Ліани-руки хай її оповивають!

Але тихеньким вітерцем, що духом
жасминовим пахне,
З краплинами дощу дружину освіжи і,
розбудивши,

Розмову з нею громом ти почни, без блискавки,
 сміливо.
 Вона ж дивитиметься пильно у віконце, де ти
 станеш.

36

— Ти не вдова: друг чоловіка аж сюди
прилинув.
Я — хмара, в серці вість тобі несу я добру.
Тихеньким громом подорожніх втомлених я
приспішаю,
Що мріють, як би коси розв'язать своїм жінкам
далеким.

37

Вона, коли почує це, зирне зітхаючи на тебе,
Як Сіта, коли Вітрів син від Рами посланцем
з'явився,
І нетерпляче вислухає все про мене, бо для
жінки
Почуть від друга про коханця — наче з ним
зустрітись.

38

Тоді, шановний, щоб себе й мене задовольнити,
— Коханий твій перебуває на горі, в пустелі
Живий він, про твоє здоров'я хоче вістоньку
Таке вітання всім, що підлягли недолі,
— скажеш:
Рами,
дістати.—
є звичайне.

Своє гарячєє і схудлє тіло він з твоїм
змарнілим,
З слізьми гарячими, що їх ти ллєш, свої щє
гарячіші,
З зітханнєми своєю безмежну тугу і важкі
зітхання,
Віддалений від тебе долею, бажає сполучити.

40

При подругах бажаючи твого обличчя
доторкнутись,
Він пошепки тобі казав таке, що міг казати
вголос.
Тепер, коли його ні бачити не можеш, ні
почути,
Слова кохання він мені свого сумного звів.

41

«Твій стан стрункий в ліан гнучких, в
швидкої сарни — погляд,
У сяйві місяця — обличчя, кучері — в павиних
перах,
В легеньких хвилях річки ніби брів твоїх
тремтіння бачу.
Але, на жаль, ніде, гнівлива, я тебе не стріну.

42

Тебе намалювавши тут, палку, гнівливу,
камінцем на скелі,
Як скоро хочу біля ніг твоїх себе намалювати!

З очей раптово ллється злива сліз і застилає
погляд:
Адже жорстока доля й тут зустрітись нам
не дозволяє.

43

Коли твою жадану постать доведеться в мріях
бачить,
Я марно привид цей затримати руками
намагаюсь.
Богині лісові тоді не зможуть через
спочутливість
Мене з гілок не покропити свіжою росою.

44

Коли на південь долетить вітрець холодний
з Гімалаїв,
Що гарно так пахтить бруньками й свіжим
соком деодарів,
Волю обіймати подих запашний його,
бадьорій...
Він, може, обіймав тебе ген там, на півночі
далекій?

45

Коли б перетворилися довжезні ночі ці в
хвилини,
І день у всіх своїх частинах не такий жаркий
зробився!
До тебе марно прагне серце, ти з тремтливими
очима!
Воно замучене вогнем зітхань через страшну
розлуку.

Міркуючи про себе щиро, дух в мені міцніе
трошки.
Тому і ти, моя красуне, розпачу не підкоряйся!
Ні в кого не буває доля тільки щасна чи
нешасна:
То вгору кида нас, то вниз, мов колесо у возі.

47

Коли прокинеться над змієм сплячий Вішну,
геть з прокльоном!
Ти поки що—чотири місяці—чекай, закривши
очі!
А потім нашої пристрасті, що за розлукою
зміцніла,
В холодну ніч, при сяйві місяця дамо вже
волю».

48

Він ще додав: «Пригадуєш, колись на ліжку
ти заснула
В моїх обіймах, потім, злякана, прокинувшись,
ридала.
Тоді на запитання, посміхаючись, ти відказала:
«Приснилось, ніби з іншою мене ти зрадив,
хитрий!»

49

Цю вістоньку про мене та моє здоров'я май
за певну
І не турбуйся, люба. Адже ж то неправду
кажуть люди:

Розлука — смерть кохання. Ні! Хто не куштує
втіх кохання
В розлуці з милою, лише розпалює вогонь
кохання!»

50

Утішивши дружину, що сумує в цій розлуці
першій,
Вертайся до гори, де Шіви бик шпиля ногою
скинув.
Коли від неї певну вість з вітанням донесеш
до мене,
Моє врятуєш ти життя, таке ламке, як квітка.

51

Хоч ти не обіцяв мені, але тобі я вірю, друже!
Не треба відповіді там, де можна на
шляхетність вірить.
Даєш води своєї пити чакравакам без
прохання:
Не словом, діями відповідає другові
шляхетний!

52

За дружбою або за співчуттям до мене, що в
недолі,
Мій друже, виконавши все, про що просив я
щиро й чемно,
Лети, вістуне, до країн жаданих, дощиком
виблискуй,
Не залишаючи й на мить кохану
Блискавку-дружину ⁸.

ПРИМІТКИ

Ш Я К У Н Т А Л А

Пролог

Стор. 31

¹ *«Брахманом, що в ясних богів слугою».*— Брахмани — жерці — вважалися вищою кастою в Індії.

² *«І завжди береже великий Шіва».*— Шіва — один із головних богів індійського пантеону; входить у тріаду: Брахма, Вішну, Шіва.

Стор. 32

³ *«В повітрі чути пахощі бегноній».*— Бегнонія — повзуча рослина з жовто-червоними квітами.

⁴ *«Пилочком наповнену квітку шіріші».*— Шіріші — рослина з роду акаційових; має блідожовті пахучі квітки. Шіріші характерна для літа, а манго — для весни.

Дія перша

Стор. 35

¹ *«Та в них султани висять непорушно».*— В древній Індії царським коням прикріплялися на чола султани з білих хвостів тибетських биків.

Стор. 36

² *«...два пустельники стоять».*— Життя індуся поділялося на чотири стадії. Перша — дитинство; друга — учнівство; третя — стадія зрілості; четверта — пустельництво.

³ *«О ні, не можна убивать газелі!»* — Ліс, де жили пустельники, і все, що було в ньому, вважалося священним.

⁴ *«Видно зразу... кров роду Пуру».*— Серед численних династій в Індії відзначилися дві: Трітсу («Сонячна династія») і Пуру («Місячна династія»). Духшанта — потомок роду Пуру.

⁵ *«Тут, на березі Маліні...»* — М а л і н і — древня назва річки Чука, західної притоки Гхагри.

Стор. 37

⁶ *«...Твоя рука нас береже й годує».*— Царі були покровителями пустельників.

⁷ *«...і він пішов до Соматірти».*— С о м а т і р т а — місце паломництва в Західній Індії.

Стор. 38

⁸ *«Мукá із інгуді...»* — І н г у д і — дерево, сік плодів якого вважається за цілющий; з його горіхів добувають олію.

⁹ *«Раптом помічає, що в нього починає тремтіти права рука».*— Тремтіння правої руки чи взагалі якоїсь правої частини тіла віщувало чоловікові любов, до того ж щасливу, а жінці — нещасну. А тремтіння лівої частини тіла — навпаки.

Стор. 39

¹⁰ *«Це юні пустельнички...»* — Пустельники мали право брати з собою в ліс не тільки жінок, а й дітей.

¹¹ *«...квітка навамаліки...»* — Н а в а м а л і к а — жасмин.

Стор. 40

¹² *«Це все одно, що листячком німфеї Товстенний пенъ акації рубати».*—

Н і м ф е я — лотос, водяна лілія.

¹³ *«...Як сойвол*

Краси не відбирає у лотоса».—

С о й в о л — водяна рослина, що звичайно росте коло лотоса й переплітає його.

¹⁴ «Оце мангове деревце од вітру гойдається...» — Овочі манго — золотистого кольору, а квіти — рожево-червоні.

Стор. 41

¹⁵ «Недарма ти Прямвадою звешся». — Пріямвада в санскриті означає: «та, що вміє говорити приємне».

¹⁶ «...круг цього сахакара...» — Сахакар — інша назва манго.

Стор. 42

¹⁷ «...не з однієї касті!» — В Індії мужчина може одружитися з дівчиною, що походить з нижчої касті; а дівчині не дозволяється віддаватися за представника нижчої касті. Коли б батько й мати Шякунтали були обое з касті брахманів, Духшянта не міг би тоді взяти за себе Шякунталу, бо царі належать до нижчої касті — касті воїнів (кшатрійів).

Стор. 44

¹⁸ «Успішне покаяння!» — вітання, з яким звертаються до пустельників.

¹⁹ «...чи ж зуміємо ми... гостя прийняти як слід?» — Гостинність — найвища чеснота в Індії. Приймаючи гостя, індуси вірили, що вони можуть розраховувати на нагороду від богів.

Стор. 47

²⁰ «...щоб вона спокусила старця». — Це трапляється в індійській міфології: велике подвижництво пустельників починає наближати їх до богів. Тоді богам стає заздро, і вони засилають до таких пустельників особливих небесних дів, апсар, чудової краси. Апсари спокушають пустельника, і боги позбавляються конкурента.

Стор. 51

²¹ «Мені куша вколола ногу...» — Куша — священна рослина з колючим листям. Нею посипали місце жертвоприношень і саму приносили в жертву.

Дія друга

Стор. 54

¹ «Даремно я, здається, плакав у лісі».— Відповідає вислову: «Голос волаючого в пустині», тобто «мене не послухали, я говорив даремно».

Сотр. 58

² «...скуштувати кислого тамаринда».— Плодів тамаринда не їдять.

Стор. 59

³ «Плід подвигу і сили осяйної».— Тут натяк на батька Шякунтали — Вішвамітру.

⁴ «...що голову собі мастить олією з інгуді».— Олією з інгуді мастили собі голову брахмани та пустельники.

Стор. 61

⁵ «І він достойний того, щоб гандарви,
Співці, йому співали вищу славу».—

Гандарви — це нижчі, так звані «повітряні» боги. Жінки цих гандарвів називались апсарами.

⁶ «Оце і єсть Духшянта? Друг верховного Індри?» — Індра — божество, підлегле трьом вищим богам: Брахмі, Вішну й Шіві. Це найпопулярніший бог епохи Вед, творець різних благ. Взагалі він виконує функції Зевса, бога сонця й блискавиць грецької міфології.

Стор. 64

⁷ «Повиснуть посередині, як колись Трісанку».— Тут натяк на легендарного царя Трісанку. Запишавшись своєю силою, владою і багатством, цар Трісанку вирішив живим вибратись на небо. Великий подвижник Вішвамітра силою своїх заслуг підняв Трісанку на небо, але оскільки в царя не було власних заслуг, бог Індра скинув його з неба. Трісанку повис між небом і землею і перетворився в зірку.

Дія третя

Стор. 66

¹ *«Кому це ти несеш ушірову мазь?..»* — Ушіра — andropogon muricatus. Пахучий корінь цієї рослини вживається для готування лікувальної мазі.

Стор. 67

² *«Нам кажуть, що твої, о боже, легкі стріли зроблені з квіток».*— За міфологією індуський бог любові Кама користувався луком і стрілами з квітів.

³ *«Я знаю. У тобі вогонь палав,*

Його ж бо запалив сердитий Шіва...» —

Тут мова йде про полум'я гніву бога Шіви, який спопелив бога любові за те, що той перешкодив йому під час молитви. Це полум'я ніби і досі палає в богові любові, незважаючи на те, що за народною уявою бог любові не має тілесної оболонки.

Стор. 69

⁴ *«Перев'язь з лотоса на лікоть впала».*— Спадання браслетів, перев'язів, було певною прикметою любові.

Стор. 72

⁵ *«...ніби це квіти, що zostалися після жертвоприношення».*— Квіти, що зоставалися від жертвоприношень, дарували друзям.

Стор. 75

⁶ *«Скажу одне: що хоч і правда те,
Що маю я жінок багато, все ж
Із них правдиві дві — моя країна
І ваша славна подруга, красуня».*—

Земля, якою управляє цар, вважалась за одну з його жінок.

Стор. 76

⁷ «...Шякунтала повеселіла! Нече пава літом, коли повіє вітерець і почне дощик накрапати».— Індуси вважають, що пави вічно хочуть пити і ніби вони радіють, коли чують наближення дощу.

Стор. 82

⁸ «Чакравако-дівчинонько!» — Ч а к р а в а к а, інакше чаква — брахманська качка (anas caesarea), символ подружньої вірності. Самець і самиця не розлучаються цілий день, але над ними ніби висить якесь прокляття, і вони мусять розлучатися на ніч.

Стор. 83

⁹ «І раптом демонів червоні хмари
Круг вітарів тут почали літати».—

За віруванням індусів, душі злочинців після смерті переходять у демонів, правда, на деякий час (вони мають змогу очиститися й перейти до іншого, вищого стану), але й за цей час вони можуть багато наробити людям лиха: одні з них п'ють людську кров, інші й зовсім поїдають людей; і всі вони, між іншим, намагаються насамперед перешкодити богослужінням пустельників і жертвоприношенням.

Дія четверта

Стор. 85

¹ «Хоча і випало на долю Шякунталі вступити у вільний шлюб з чоловіком...» — В древній Індії, відповідно до юридичних установлень, було вісім видів шлюбу (наприклад, шлюб з різноманітними формами викупу, через викрадення і т. п.). Шякунтала і цар Духшянта вступили у вільний шлюб, який ґрунтується на взаємному коханні, шлюб, який відбувається без відома батьків і без всяких обрядів.

Стор. 87

² «Це не звичайний гість — це сам Дурваса». — Д у р в а с а — індуський небожитель, який славився своєю суровістю і неблаганністю.

Стор. 88

³ *«І трав блідий владика...»* — Індуси кажуть, що місяць помагає рости травам (особливо тим, що мають цілющі властивості). Тому називають місяць царем трав. Місяць, як і Сонце, обходить дві казкові гори — Західну і Світанкову. Місяць і Сонце, сходячи і заходячи, символізують долю людей.

Стор. 89

⁴ *«Ох, горе діві, кинутій коханим!»* — Лотос, що цвіте вночі, а вдень закривається, уподобляється дівчині, кинутій коханим (тобто місяцем).

⁵ *«З дахів дернистих пави попускались...»* — В древній Індії келії пустельників були покриті дерном.

⁶ *«...А місяць,*

Що пропливав не раз над цар-горою». —

Тут мова йде про гору Сумеру в Париджатаці, міфологічну золоту гору, навколо якої, на думку індусів, ходять усі світила.

Стор. 90

⁷ *«Мов древо, що вогонь в собі ховає...»* —

Тут мається на увазі дерево самі, яке належить до породи колючих акацій; воно дуже тверде, але легко спалахує; вживається для добування «священного» вогню.

Стор. 91

⁸ *«Там знайдеш з кесари, пахучої рослини, нев'янучі гірлянди».* — Індуси вважають, що кесара розцвітає тільки тоді, коли незаймана дівчина бризне на рослину вином із власних вуст.

⁹ *«А я дам тобі для священного обряду жовтого порошку з мріга-ротшани і пуп'янків з дурви...»* — Мріга-ротшана — пахучий порошок, що його добувають із жовчі газелі (а також і корів) і вживають як ліки, пахощі тощо.

Дурва — красива цілюща рослина; квітки її порівнюють з гірляндами дрібних рубінів та діамантів.

¹⁰ *«Вже кличуть мужчин, які йтимуть із сестрою в Гастінапуру».*— Г а с т і н а п у р а («Місто Слонів») — місто, яке було розташоване приблизно за 100 км на північний схід від сучасного Делі. Гастінапура, по задуму Калідаси, була резиденцією царя Духшянті.

Стор. 93

¹¹ *«Із іншого лякші стікав сік...»* — Л я к ш і — рослина, що дає червоний смолистий сік, який вживають як фарбу та косметику.

Стор. 94

¹² *«Нехай тебе твій чоловік шанує,
Як Яйяті колись свою Сармішту».*—
Я й я т і та С а р м і ш т а — щасливе подружжя, предки царя Духшянті.
¹³ *«Тепер, дитино моя, зліва направо обійди священні вогні».*— Культ вогню — основа релігії індусів.

Стор. 95

¹⁴ *«Чути голос пташки кокілі».*— К о к і л і — пташка з роду зозулі, оспівана індуськими поетами, як у нас соловейко. Співає дуже мелодійно; її вважають за вісника весни.

Стор. 100

¹⁵ *«Відірвали мене від батьківських грудей, мов сандалове деревце від гір Малайї».*— Гірський хребет Малайя покритий сандаловими деревами. Сандал вживають як пахуче куриво в індуських храмах.

Дія п'ята

Стор. 104

¹ *«Як у страшній безодні дужий Сеша».*— С е ш а — тисячоголовий змій, який нібито тримав на одній із своїх голів Землю.

² Години при індуських царських дворах означалися співом.

Стор. 113

³ «...коли священні обмивання чинила в Саччітірті». — С а ч ч і т і р т а — священні купелі в Сакраватарі — місцевості на річці Гангу. Названі так від богині Саччі, жінки Індри.

Стор. 115

⁴ «Мов Шмари лук зломилася...» — Ш м а р и — одне з імен бога любові.

Стор. 117

⁵ «...побачимо царські знаки...» — За індуськими легендами видатні особи царського роду вже від народження мали на правій руці особливі знаки — лінії у формі сонця.

Д і я ш о с т а

Стор. 121

¹ «Нівроку, благородне ремесло». — В древній Індії ремесла різників, рибалок та чинбарів вважалися за нижчі.

Стор. 123

² «Бо був уже ніби й на шибениці і раптом начебто вже їде на слоні». — На слонах в Індії їздили тріумфатори.

³ «Мое чергування біля купелі апсар скінчилося». — К у п е л і а п с а р — особливі ставки в царських садах; вони нібито знаходились під охороною німф, що чергувалися в цій охороні.

Стор. 125

⁴ «І курувака в брості зостається». — К у р у в а к а — червона весняна квітка.

Стор. 134

⁵ «...де сидить фламінго». — Ф л а м і н г о — болотяний птах з довгими червоними ногами.

Стор. 138

⁶ «*Та кажуть, що дочка цехмайстра з Аййодьї була йому за жінку*».— Аййодья — столиця старої царської династії в Північній Індії (теперішня Ауда).

Стор. 139

⁷ «*Питають тіні предків: хто ж за рід наш Приносить жертви?*» —

Одне з головних вірувань індусів — це віра в загробне життя. Душі померлих підтримували пожертвами прямі потомки чоловічої статі. Там, де не було цих потомків, предки залишалися без жертв. Ось чому кожний індус хотів конче мати чоловіче потомство.

Стор. 140

⁸ «*Я чула, як мати богів, могутня Адіті, казала...*» — Адіті — це поняття досить плутане. Буквально це означає «необмежене», «незв'язане»; в індуській міфології це символ безконечності.

Стор. 142

⁹ *Яванка*.— Яванки були носильницями луків при царях. Словом «явана» в старі часи взагалі означались західні народи, жителі островів Малої Азії, може, навіть араби чи греки.

Стор. 143

¹⁰ «*...потомків сторукого Калянемі*».— Сторукий Калянемі — один із демонів-титанів, що виступали війною проти самих навіть богів. Його переміг бог Вішну.

¹¹ «*Мені про них казав Нарада, вісник богів*». — Нарада — божественний мудрець, син Брахми, їздець, що облітує цілий світ.

Дія сьома

Стор. 146

¹ «*Коли зійшов сюди всесильний Вішну У грізнім образі людини-лева*». —

Тут натяк на міф про прихід бога Вішну в образі

півлева, півлюдини. Під час цього приходу Вішну розірвав ворожого богам велета Гіраньякашіпу.

² «*Чи міг би сам Аруна тьму прогнати*». — А р у н а — візник бога Сонця; вранішня зоря.

³ «*Боги на буйнім листі кальпалі*

Вірші про твій славетний подвиг пишуть». —

К а л ь п а л ь т а (кальпа) — одне з п'яти чудесних дерев у небесах Індри. Воно сприяє здійсненню бажань.

⁴ «*Скажи, на якій стежині вітрів ми зараз знаходимось?*» — Індійці поділяють небеса на сім областей — шляхів різних вітрів.

Стор. 147

⁵ «*Коли бог Вішну другий крок зробив...*» —

Бог Вішну в боротьбі з велетнем Магабалі згадується у п'ятих втіленнях. Насамперед Вішну pojavився як карлик і запропонував велетові, щоб уникнути боротьби, віддати йому, Вішну, стільки землі, скільки припаде під три його кроки. Велет, подивившись на Вішну-карлика, згодився. Тоді Вішну враз перетворився в велетня і зробив три кроки: першим охопив землю, другим повітря і третім небеса (чудова ілюстрація для могутнього впливу великих ідей: вони малі, вони карлики, і претендують всього на якихось три кроки, вимагаючи їх у всесильних попередників, що повиростали вже на велетів; з усмішкою згоджуються велети — і враз бачать себе малими).

Вішну згадується завжди як «бог трьох кроків». Тут, у п'єсі, говориться про «другий крок», тобто повітря.

⁶ «*І птахи, вісники грози, літають...*» — тут мається на увазі птах ч а т а к а (належить до роду зозуль); індуси помітили, що він любить літати в грозових хмарах і пророчить дощ.

Стор. 148

⁷ «*Це свята золотоверха гора Гемакута, на якій живуть кімпуруші*». — Г е м а к у т а — священна гора в північних Гімалаях. К і м п у р у ш і — демони, слуги бога багатств Кубери.

⁸ «*Богів і демонів владар — Кашияпа*». — К а ш я п а — легендарний мудрець, батько Сонця.

Стор. 149

⁹ «Агов, шановний Шякалія!» — Шякалія — легендарний мудрець.

Стор. 151

¹⁰ «Он на руці, яку він простягає,
Всі пальці плівка з'вднує тонка».—

Наявність плівки між пальцями вважалась ознакою високого роду.

Стор. 154

¹¹ «Глянь, яка гарнесенька шякунта ось у мене!» — Шякунта — ластівка. Шякунти оберігали малу Шякунталу в лісі (звідси і її ім'я).

Стор. 156

¹² «Волосся в неї заплетене в одну косу».— В Індії вірна жінка в розлуці з чоловіком не повинна дбати про свою красу; між іншим, тоді заплітає вона волосся в одну косу, і її має право розплести тільки чоловік.

Стор. 162.

¹³ «І світових сім островів покорить...» — Древні індуси вважали, що земля складається з семи островів.

¹⁴ «А прийде час — Бгаратом назоветься». — Бгарат — герой, володар, повелитель. Так індуси називали всіх царів, що прославились подвигами.

Стор. 164

¹⁵ «Нехай Сарасваті... знанню дав дорогу».— Сарасваті — богиня наук, мистецтв, дружина Брахми.

ХМАРА-ВІСТУН

Частина перша

Стор. 167

¹ Рамагірі — гора Рами, героя індійського епосу «Рамаяни».

² Сіта — дружина Рами; ідеал жіночої вірності.

Стор. 168

³ *«А заслані далеко від коханої, що почувають?»* — Період осінніх дощів вважався за найгірший для тих, що перебували в розлуці.

⁴ *К е т а к а* — квіти з надзвичайно чудовим ароматом.

⁵ *П у ш к а р а* — міфічна хмара, що спочиває в Гімалаях.

Стор. 170

⁶ *О з е р о М а н а с а* розташоване в Гімалаях. Його індуси вважають святим.

Стор. 171

⁷ *С і д д х и* — міфічні істоти, генії, півбоги.

⁸ *М а л а* — місцевість, яка здавна вважалась «житницею Індії».

Стор. 175

⁹ *У д а я н а* — легендарний цар, володар народу ватса.

Стор. 177

¹⁰ *Г а н и* — генії, з яких складалась сторожа бога Шіви і його сина, бога мудрості Ганеші.

Стор. 178

¹¹ *Х р а м М а х а к а л а* — храм бога Шіви.

Стор. 180

¹² *«Перетворившись потім на квітчасту хмарку...»* — Перетворення хмар на квітки, що падають з неба на голови богам-героям, популярне вірування індусів.

Стор. 182

¹³ *Б р а х м а в а р т а* — місцевість на північ від Делі. Вважається святою.

¹⁴ «Що вишанував сам Плугоносець...» — Баларама, або Баладева, старший брат Крішні (ватажок народу ядова) вживав замість зброї свій плуг, тому його й прозвали Плугоносцем.

Стор. 184

¹⁵ Шярабхи — міфічні тварини, подібні до оленя, з чотирма парами ніг, вороги левів і слонів.

¹⁶ Кімнари — міфічні істоти; мають людський тулуб і кінську голову.

Стор. 186

¹⁷ Кальпа — міфічне дерево (з небесного парку бога Індри), яке замість плодів дає все, що в нього попросять.

Частина друга

Стор. 188

¹ У цій чарівній країні жінки мають квіти всіх пір року (ще за старих часів індуси розподіляли рік на 6 частин, по два місяці в кожній: літо, дощі, осінь, зима, рання весна, весна); куравка і червоний амарант цвітуть весною; шіріші — влітку; ніп — в період дощів; лотос — восени; лодхра — взимку; жасмин — ранньою весною.

Стор. 189

² «...у краю Кувери». — Кувера — цар якшів; другий його епітет — цар царів.

Стор. 190

³ «Там камінь місячний, у вікна вправлений, краплини точить». — Місячний камінь, мовляв, вбирає в себе проміння місяця, а потім точить їх, як холодні краплини.

Стор. 191

⁴ «Кама тоді не сміє... з бджіл тятиву нести». У бога кохання Ками лук і стріли з квітів, а тятива — з бджіл.

Стор. 192

⁵ *«Безпечно плавають фламінго по воді
і не згадають
Про дивовижне близьке Манася, коли тебе
побачать».—*

Фламінго і лелеки завжди прагнуть на північ, у гори.

Стор. 193

⁶ Лотос і мушля належать до дев'яти скарбів бога Куверн, що утворюють ніби його герб, який малювали на дверях його васалів.

Стор. 198

⁷ *«Намист перлових і слідів від пазурів моїх воно не має».—* Дряпання і кусання вважаються в індусів одними з елементів «науки про кохання». Були такі «митці», що видряпували півмісяць, тигровий пазур, павину лапку, лотосові пелюстки тощо.

Стор. 203

⁸ За правилами древнього індійського віршування, поема мусить кінчатися натяком на щасливе майбутнє, добрим передчуванням або побажанням, а тому вдячний Якша бажає другові своєму, Хмарі-вістуну, ніколи не розлучатися з своєю коханою Блискавкою.

З М І С Т

Стор.

Калідаса і його твори. <i>Вступна стаття В. Па- щенка</i>	3
---	---

Ш Я К У Н Т А Л А

Переклад Г. Хоткевича за редакцією В. Струтинського

Пролог	31
Дія перша	34
Дія друга	52
Дія третя	66
Дія четверта	85
Дія п'ята	103
Дія шоста	120
Дія сьома	145

Х М А Р А - В І С Т У Н

Переклад П. Ріттера

Частина перша	167
Частина друга	188
Примітки	205

Калидаса
ШЯКУНТАЛА. ОБЛАКО-ВЕСТНИК
(На українском языке)

*

Редактор *В. Г. Стругинський*
Художнє оформлення *Б. А. Коваленко*
Художній редактор *К. К. Калугін*
Технічний редактор *О. П. Яхніс*
Коректори *І. Г. Адамець, Н. М. Петрушевська*

*

БФ 16692. Здано на виробництво 25. VI. 1957 р.
Підписано до друку 20. XI. 1957 р.
Формат паперу 70 × 92/32. Папер. арк. 3,5.
Друк. арк. 8,19. Обліково-видавн. арк. 7,418.
Ціна 4 крб. 70 коп. Замовл. 209. Тираж 5.000.

*

4-а поліграффабрика Голоовидаву Міністерства
культури УРСР, Київ, пл. Калініна, 2.

